

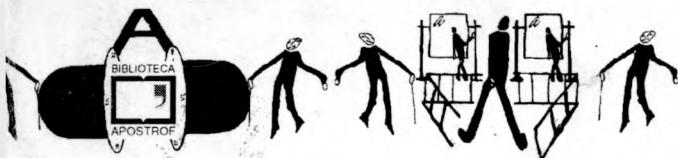
P III 1658 (4)

„Diminețile la Roma au o prospețime de nebănuit”

Dosar
**MARIAN
PAPAHAGI**

CLUJ
anul X nr. 1 (104)
1999

B. C. Cluj-Napoca
Nr. inv. 106/1999

© Apostrof, 1999. Reproducerea interzisă.

ISSN 1220-3122

„Diminețile la Roma au o prospețime de nebănuit”

Dosar

MARIAN PAPAHAĞI

BIBLIOTECA

APOSTROF

1/1999

106/1999

Redacția:

MARTA PETREU
(redactor-șef)

ANA CORNEA
(secretară)

CLAUDIU GROZA

HORVÁTH SÁNDOR

LUKÁCS JÓZSEF

ADRIAN MOLDOVANU
(machetare)

ANA POP

(contabilitate)

ION VARTIC

(coordonator al rubricii „Dosar“)

Adresa redacției:

3400 Cluj

str. Iașilor, nr. 14

tel./fax: 064 43.24.44

Administrația:

Uniunea Scriitorilor din România

București, Calea Victoriei, nr. 133-135

tel. 01 650.50.58

Revistă a UNIUNII SCRITORILOR DIN ROMÂNIA
și a FUNDAȚIEI CULTURALE APOSTROF.

Editată cu sprijinul MINISTERULUI CULTURII, al FUNDAȚIEI PENTRU
O SOCIETATE DESCHISĂ și al FUND FOR CENTRAL AND EAST EUROPEAN
BOOK PROJECTS.

Cuprins

• IN MEMORIAM MARIAN PAPAHAGI

Fișă biobibliografică		7
La despărțirea de Marian Papahagi	Ion Pop	11
„Vălmășag de amintiri”: Marian	Adrian Popescu	17
Îndemn pentru neuitare	Eugen Uricaru	20
De ce tocmai el?	Nicolae Prelipceanu	23
Sacrificiul	Mircea Zăciu	25
***	Marco Cugno	31
***	Georgeta Dimisianu	34
Noapte după noapte	Aurel Sasu	35
Un gest din prag	Dinu Flămând	37
Viața cu soldatul Švejk, „Nemuritorul” și Koroviev	Ion Vartic	43

• DIVINA COMEDIE

Traducere, comentarii și note de Marian Papahagi	
Cîteva cuvinte în loc de prefață	53
Infernul	
Cîntul întîi	56
Cîntul al doilea	67
Cîntul al treilea	77
Cîntul al patrulea	88
Cîntul al cincilea	103
Cîntul al șaselea	116
Cîntul al șaptelea	126
Cîntul al optulea	131
Cîntul al zecela	141
Cîntul al treizeci și patrulea	146

• CONVERSAȚII CU... „A”

„Diminețile la Roma au vara o prospețime de nebănuît” (interviu de Marta Petreu)	151
„... din nefericire pentru mine, timpul meu s-a scurtat îngrozitor de mult...” (interviu de Dinu Flămând)	169

•

Café Apostrof	Praetextatus	190
---------------	--------------	-----

• VESTIAR

Revista revistelor	204
--------------------	-----

In
memoriam

Morisu Pyahazh

Fișă biobibliografică

- Născut la 14 octombrie 1948, Râmnicu Vilcea.
- Studii universitare la Facultatea de Filologie din Cluj (1966-1968) și la Facultatea de Litere și Filosofie din Roma, Italia (1968-1972).
- Doctor în Litere (Laurea di Dottore in Lettere) al Universității din Roma (1972) cu o teză de filologie romanică; – Doctor în Litere al Universității din București (1985) cu o teză despre poezia italiană medievală.
- Profesor de Literatură italiană și de Filologie romanică la Facultatea de Litere din Cluj; – Director al Editurii *Echinox* din Cluj (întemeiată în 1990); director al revistei *Studi italo-romeni* (pe care a întemeiat-o în 1997).
- Asistent universitar la Facultatea de Litere din Cluj (1973-1989); conferențiar (1990-1991); profesor (începînd din 1992). Prorector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj (1990-1992); Secretar de Stat la Ministerul Învățămîntului (august 1990-ianuarie 1991); coordona-

tor al Proiectului Tempus JEP 2746 (1991-1993); șef al Catedrei de Limbi și Literaturi Romanice, Facultatea de Litere din Cluj (începînd din 1994).

- Co-fondator al revistei studențești de cultură *Echinox* (1968); redactor-șef al acestei reviste (1973-1983). Membru al Uniunii Scriitorilor (1979); membru al Comitetului Director al Uniunii Scriitorilor (începînd din 1990). Membru al PEN Clubului Român (începînd din 1991).

Din toamna lui 1997, profesorul Marian Papahagi a funcționat și ca director la Accademia di Romania din Roma. Aici a reînființat Școala Română de la Roma.

A încetat din viață, fulgerător, la Roma, în dimineața zilei de 18 ianuarie 1999.

Volume personale

- *Exerciții de lectură*, Cluj, Ed. Dacia, 1976
- *Eros și utopie*, București, Ed. Cartea Românească, 1980
- *Critica de atelier*, București, Ed. Cartea Românească, 1983
- *Intellectualitate și poezie*, București, Ed. Cartea Românească, 1986
- *Cumpănă și semn*, București, Ed. Cartea Românească, 1991
- *Fața și reversul*, Iași, Institutul European, 1993
- *Fragmente despre critică*, Cluj, Ed. Dacia, 1994
- *Interpretări pe teme date*, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1995.

Volume colective și traduceri

- Coordonator (cu M. Zăciu și A. Sasu) al *Dicționarului de Scriitori Români (Scriitori români)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978
- *Dicționarul Scriitorilor Români*, I, ABC, II, D-L, Editura Fundației Culturale Române, 1994-1998.

- Colaborator la mai multe volume colective de studii, autorul mai multor prefețe și postfețe, traducător în română din franceză, italiană, portugheză (8 volume de critică, estetică, poezie):
- Luigi Pareyson, *Estetica*, București, Ed. Univers, 1978
- A. Helbo, *Michel Butor*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1978
- Murilo Mendes, *Metamorfozele*, București, Ed. Univers, 1982
- Luciana Stegagno-Picchio, *Literatura braziliană*, București, Ed. Univers, 1986
- Eugenio Montale, *Poezii*, Cluj, Ed. Dacia, 1988
- Rosa del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, Cluj, Ed. Dacia, 1990
- Guido Morselli, *Divertisment 1889*, Cluj, Ed. Echinox, 1992
- Roland Barthes, *Plăcerea textului*, Cluj, Ed. Echinox, 1994.

Premii literare și distincții

- 1977, Premiul Uniunii Scriitorilor, București, pentru debut în critică (pentru *Exerciții de lectură*)
- 1980, Premiul „G. Călinescu” al criticii (pentru *Eros și utopie*)
- 1984, Premiul Asociației Scriitorilor din Cluj (pentru *Critica de atelier*)
- 1989, Premiul Internațional „Eugenio Montale” (pentru traducerea lui Eugenio Montale în românește)
- 1993, Premiul „Titu Maiorescu” al Academiei Române (pentru *Cumpănă și semn*)
- 1994, Premiul Uniunii Scriitorilor pentru critică (pentru *Fața și reversul*)
- 1994, Ofițer al Ordinului francez „Palme académiques”
- 1997, Premiul Diego Valeri-Città di Monselice pentru traduceri.

La despărțirea de Marian Papahagi

Ion Pop

S-a hotărât, iată, spre marea noastră nefericire, să-l întîmpinăm pe profesorul, scriitorul, colegul, prietenul drag Marian Papahagi la o întoarcere acasă anunțată brutal, la cea mai nepotrivită și întunecată oră. Revine închis sub pecete de nedesfăcut, el, omul între toți liber, spiritul solar și vital, risipitorul generos de energii ce nu păreau, la vîrsta lui încă tînră, că se vor istovi în curînd. Ne regăsește consternați, căutîndu-ne cu dificultate cuvintele, după ce abia ne despărțisem, încrezători în ce va mai fi, la încheierea multelor ore de curs pe care le ținuse de dimineața pînă seara în primele două săptămîni ale acestui an, la Facultatea de Litere, ca să se poată îndrepta apoi iarăși spre Roma, cu conștiința încă unei datorii împlinite, spre o Accademia di Romania unde îl așteptau atîtea alte îndatoriri. Cei dinții bursieri români ai Școlii romane, căreia a reușit, într-un an, prin eforturi numai de el știute, să-i redea statutul și demnitatea academică de odinioară, se îndreptau însă spre renovatul spațiu de cultură tocmai în momentul cînd noul său întemeietor parcurgea drumul invers, al unei tragice, definitive întoarceri în pămîntul natal.

Nu i-a fost dat, așadar, constructorului să se bucure deplin de fapta mîinilor și cugetului său, n-a avut parte de acea meritată odihnă, de la capătul zilelor Facerii. Știu însă că ceea ce a făcut i-a plăcut, că n-a existat pentru el o mai adevărată bucurie decît aceea de a *face*. A spus-o el însuși – a lucrat întotdeauna doar la ce i-a făcut plăcere, adică la ceea ce răspundea unei profunde exigențe interioare, corespunzînd unui imperativ superior al autenticității, al consecvenței cu sine, al unei înalte ordini morale.

Una dintre cărțile sale reprezentative și-a intitulat-o, în 1983, *Critica de atelier*, sugerînd o pătrundere, pe urmele

marelui său profesor filolog Gianfranco Contini, în tainele genezei textelor literare, urmărindu-le variantele, reluările neconținute, spre a le aduce cât mai aproape de desăvârșirea expresiei finale. A procedat așa în pagini devenite de referință în critica românească, analizând cu o adevărată măiestrie opere de Nicolae Filimon, de Eugen Lovinescu ori de Ion Barbu și ale atîtor alți scriitori. Dar, cine l-a cunoscut pe Marian Papahagi știe că viața lui întreagă a fost ea însăși un atelier, cu încăperi fără număr, cu uși și ferestre deschise toate; că admirabilul nostru coleg a fost un om de șantier, cu proiecte mereu extinse, cu o imaginație perpetuu productivă, pusă în serviciul Faptei.

Tinărul de excepțională înzestrare, care se anunțase a fi încă de pe băncile Liceului clujean „George Barițiu“, cu prime semnificative afirmări ca student la Facultatea noastră de Litere între anii 1966-1968, apoi în stagiul academic la Universitatea din Roma încheiat, în 1972, cu o apreciată teză de filologie romanică, urma să se impună în foarte scurtă vreme printre interpreții cei mai înzestrați ai fenomenului literar, ilustrîndu-se totodată ca excelent specialist în domeniul italianisticii. Numai obstacolele, inerția și stagnarea întreținute cu bună știință de trecutul regim, intimidat de orice îndrăzneală afirmare a unor adevărate personalități, l-a obligat să rămînă, timp de peste un deceniu și jumătate, la stadiul de asistent universitar, pentru ca abia după 1989 să i se recunoască meritele reale, prin promovarea la gradul de conferențiar și, din 1991, de profesor. În această ultimă calitate a și întemeiat, în 1994, Catedra de Limbi romane a Facultății de Litere, pe care a condus-o pînă la atît de neașteptatul și fulgerătorul sfîrșit, înnobilînd-o cu numele său pretutindeni respectat – și asupra căreia, sunt convins, spiritul său își va răspîndi încă multă vreme luminile. Căci profesorul Papahagi s-a străduit să facă din Catedra sa un spațiu de referință pentru studiile italiene din România, a înzestrat-o cu o bibliotecă de specialitate, a antrenat-o în cercetarea științifică de substanță, a înscris-o într-un circuit viu al comunicării cu prestigioase institute europene, a publicat sub egida ei un prim număr din revista *Studi italo-romeni*, a angajat proiectul unei mari *Enciclopedii a relațiilor culturale româno-italiene*, la care lucra în paralel cu un Centru de analiză a textului aflat, de asemenea, sub conducerea lui.

Era încă în cei dintîi ani de studenție cînd a debutat în revista bucureșteană *Amfiteatru* (în 1968), pentru ca după trei

decenii numărul prezențelor sale publicistice în cele mai reprezentative reviste de cultură din țară și străinătate să însumeze mai multe sute, de la studiul academic cel mai doct, la eseu și cronica actualității literare. Cu trecerea vremii, s-au adunat și cărțile sale, care ocupă acum un substanțial raft de bibliotecă: *Exerciții de lectură* (1976), *Eros și utopie* (1980), *Critica de atelier* (1983), *Fața și reversul* (1993) – cuprinzând studii și eseistică pe teme de literatură română și din literaturile romanice, la care se adaugă, pentru domeniul exclusiv italian, sinteza intitulată *Intellectualitate și poezie* (1986), avînd la bază teza sa de doctorat din 1985, contribuție fundamentală, de nivel european, la studiul poeziei italiene din secolul al XIII-lea. Sunt cărți în care erudiția spiritului deschis spre o vastă arie de cultură capătă culoarea și energia viziunii actuale, transformîndu-se mereu în pasionante spectacole de idei. Marian Papahagi a fost însă atras cu un interes cel puțin egal de realitatea imediată a literaturii, urmărită de un ochi întotdeauna pătrunzător, exigent în selecție și valorizare. *Cumpănă și semn* (1990), *Fragmente despre critică* (1994), *Interpretări pe teme date* (1995) ilustrează aceste noi exerciții de lectură la zi a literaturii care se face, dar care reușesc să surprindă, din mers, pulsul cel mai viu al creației.

Acest puls îl urmărise, de altfel, de multă vreme, încă de cînd, împreună cu tinerii săi prieteni, colegi de studenție clujeană, a însuflețit cenaclul din care urma să se nască, în decembrie 1968, gruparea și revista *Echinox*, ce-i datorează numele – și pe care a condus-o strălucit, ca redactor-șef, după întoarcerea de la studiile romane, între 1973 și 1983. Ce a însemnat Marian Papahagi pentru momentul echinoxist știe, de-acum, foarte multă lume, căci personalitatea lui iradiantă a fost dintre cele care au participat în chip decisiv la formarea unui important număr de talente adevărate, la îndrumarea lor spre largi orizonturi intelectuale și, nu mai puțin, la cultivarea acelui spirit în care se întâlneau, pentru a se imprima definitiv personalității în curs de cristalizare, cultul valorii estetice și exigența etică.

Însă rodnică lucrare a lui Marian Papahagi rămîne exemplară și în multe alte privințe. În vremuri încă atît de neașezate ca ale noastre, el a fost printre cei care au avut curajul, tăria și tenacitatea de a se angaja în proiecte de anvergură și de interes național. Împreună cu Mircea Zăciu și cu Aurel Sasu, a coordonat, înfruntînd toate obstacolele din anii dictaturii, monu-

mentalul *Dicționar al scriitorilor români*, din care a apucat să vadă tipărit de curînd al doilea volum, după ce editase, în aceeași echipă, cu două decenii mai devreme, *Micul dicționar de scriitori*, extins și adus la zi în formula *Dicționarului esențial*, predat nu de mult la o casă de editură.

Nu poate fi uitată nici valoroasa lui operă de traducător. Cunoscătorul mai tuturor limbilor romanice și al altor limbi de circulație universală – cu un talent de poliglot pe care-i plăcea să-l pună în legătură cu strămoșii săi aromâni, mari călători în lumea pestriță a Balcanilor și în toată Europa – a dat culturii noastre versiuni dintre cele mai expresive ale unor opere de prim plan. Au trecut astfel în românește scrieri de Murilo Mendes, Eugenio Montale, Rosa del Conte, Lùciana Stegagno Picchio, Luigi Pareyson, André Helbo, Roland Barthes, iar din transpuerile fragmentare din numeroși poeți străini, publicate în reviste, s-ar putea alcătui o substanțială antologie. Din *Divina Comedia* a lui Dante, soarta nu l-a lăsat să traducă – însă cît de splendid, în sunete și în glose – decît *Infernul*...

Toate aceste împliniri n-au trecut neobservate. Mai multe premii ale Uniunii Scriitorilor din România, premiul „Titu Maiorescu” al Academiei Române, Premiul internațional Eugenio Montale, Premiul internațional Diego Valeri, titlul de Ofițer al ordinului francez „Palmes académiques”, au fost, printre altele, însemnele recunoașterii marilor sale merite. Universități de prestigiu, precum cele din Roma și Copenhaga l-au avut ca profesor invitat, iar participarea sa la numeroase reuniuni științifice internaționale i-a adus numai elogii.

Omul Universității și al Bibliotecii a înțeles însă să se angajeze, cu o responsabilă dăruire, imediat după schimbările din decembrie 1989, într-o nu mai puțin însemnată acțiune civică. A fost printre inițiatorii grupării „Democrația universitară”, a participat cu pasiune la opera de restructurare și reformare a Universității clujene, în calitatea sa de prorector, în anii 1990-1992, a lucrat, în 1990, ca secretar de stat în Ministerul Învățămîntului, propunînd un proiect de lege esențial pentru definirea și realizarea autonomiei universitare, a fost membru, între 1990-1995, al Consiliului și al Comitetului Director al Uniunii Scriitorilor, membru al PEN-clubului Român și al Consiliului Academic al Colegiului „Noua Europă” din București. Într-o altă ipostază a omului de cultură, a întemeiat în 1990 Editura Echinox, care s-a impus ca un reper distinct în lumea cărții românești.

Chiar și numai această tremurată înșiruire de date și nume ne poate da măsura luminoasei personalități a celui pe care-l omagiem în neverosimilul, durerosul ceas de acum. Proiectate însă într-un viitor care trebuia să fie al său după cea mai elementară logică a unei vieți abia ajunsă spre apogeul expresiei de sine, ele măsoară însă, în simetria lor scandalos interzisă, și ceea ce i s-a furat, de nu știu ce neatență mîină, tocmai celui ce avea toate harurile ca să sporească, încă multă vreme, lumina lumii. Calculele de acest gen se fac însă, desigur, prin alte părți de ceruri. Cei ce suntem aici, de față la această întoarcere care s-a și transformat, atît de absurd, în plecare, nu putem decît să ne mărturisim, cu cuvinte stinse în gură, cutremurul dinlăuntru.

Căci va fi mult pustiu și multă singurătate în jurul nostru fără tine, Marian Papahagi, multă absență în Facultatea de Litere, sub bolțile gotice de pe vremuri sub care am visat și am rîs împreună cîndva, la „Echinoc”, multă în Universitatea clujeană, sub pinii de la Villa Borghese, multă într-o poiană din cultura română.

Dar poate că tu nici nu ne-auzi, iubite prietene, adîncit cum ești în noi potriviri de cuvinte, printre atîtea nepotriviri de stele, începînd să traduci în tăcere primele terține din *Purgatoriu*, întîile sunete ale *Paradisului* –, pentru cititorii care, odată, vom fi.

Fie ca pacea să i se dea întreagă și netulburată lăcașului tău de dincolo de lume și cuvîntului tău frumos, rămas să dăinuie printre noi pentru totdeauna.

Octombrie 1970,
cu Ion Pop. În fundal,
Eugen Uricaru

„Vălmășag de amintiri”: Marian

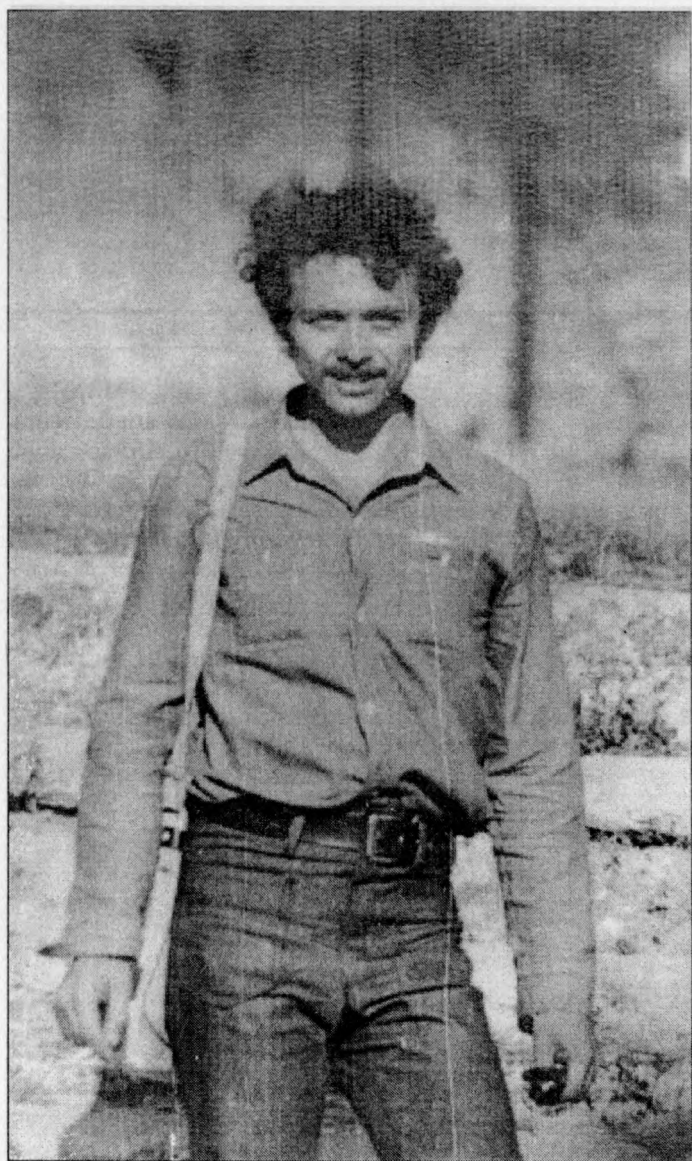
Adrian Popescu

Prima imagine: Marian în curtea liceului clujean „George Barițiu”, agil, cu părul creț, după un concurs de atletism, unde a ieșit învingător. Admirația noastră colegială și senzația că are stofă de lider incontestabil, intuiția copiilor care nu dă greș. Nu a dat. Ultima imagine, după patruzeci de ani: Marian în holul Facultății de Litere, prins într-o discuție amicală, agreabilă, delectabilă cu Ion Vartic și subsemnatul. Peste două zile urmează să se întoarcă la Accademia di Romania din Roma, azi e, deci, ultima lui zi de cursuri-maraton, prin care, profesor conștiincios, își recuperează „absența” (vorba vine) de la Catedra de limbi și literaturi romanice, de la cursul de literatură italiană. Nu pare obosit, e elegant și vioi, Marian cel dintotdeauna, panoramând cu dezinvoltură evenimente culturale și caractere, prinzând mereu sporul valoric și sunetul calp, mimetic. Râd cu Ion Vartic și îl ascult convinși că e cel mai formidabil intelectual din ultimii ani, sau unul dintre, pe care România i-a dat Europei, un poliglot, un spirit ordonat și constructiv, un rațional, un eminent intelectual, doct și sobru, care ar fi putut preda oricând, nu doar ca profesor-invitat, ca titular, la Roma sau Copenhaga. Ne amuză exactitatea cu care Marian „fișează” diversitatea, catalogând-o cu acribie și fantezie, face familii și subîncrengături verosimile din orice, e un fel de Linné îndrăgostit de precizie și claritate. Acum când nu mai e, mă simt mai expus, îmi dau seama, îninteligibilului. El știuse mereu să mă înarmeze împotriva iraționalului, în fața căruia sunt vulnerabil, cu o rețea secretă de semnificații, așa cum paralelele și meridianele țin o plasă nevăzută ferind globul de la copleșitoarea impresie de indescriptibil și inextricabil. Marian găsea întotdeauna logica ascunsă în imens, în aparentul indescifrabil, soluția de bun simț în imposibil, tăia nodul

gordian cu decizia lui Alexandru cuceritorul macedonean, își apropia, într-un elan fabulos, mereu alte provincii, le civiliza cu categoriile gândirii sale și le stăpânea, dar, până la urmă, spațiul și timpul aveau să-l învingă și pe el ca pe orice cuceritor.

Avea brațele pline de cărți și reviste, atunci, în hol. Și o sticlă cu „Aqua Bona“ sub braț. De dimineată până spre seară, setea se înteește, după atâtea cânturi dantești comentate, sau enigme explicate, cu infinită răbdare. O sticlă cu apă minerală în expediția sa. Și voluptatea înaintării în necunoscut, descălcind hățișul aluziilor și flora polisemiilor. Trasa lungi poteci înțelegerii și luminișuri, claritatea înglobând întunericul profund, nu desființându-l, sau ignorându-i prezența fascinantă. Ardoarea lui Marian era completată de raționalitatea severă și nuanțată, entuziasmul de metodă. Un paradox viu, ca orice spectacol al inteligenței, aflate la cotele marilor combustii, un om care și-a ars ideile, dăruindu-le și nu mă mir că trupul nu a putut fi la înălțimea spiritului. Îi murmur versurile lui Montale (traduse de el) și mă uimesc sunetele așa de potrivite efigiei pe care timpul, vezi, i-a lucrat-o deja: „Te bucură de vântul cel hoinar / aduce în livadă unda vieții / aici unde se-afundă-un mort / vâlmășag de amintiri / grădină nu era, ci relicvar“ (Montale, „În prag“, în *Poezii*, Cluj, Ed. Dacia, 1988). Grădina tinereții noastre ce relicvar, unde strălucește Marian!

Îndemn pentru neuitare

Eugen Uricaru

De ce s-a suferit și s-a plîns atît de mult la dispariția lui Marian? De ce atît de mulți oameni au simțit atît de multă durere? Pentru că Marian a însemnat pentru ei o speranță realizată, un punct de reper sau un sprijin la nevoie. Toți au plîns și au suferit pentru ei. Ei au fost și s-au simțit loviți de trăsnetul care l-a ridicat pe Marian în ceruri. Ei sînt mai singuri, mai primejduiți, mai fără de speranță prin plecarea lui. Marian Papahagi a fost ca un conducător de oști – noi și noi spații ale cunoașterii de sine și ale cunoașterii împrejurimilor noastre au fost cucerite de fiecare dintre cei ce l-au cunoscut, dintre cei care i-au citit cărțile, datorită spiritului său cutezător și înțelegător. Neuitarea se poate obține doar pe o singură cale – prin desăvîrșirea a tot ce și-a dorit el. Un singur îndemn – la lucru, fraților, la lucru.

Octombrie, 1970, cu o parte din membrii grupării „Echinox”:
Ion Pop, Eugen Uricaru, Al. Pintescu, Ioan Peianov-Radin și Vasile Sav

Octombrie,
1970,
cu Eugen
Uricaru,
Al. Pintescu,
Vasile Sav,
Ioan Peianov-
Radin, Ștefan
Damian
și Marcel
Runcanu

De ce tocmai el?

Nicolae Prelipceanu

In vremea în care hoarde negre mășăluiau și băteau prin România, la Roma-madre se stingea una dintre existențele cele mai luminoase și mai puternice pe care le avea în acea clipă țara noastră.

Nu credeam să ajung vreodată să scriu despre moartea lui Marian Papahagi, pentru că nu credeam că ea se va întâmpla, și încă atât de curând.

Era o personalitate luminoasă, caldă, un om superior a cărui existență te îmbărbăta și pe tine, celălalt, care erai pe-alături.

Printre atâția ipocriți, Marian Papahagi era un om care-ți spunea drept în față ce era de spus. Inteligența lui scăpărătoare, vie, transforma orice adevăr exprimat în balsam pe rănilor provocate de întâmplările mizerabile ale acestor ani.

Am avut privilegiul – ce scump plătit prin pierderea sa timpurie! – să-l cunosc pe Marian Papahagi încă din primii lui ani de studenție clujeană, îl întâlneam apoi când venea în vacanțe, de la Roma. Simțeam și atunci, ca și-n anii din urmă, că e un punct de sprijin și dintre cele care nu se prăbușesc, pe care nu le pierzi niciodată. Atunci când echinoxistii ceilalți, pe lângă care și eu, petreceau în beciuri, Marian, undeva, într-o bibliotecă, își continua munca. El muncea și pentru noi, ne mântuia prin munca și inteligența lui.

E de prisos să mai spun încă o dată cât îmi va lipsi, dar nu voi conțeni să spun ce pierdere mare pentru învățământul universitar românesc, pentru cultura română.

ARMY RE-ENTRY 1909-12

Sacrificiul

Mircea Zăciu

Am pe undeva, între lucrurile mele răvășite, o imagine a lui Marian Papahagi, la Roma, în primăvara lui '70, pe scările de la Villa Borghese, avînd în stînga, în fundal, clădirea somptuoasă a Accademiei di Romania. Este, de fapt, un diapozitiv, pe care mereu dorisem să-l transpun pe hîrtie fotografică, presimțindu-i, parcă, semnificația premonitoare. Am tot amînat, amînat și iată că acum vechiul instantaneu a devenit un „document“. Marian e acolo aproape un copil încă, fără mustață, cu privirea ingenuă ațintită în obiectiv, dar în zîmbetul lui ușor nesigur, ușor neliniștit, ghicești o frămîntare, o tensiune – care vor fi proprii destinului său. Era, spuneam, în april 1970, cînd ne-am văzut la Roma: eu venind – în vacanță – de la Köln, el întors la studiile romane. Ne cunoscusem cu puțin înainte, la Cluj, unde mi s-a vorbit despre el: cîștigase în mod spectaculos (și miraculos pentru condițiile sociopolitice din țară) o bursă italiană de studii și cineva – aflînd că vreau să călătoresc în Italia – mi l-a recomandat drept un posibil „cicerone“. Cînd l-am invitat în biroul meu de la Facultatea din Cluj, mi s-a părut un băiețandru ușor timid, foarte politicos, acceptînd – deloc mirat – să-mi fie ghid prin Roma, îndată ce-i voi da un semn că am descins în Urbe. Nu-mi făcusem, în scurta întrevedere, o imagine limpede despre el, mai degrabă mi s-a părut stîngaci sau puțin șters, dincolo de modul extrem de manierat și cordial cu care îmi răspundea. Ajuns la Roma, i-am telefonat la „Accademia“, unde locuiau bursierii, am stabilit o întîlnire și am cutreierat zile întregi Orașul, pe care el mi-l descoperea cu încîntătoarea lui volubilitate. Încet, încet îl descopeream eu însumi pe junele meu „cicerone“, în peregrinările noastre prin locurile încărcate de istorie sau în momentele de repaos, în Pincio sau în cîte o „trattoria“ aleasă de

Cluj, 1978, redacția revistei
Echinox și trupa de teatru „Ars
Amatoria”. Jos: Ioan Groșan, Radu
G. Teposu; în picioare rîndul 1:
Ion Vartic, Marian Papahagi,
Mircea Zăciu; rîndul 2:
H. Ciovârname, Ion Simuț,
Lucian Perța, Al. Țion

el însuși spre a lua masa de prînz. Seara, ne despărțeam, el ducîndu-se la cămăruța lui studentască, eu continuînd să hoinăresc de unul singur (nu înainte de a fi primit sfaturile lui avertizatoare și ușor îngrijorate că mă lasă de capul meu), ca să mă întorc tîrziu la locuința mea din „Coppele“, unde minunatul paroh, istoric și prieten al familiei mele materne, monsegnorul Aloisiu Tăutu, îmi pusese la dispoziție locuința sa de vară. După ce ne-am despărțit de Marian, eu plecînd spre sud, la Napoli, Capri și pe coasta amalfitană – cred că am schimbat cîteva – rare – scrisori. L-am revăzut în vacanțe, la Cluj, tot mai cucerit de verva și locvacitatea lui „sudică“, de vastele lui cunoștințe lingvistice, literare și istorice. Îl îndeamnam să scrie, el ezitînd: că n-ar avea „talent“, că i se pare că scrie „rău“ – pînă să-l decid a-și încerca puterile, oferindu-i și o prefață la un roman lovinescian (*Bizu*), editat în colecția mea de atunci, „Restituiri“. S-a achitat excelent de această „comandă“ și, mai tîrziu, cînd s-a întors acasă și începea să se profileze munca la un dicționar al scriitorilor români (prima sa formă, la Editura enciclopedică), i-am propus să lucrăm împreună, alături de alt coleg mai tînăr și viitor prieten, Aurel Sasu. Așa a început prodigioasa noastră „aventură“ lexicografică, soldată cu închegarea unei „echipe“ de peste 60 de autori, muncă sisifică de adunare a informației, de triere a textelor primite, de aducere la un numitor comun al criteriilor, normelor și stilului, de ținere în ordine a arhivei și a uriașei corespondențe. Nu înainte însă de a fi avut cu Marian cîteva convorbiri discrete, încercînd să aflu dacă n-ar fi preferat să rămînă în Italia (ori în altă țară occidentală, unde, eram sigur, ar fi putut rapid să se afirme și realizeze!) sau – în fața refuzului său categoric – să încerc a-l convinge de avantajele stabilirii la București, față de inconvenientele (de tot felul) ale Clujului! Argumentele lui, legate de părinți, de tradiție, de sentimentul (atît de rar!) al *datoriei* erau de necombătut. Mi s-a relevat deodată firea lui tenace, obstinată, ardentă – moștenită de la spița lui sud-dunăreană, de la moșii lui aromâni care se constituiseră (în vreme) ca o „dinastie“ Papahagi, de filologi acerbi, unii celebri, chiar dacă suferind nedreptăți și fiind (în era comunistă) aruncați în uitare... Marian era teribil de mîndru de această ascendență a lui, invocată nu doar pentru sine ci și pentru destinele unei întregi culturi/literaturi, ale cărei rădăcini macedoromâne le căuta și descoperea cu fervoare, de la Șaguna la Goga și Blaga, dar și la numeroși alții, ridicați la un statut

de modele și simboluri moral-etnice. Am înțeles toate rațiunile opțiunii sale de a rămîne *acasă*, nu fără o strîngere de inimă. Căci, de o parte, el renunța deliberat la o carieră academică fără doar și poate strălucită oriunde în Europa sau în Statele Unite, în schimbul unei tot mai incerte promovări în țara *lui*, într-o societate a contraselecției și ierarhiilor calpe. Semne avusese destule: o dată, faptul că încă student, în Italia, cîștigase o bursă pentru Portugalia, detașat, întrecîndu-și colegii italieni și determinînd comisia (care descoperea tîrziu că avea un concurent-cîștigător de altă cetățenie!) să-i confirme victoria. Șederea în lumea lusitană i-a adus rapid acumularea unor întinse cunoștințe lingvistico-literare, ceea ce îi va permite, mai tîrziu, să pună bazele învățămîntului de portugheză la Cluj și să se avînte în tălmăcirea unor opere. Semne de șanse occidentale îi dăduseră și profesorii săi de la Roma, unii celebri filologi, între care și marea noastră Prietenă, Rosa del Conte. Semne inverse avea să primească de asemenea: timp de foarte mulți ani, în pofida afirmării sale rezezi în lumea academică și literară românească, Marian Papahagi avea să fie ținut deliberat („sanționat“ parcă!) într-o poziție universitară subalternă, ca simplu asistent, cînd – lucru limpede – el devenise cel mai ilustru italianist în spațiul românesc și unul dintre, vai, foarte rarii romaniști de nivel european. Nu doar că era, poate, unicul care stăpînea la perfecție toate limbile neolatine (la care „bossa“ lui poliglotă adăugise engleza și în bună măsură germana), dar Marian nu era un simplu „tehnician“, ci un cunoscător și studios în profunzime al culturilor/literaturilor domeniului romanic. Paralel, exercițiul continuu la *Dicționar* îl recomanda tot mai mult drept un redutabil specialist în critica și istoria literară românească. El și-a sacrificat (încă o dată) pe acest tărîm ani îndelungați de eforturi și elaborări exemplare, fiind recunoscut – măcar în viața literară, dacă nu și în cea universitară – drept un exponent de primă mărime al generației sale. Studiile lui dantești, sau cele despre „Duecento“-ul italian, tălmăcirile din poeți moderni (între care Montale, încununată cu un prestigios premiu internațional!) îi aduc recunoașterea străinătății (peste obstacolele politice tot mai draconice), dar nu-i modifică cîtuși de puțin statutul intern, tot mai marginalizat. În *Jurnalul* meu am evocat destule asemenea epizoade, nu le mai repet. Am avut însă, atunci, îl am astăzi încă mai acut – sentimentul dureros al unui sacrificiu. El nu s-a modificat decît în parte după Decembrie '89. E drept, în acești

ani Marian a recuperat rapid terenul pierdut în condițiile climatului totalitar: a fost promovat profesor, prorector la Cluj, ministru secretar de stat la București (puțină vreme însă), șef de catedră (pentru Italiană, Spaniolă, Portugheză), conducător al unor centre de cercetare preconizate de el, în fine director al „Accademiei di Romania” și re-întemeietorul Școlii Române de la Roma, pentru care nutrea mari speranțe. Totodată, a reluat, aproape singur, munca enormă de coordonare și repunere pe șantier a volumului al doilea din *D.S.R.*, cât și la tomurile 3 și 4 (încă înainte de apariția celui secund). Toate aceste activități acaparatoare, necesitând eforturi uriașe, o enormă rezervă de energie și entuziasm constituie un nou sacrificiu: al propriilor scrieri (critice, de sinteză, de studii romane sau de italianistică, de traducere). Cu un tensionat asalt, el reușește să încheie într-o primă versiune traducerea dar nu și aparatul fantastic de note la *Infernul* lui Dante, iar celelalte părți n-a mai apucat să le definitiveze. A inaugurat o „Bibliotecă romanică”, rămasă în suspensie. A impulsionat aparițiile editurii proprii, „Echinox”, ca și studiile textologice, lexicografice, de critică literară etc. A făcut primul proiect de reformă a Universității, îndată după '89, dar alții l-au amendat, abandonat sau confiscat. A fost – în continuare – un *sacrificat*. Dacă ar fi rămas în anii '70 în Occident, el era azi un important profesor/autor al „diasporei”, care ar fi revenit periodic acasă, ar fi ținut lecții și conferințe aplaudate, ar fi dat sfaturi binevoitoare și avizate, ar fi fost decorat, sărbătorit, invitat. A preferat *sacrificiul*: a rămas să trudească ani în șir în cele mai ostile ocurențe; să pună umărul nemijlocit la redresarea țării, la redeșteptarea energiilor spirituale, la angrenarea într-o seamă de acțiuni și instituții care să ne fixeze mai degrabă în circuitul autentic european... Nu știi dacă noi, cei măcinați de dihonii și veleități deșarte, grăbiți să ne „aranjăm” cât mai repede și avantajos *propriul* viitor – nu al țării – meritam un asemenea sacrificiu. Înclin, vai, să cred tot mai mult că nu! „*S-a ars pe sine prin flacăra nestinsă ce ardea în el*”: aceste cuvinte grele-amare, rostite odinioară de N. Iorga cu privire la O. Goga, mi-l evocă cel mai bine, în acest ceas dureros și teribil al despărțirii de cel mai fidel prieten – pe Marian Papahagi.

■

Bonn, ianuarie '99

23 - AROSTROF

Dragă Marta,

Marco Cugno

Îmi ceri să scriu despre Marian Papahagi pentru „Apostrof” și cuvintele îmi vin greu, nu numai pentru faptul că trebuie să scriu într-o limbă care nu e a mea...

Am în față ultimul dar primit de la *el* acum câteva săptămîni: *Dicționarul Scriitorilor Români* (D-L). Încerc să-mi aduc aminte de ultima lungă convorbire (telefonică) cu *el* în preajma Anului Nou: despre unele „voci” ale *Dicționarului*, despre activitatea *lui* la „Accademia”, despre proiectele editoriale ale mele...

Am în față ultimul dar primit de la *el* și recitesc fișa care rezumă viața *lui* de intelectual, de savant, de scriitor, de profesor, și nu-mi vine să cred că *el* nu mai este printre noi...

Trag din rafturile bibliotecii mele cărțile *lui* (cele șase pe care le am: *Exerciții de lectură*, *Critica de atelier*, *Cumpănă și semn*, *Fragmente despre critică*, *Fața și reversul*, *Interpretări pe teme date*) și le răsfoiesc. Mă opresc la studiile și eseurile despre poezie, cu sublinieri multe, care m-au însoțit în redactarea studiului *La poesia romena del Novecento* din *Antologia* (mai ales la acel extraordinar *Filologie barbiană*...). Răsfoiesc cărțile *lui* și încerc să-mi amintesc cînd ne-am cunoscut (în Italia? în România?), dar memoria cedează: îmi aduc aminte doar de o recenzie binevoitoare, dar nu lipsită de unele puneri la punct, cum era în „stilul” *lui*, la una din primele mele încercări de la începutul anilor '70 (o traducere din poeziile lui Sorescu).

Recitesc traducерile *lui* din Dante, pe care revista ta le-a publicat (mereu solicitîndu-l să-și respecte promisiunile...) și mi-aduc aminte de seminarul despre traducerea literară în care am comentat cu studenții cîntecul lui Paolo și Francesca, tradus și comentat de *el*, în comparație cu traducерile „clasice” ale lui Coșbuc, Alexandru Marcu, Eta Boeriu... Și mă gîndesc că acest minunat proiect, la care ținea atît de mult, nu se va mai încheia.

Aș dori să recitesc minunatele traduceri din Montale, dar sînt bucuros că nu pot, pentru că exemplarul meu l-am trimis la Monselice în 1997, unde i s-a decernat Marele Premiu.

Îi revăd aici la Torino (la „Salonul de Carte“ din mai, anul trecut) și-mi aduc aminte de plimbarea prin centrul orașului (orașul lui Gozzano, unul dintre poeții *lui*) cu Denisa Comănescu și Mircea Martin...

Îl revăd la Roma, în plină activitate de *direttore dell'Accademia di Romania*, „veșnic tînăr“ sau – cum scrii tu comentînd o poză publicată în „Apostrof“ – „semănînd tot mai mult cu Alecsandri“...

Chiar cu două zile înainte de vestea năpraznică am primit rezumatul activităților realizate de *el* la Roma și programul pentru lunile viitoare...

Mă gîndesc la proiectele lui, unele, din fericire, realizate: bursieri...

Și mă gîndesc la tot ce ar fi putut realiza în Italia spre binele culturii și literaturii românești, și la proiectele editoriale comune despre care vorbisem de atîtea ori în ultima vreme...

Și mă gîndesc că micul nostru grup de româniști încă-pățînați din Italia a rămas orfan...

Și îmi vine să strig cu Arghezi, în fața acestui „joc viclean“ cu moartea: *Arde-l-ar focul!*

Îmi iau, deci, rămas bun de la *el* cu acest *lamento* tras din cîntecul străbun, cu cuvintele lui prea înșelătoare:

Scoală, Mariane, scoală,
Cu ochi privește,
Cu mină primește.
Că și eu am venit.
Că am auzit
Că ești călător,
Cu roua-n picioare,
Cu ceața-n spinare,
Pe cea cale lungă,
Lungă, fără umbră,
'Nainte să mergi,
Să nu te sfiești...
Că-n curînd i-ajunge
La drumul de plai,
C-acolo-i de trai:
În cîmp cu bujorul
C-acolo ți-e dorul...

Și mă rog și eu
De șapte zidari,
Șapte meșteri mari,
Zidul să-l zidească
Și ție să-ți lase
Șapte ferăstrui,
Șapte zăbrelui,
Pe una să-ți vină
Colac de lumină;
Pe una să-ți vină
Izvorel de apă;
Pe una să-ți vină
Miroase de flori;
Pe una să-ți vină
Spicul grîului,
Cu tot rodul lui;
Pe una să-ți vină
Buciumel de vie,
Cu tot rodul lui;
Pe una să-ți vină
Raza soarelui
Cu căldura lui;
Pe una să-ți vină
Vîntul cu mîcoarea,
Să te mîcorești...

Torino, 28 ianuarie 1999

Am impresia că atunci când lui Dumnezeu îi reușește o ființă omenească așa ca Marian, devine invidios, gelos pe propria lui creație... Și-o ia, zicându-și: „Ce să-mi las eu creația asta așa de desăvârșită în mijlocul unor imbecili!“... Când moare un om deosebit, la țară se zice „Și lui Dumnezeu îi place, din când în când, să ia oamenii ca lumea, nu numai tâmpiți...“ ■

Georgeta Dimisianu

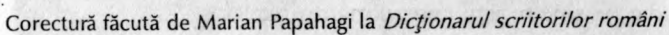

12 februarie 1985, în redacția revistei *Amfiteatru*.

Noapte după noapte

Marian făcea totul cu pofta de-a muri a lui Cioran. În clipele libere muncea; în celelalte suferea de prea puțină muncă. Astăzi, după mulți ani petrecuți împreună, nu-mi pot aminti momentele lui de odihnă. Drumurile lui, atât de fără zgomot și atât de imprevizibile, de la o carte la alta și de la o utopie la alta păreau un elegant dans, ușor și nesfârșit, pe o muzică pe care n-o auzea decât el și îngerii. Se știa face umil și întâietatea și-o știa ascunde până la anonim pentru bucuria altora. Rar mi-a fost dat să trăiesc în preajma vreunui alt mare prieten care să fi fost ocolit, cum a fost el, de orgolii și să-și preschimbe aura personalității în cunună purtătoare de spini pentru lauda și folosul celorlalți. Era bun, era în toate un clar-văzător, era adolescentul care și-a pierdut memoria vârstei; era ca nimeni altul sceptic, din respect pentru gândul întors din cale și pentru, de atâtea ori, sufletul căzut în tristețe. Dar cine l-a văzut vreodată trist? Dar cine l-a văzut vreodată nefericit în momente de cumpănă? Copleșea prin simplitate. De atâtea ori a luat asupra-și îndoielile altora! Era cuceritor și dezinvolt până la a-și simți cu adevărat aripile de pământ; verva lui întrecea puterea noastră de a ne mântui prin botezul patimei sale dezlănțuite. Când vorbea Marian, încetau vânturile și trăgeau corăbiile la țărm; era un vrăjitor. În atâția ani, bucuria lui n-a fost decât sfințenia ascultării noastre. Unde vor fi acum cuvintele lui? Și cine îl va ajuta să-și amintească lumea cărților scrise, nescrise sau visate, pe care le-a iubit atât de mult încât s-a dat pe sine morții pentru mântuirea lor?

■

Un gest din prag

N

Dinu Flămând

u vreau să scriu nimic și nici nu știu cum să încep. Blestemată fie ziua de astăzi, și cea de ieri, și cea de dinaintea ei. Ceva mai simplu ar fi să continui să întind coarda imposturii vorbind despre mine, și despre ce simt, și despre ceea ce n-aș vrea să simt. Totdeauna se întrevede o soluție acceptabilă când recunoști, pe traseul rapid ce nu se folosește nici de cuvinte nici de imagini, că manevrele de învăluire duc invariabil la autocompătămire. Nimic altceva nu se află la punctul de fugă al oricărei drame. Trebuie, totuși, să apuc frazele de un capăt și să încerc să le silesc să rețină ceva din ceea ce simt eu la moartea lui Marian. Știa (știe!) el preabine că ne-am obișnuit, de la o vreme, să mînuim destul de dezinvolt materia acestei distanțe pe care o iau în cîngile lor cuvintele, și că ne protejăm de propriile noastre suferințe manevrînd adevăratele substanțe primejdioase la adăpostul unui ecran, precum în imaginile clasice despre fizicienii atomiști care pătrund cu mâini de împrumut în camerele unde se dezleagă atomul. Las ritmul să mă ducă de la sine; fraza începe să se ramifice monstruos, cere comparații și imagini, își trage din sine însăși nebănuite seve de plantă anaerobică, în tendința de a oculta orice intenție de sens. Iar eu, eu nu vreau decît să urlu. De indignare. Ca să scap de povară. Numai interjecția pură se poate lipsi de răsădurile pe care nevoia noastră de consolare le întreține ca să îngrașe abundenta horticultură a vacuității «literare». Cuvintele sînt de pămînt. De mirare că atîta lume se încapățînează să aplatizeze monticule de humus-grafit pe ipotetice coli albe de hîrtie, cînd știut este cît de firesc rămîne la îndemîna morții să ia aceeași coală albă de hîrtie, s-o încovoae ca și cum ar adînci o ușoară vale și, pe jgheabul acestei improvizate pîlnii să

restituie giei universale infima grămăjoară deturnată. În rest, totul se declină în spectrul ipocriziei.

Mi-e dor de Marian să-mi spună că n-am dreptate. Am nevoie de justa lui balanță și de fina lui ironie care știa să facă parte tuturor lucrurilor. Numai el s-ar pricepe să mă scoată din hățișul în care cuvintele au tendința să susțină că nu pot face nimic pentru un om viu; dar și că pot face totul. Numai el ar putea să corecteze, indulgent, parazita solemnitate a acestui text, ce pare un dar al stilului, în aceste pustii Egipturi care nu sînt deloc darul Nilului. Mai nădăjduiesc să sper că tot el ar ierta trena infatuată a discordanțelor ce se încheagă aproape involuntar, avansarea autonomă a cursorului pe ecran, tolerată de ochiul meu numai fiindcă, pe același ecran, cuvintele fac un soi de oglindă de nori călători în țesutul cărora se menține viu, prin ce miracol!, surîsul foarte pregnant al marelui meu prieten.

Am ajuns la un moment în care vreau să distrug totul. Poate am s-o și fac. Nu însă înainte de a încerca o diversiune. Îmi amintesc, oarecum prin ceață, de momentul înmormîntării lui Agârbiceanu, la Cluj, în 1963. Eram elev de liceu, citisem partea mai cunoscută a prozei sale, mă lășasem antrenat de misterul minelor aurifere din Munții Apuseni. Deci scriitorul nu-mi era indiferent. Dar tot ceremonialul convoiului funebru ce însoțea un dric antediluvian, copleșit de povara unor prea negre lințolii și de ciucurii sinistru festivi ce împodobeau harnașamentul cailor, în timp ce atelajul dădea colțul dinspre Universitate spre cimitir nu-mi spunea nimic. Mi-a izbucnit în față acel culpabil sentiment ceva mai târziu, cînd spre același cimitir aveam să-i conducem atît pe Pia Radu cît și pe Marcel Runcanu. Îl trăiesc din plin și acum. Însă pe atunci, eram imun la ritualul durerii colective. Eram un pur produs al indiferenței din «vremurile noi». Sau, poate, explicația e mult mai simplă: comunismul inoculase în mintea mea aplatizată, ca și în mintea altora, convingerea că noi eram cea dintîi generație abonată la eternitate. Din toată sinistra experiență a acelor decenii de pomină, aroganța viermănoasă a noilor stăpîni care îi distilau tinerei generații ideea că ei ar fi pus mîna pe eternitate (de unde și convingerea că viitorul aparține definitiv comunismului, pînă la infinit) mi se pare astăzi crima cea mai odioasă și manipulară genetică cea mai perfidă, cu care s-a acționat asupra atîtor milioane de suflete. De aici s-a născut sentimentul unei impunități arogante. Prins în mrejele acelei tîmpenii, voi fi crezut

și eu (sper că nu am și *simțit* la fel) că moartea lui Agârbiceanu «nu contează»!

Mă gîndesc la toate acestea imaginîndu-mi doar cu un sfert de creier cum se va desfășura la Cluj, unde nu voi reuși să ajung la timp, ceremonia funebră pentru «profesorul» Papahagi. Îmi imaginez că un tînăr din soporifica societate neoliberală de astăzi ar putea să perceapă cu relativă indiferență gesturile și frazele rituale convenite la pragul acestei ultime vămii. Lui vreau să-i adresez cîteva cuvinte: să-i reamintesc, mai întîi, că fiecare în parte sîntem *de-neînlocuit*; unicitate de consistența căreia se pătrunde numai individul uman care ajunge să cunoască adevăratul preț al autenticității; înainte de a prețui bogăția, prestigiul, talentul, frumusețea ochilor sau pe cea a versurilor, sau albeața caninilor cu care trebuie să muști din halca timpului. Poate sînt ușor pretențios. Puțin îmi pasă dacă acest ton coheletic i se pare ipoteticului meu interlocutor răsuflat! Important este dacă reușesc, și sper s-o pot face, să-l conving de faptul că dispariția prematură a unui constructor generos cum a fost Marian Papahagi este o pierdere uriașă pentru întreaga Romînie de astăzi. Cînd spun «constructor», mă gîndesc la faptul că Marian Papahagi era din rasa acelor întemeietori rareori tolerați de năbădăioasa noastră istorie, care s-au apucat, în diverse vremuri, ba să școlarizeze satele, ba să introducă igiena, să aducă mașini și structuri industriale în țară, sau să creeze cele dintîi dicționare și enciclopedii pentru a fixa volatila limbă română. Puțin dintre cei cunoscuți de mine au inspirat cu mai multă lăcomie decît el aerul libertății redobîndite în '89. Rari de tot erau (și sînt) cei care să fi scos de prin sertarele așteptării mai multe proiecte imediat pregătite să fie puse în șantier. Era ultimul pe care destinul merita să-l reteze atît de timpuriu, dacă se poate presupune că această transcendentală anagramă știe să citească proiectele oamenilor. Dacă s-ar cunoaște prin acele locuri principiul balanței, just era să i se fi lăsat răgazul de a-și încheia opera.

Marian Papahagi era îndeosebi un autentic... autentic. Setea lui de viață te contamina în mod benefic. Fusese întotdeauna, pînă și în anii cei mai grei cînd era asaltat de meschine persecuții, un soi de hedonist al muncii, din care își extrăgea libertatea. Nu-i plăcea simularea (decît atunci cînd pe ea se întemeia opera lui Fernando Pessoa, una din descoperirile pe care i le datorez lui Marian). Nu accepta mediocritatea, dar avea o imensă toleranță pentru limitele celorlalți. Cînd s-a apu-

cat să restructureze și să echipeze catedra de limbi romanice de la Facultatea de Filologie a luat de model ceea ce era mai bun în lume. La fel a procedat și în perioada cînd a conceput infinit de complexul proiect ministerial pentru reorganizarea întregului învățămînt superior din România. Faptul că politicienii și-au băgat apoi foarfecele intereselor de partid în acel proiect, pînă s-a ales praful de toate sugestiile, pentru care Marian consultase și sintetizase de unul singur (cît munca unui întreg institut de cercetări) experiențe universitare din cîteva țări occidentale nici nu mai contează acum. Contează însă că traducătorul, scriitorul, criticul literar și filologul de talie mondială (îl egalase pe strămoșul său Tache Papahagi, ba chiar îl și întrecuse) și-a lăsat baltă în tot acest răstimp propriile sale manuscrise și cursuri pentru a se dedica unor proiecte publice de mare anvergură. Mă întreb cîtă lume a înțeles această derutantă generozitate și dăruire de sine din partea unui individ cu o cultură debordantă, capabil să-ți sintetizeze o situație complexă în doar cîteva fraze, dar care nu voia să facă nici o carieră! Iată o situație jignitoare pentru media ambițiilor curente. Marian Papahagi nu voia decît să-și continue cursurile și să-și scrie cărțile. Cei care l-au cunoscut în perioada cînd acceptase să fie secretar de stat pe problemele învățămîntului își amintesc prea bine cum acest ilustru romanist nu pregeta să inspecteze zilnic căminele studențești, verificînd dacă s-au înlocuit prizele defecte și becurile sau dacă somnolenții administratori catadicsiseră să cheltuiască pentru îmbunătățirea vieții studenților fondurile (chiar dacă mici!) de care dispuneau, în loc să le verse înapoi la buget, din lene, cum făceau de ani de zile. Intru în asemenea detalii pentru a fi credibil cînd spun că Marian Papahagi avea toate motivele să renunțe, să intoneze și el aria lui «nu se poate», atît de des auzită în România de azi, să-și vadă de treabă sau pur și simplu să accepte nenumăratele invitații de a ține cursuri în străinătate, care se adunau pe masa lui de lucru. Dar nu. Iată că, după ce refuzase de mai multe ori să fie ambasador (îmi iau oarecum abuziv permisiunea de a dezvălui acest detaliu), același Marian Papahagi alege o nouă corvoadă; acceptă să refacă în întregime Accademia di Romania, prestigioasa noastră instituție de la Roma devenită sub Ceaușescu hotel de tranzit al funcționarilor de la Externe. În mai puțin de un an, Marian Papahagi reușește să transforme din temelii viața instituției. Ea e pregătită acum să-și aștepte primii doctoranzi din România care vor avea din

nou ocazia să studieze istorie, arheologie, istoria artei și atâtea alte discipline în capitala eternă, readucînd și România în circuitul european mult mai devreme decît o s-o facă, dacă o s-o facă, Comisia de la Bruxelles. Se poate, din acest parcurs, înțelege cu prisosință că Marian Papahagi ajunsese să facă și să verifice singur totul. Cînd ne-am întîlnit toamna trecută la Cluj să sărbătorim cele trei decenii de existență a *Echinoxului* a ținut să mă duc înainte de toate la facultate să-mi arate sălile de curs și de seminar în care tocmai se împropăta zugrăveala. Cînd, peste cîteva săptămîni, ne vedeam din nou, la Roma de astă dată, unde reușise să organizeze un colocviu cu adevărat de talie europeană dedicat figurii împăratului Traian*, a ținut să-mi arate cu prioritate tot un... șantier. M-a dus în beciurile clădirii unde degajase și aranjase un superb spațiu pentru viitorul «club» al studenților români ce urmau să se instaleze la Academie. Fusesse profund frustrat, în anii 70 cînd locuise și el la studii în aceeași clădire, că studenții români nu puteau să invite la ei niciodată pe nimeni. Se gîndise la toate și, cred eu, decît să accepte ceva făcut de mîntuială prefera să le facă singur pe toate. În plus, avea de ținut și cursuri la universitatea din Copenhaga, pe lîngă cele de la Cluj. Iar din luna ianuarie urma să țină un curs și la Universitatea romană. Aici, la Academie, după ce cumpărase computere pentru birouri și alte aparate pentru funcționarea bibliotecii (remaniată și ea din temelii, redată circuitului public), îmi explica cum va trece la faza în care avea să cumpere lenjerie de pat nouă și tot felul de dotări pentru camere. Se îngrijea de fiecare detaliu. Le învățase pe femeile de serviciu ale instituției să zîmbească și să aranjeze convenabil o masă cu gustările frugale pe care Academia le oferea specialiștilor invitați la colocviu. Era mîndru că, în ciuda sărăciei subvențiilor, reușea în acele două săptămîni din decembrie să mai țină și un al doilea colocviu internațional dedicat, acesta, lui Leopardi. Zăbovesc asupra momentului. Care va să zică, specialiști de primă importanță veniseră să țină comunicări atît despre împăratul romanilor cît și despre unul din cei mai mari poeți ai italienilor tocmai la academia culturală a... românilor. Numai lui Marian Papahagi îi era accesibil acest tur de forță, fiindcă el nu suferea de nici un complex de infe-

* Vezi interviul pe care Marian Papahagi mi l-a acordat anul trecut în noiembrie pentru Radio France Internationale și care probabil că este ultimul său interviu.

rioritate. Și numai pe cineva ca el, care forțase toate limitele rezistenței fizice, putea să-l doboare imensa oboseală.

Păstrez despre el imaginea unui om încă tânăr, surîzător, cu un permanent licăr de ironie inteligentă tremurându-i în adâncul privirilor, dând sentimentul că-și mușcă ușor mustața sură dintr-un reflex de nerăbdare stăpînită, despicînd largi porțiuni de spațiu cu gesturile brațelor sale de Shiva prezent simultan spre toate punctele cardinale, dînd o replică în italiană unui ilustru profesor invitat, pentru a se scuza imediat că trece să-i explice în engleză altui oaspete nu știu ce detaliu, după care nu uita să se întrețină în franceză cu invitații din sudul Franței, marcînd însă cu o vorbă de duh în spaniolă și prezența unei ilustre madrilene. Îmi face un gest din prag, să înțeleg că se va ocupa și de mine, după care ancadramentul celor două coloane, cu fîntîna arteziană și roind în fundal, în care i s-a fixat profilul, începe să se îndepărteze pe cerul acestei Roma Madre care-l născuse, cîndva, pentru a doua oară, iar acum îi făcea un loc definitiv în adîncul misterului ei.

Paris, 20 ian. 1999

Viața cu soldatul Švejk, „Nemuritorul” și Koroviev

Ion Vartic

Marian Papahagi a reapărut în Cluj, la sfârșitul studenției sale romane, în toamna anului 1972. E un moment care mi-a rămas pînă astăzi foarte viu în minte. Pentru că Marian aducea cu sine un aer occidental, rebel și pur în atmosfera mornă, mediocră, stătută a orașului. Îmi plăceau nespuse de mult cămășile lui italiene, întotdeauna cu gulerele înguste și, totdeauna, cu manșetele tighelite, ca și seria de pantaloni a căror linie tăioasă, impecabilă, pe coapsă, îi subliniau zveltețea și pasul de fost alergător de curse medii (căci, iată, nu întîmplător, specialitățile lui atletice fuseseră cursele de 200 și 400 metri). Proaspăt întors de la Roma, Marian era un dandy fermecător, fără nimic prețios și artificial, de un estetism foarte viu, reconfortant, un dandy care seducea continuu, împrăștiind, în toate direcțiile și în toate împrejurările, replici scînteietoare, epigramatice. Se oprea pe stradă și se uita la lume, mărturisind că-l șochează fizionomiile mohorîte ale clujenilor și hainele lor cenușii.

Asta-i prima mea imagine despre Marian Papahagi. Și, în mod simptomatic, ea consună cu ultima. Ziua de 11 ianuarie e ultima lui zi întreagă clujeană, înainte de a se reîntoarce la Roma. A răsărit pe neașteptate, imediat după ora zece, în holul de lîngă decanat. Avea o față tînă, proaspătă, luminoasă, și o alură extrem de elegantă, într-un pardesiu lung, bej-deschis, sub care purta un sacou bej-închis și pantaloni gri-cenușii, și cu un fular verde asortat, ce-i dădea o pată de culoare bine calculată și caldă. Un domn fără nimic belferesc în el, cu o mică geantă pe umăr și un teanc de ziare sub braț. O clipă privilegiată de regăsire, ca în bunele vremuri echinoxiste, în care ne-am scufundat cu plăcere. Vorbeam și rîdeam, ațîțați, de

În redacția revistei
Echinox, la începutul
anilor '70, cu Ion Vartic

„chestiunile la ordinea zilei“. Alături, Adrian Popescu cu aerul lui pios, iute dezumflat în rîs ca la un Aramis. Stăteam în holul de lîngă decanat, rîdeam, gesticulam, dezbăteam „cestiuni arzătoare“. O vrajă, ca altădată în tinerețe, coborîse peste noi. O studentă inoportună a rupt vraja, băgîndu-se între noi cu o cerere: „Mă scuzați“. Dezmeticit, Marian i-a răspuns la fel de brusc: „Ba nu vă scuzați deloc, domnișoară“, în vreme ce studenta, de la actorie de altfel, se retrăgea, stupefiată, de-a îndărătelea. Marian a fost apoi, minute în șir, foarte încîntat de replica lui promptă și de scena pe care o crease. Pentru că avea un extraordinar instinct teatral, pentru că recunoștea și simțea imediat teatrul din formele de viață socială, integrîndu-se în el în mod instantaneu.

În sensul acesta, Marian Papahagi își revela mereu ascendența lui sud-dunăreană. E, de altfel, de mult celebră locvacitatea lui manifestată în longilocvii febrile și autoritare, de-a dreptul tiranice. Și cred că, în fond, secretul ființei sale e foarte asemănător cu acela al ființei lui Caragiale („nemuritorul“, cum îi plăcea să-l numească, și care era unul dintre scriitorii lui preferați). De altfel, în ultimii ani, începuse să semene, fizionomic, tot mai tare cu acel Caragiale din fotografiile exilului berlinez. Ascendența lor sudică comună îi face să dezvăluie caracteristici identice. Deși creator nemilos al lui Mariu Chicoș Rostogan, nenea Iancu i-a respectat pe ardeleni pentru seriozitate și ar fi vrut să se așeze la Cluj. Într-un chip curios, Marian Papahagi era el însuși foarte ardelean și, deci, neînduplecat și intratabil, ori de cîte ori era vorba despre construcție, rigoare, datorie și muncă. Era, însă, totodată, izbitor de sudic, adică jovial și locvace, vrăjindu-și și dominîndu-și asistența cu nararea inepuizabilă de istorioare și anecdote îngroșate pînă la a deveni fantasmagorice și în care, în buna tradiție caragialiană, el era „victima“ ipocrit-nevinovată a agresivității celui alt (a unui celui alt feroce și fantasmatic, pe care, în poveștile lui, îl încarnam, uneori, eu însumi). Căci Marian Papahagi nu e numai un mare filolog și hermeneut, ci și un neliniștit, un anxios, care are, în consecință, și o sensibilitate artistică accentuată, camuflată cel mai adesea în textele sale, dar lăsată să se dezlanțuie în extraordinara lui oralitate de toate zilele, ca și în corespondența sa cu prietenii și în jurnalul ce va vedea într-o bună zi lumina tiparului. Aici e și miezul caragialian al ființei sale. Jucînd, la fel ca și Caragiale, tot felul de istorioare și scenete mai mult sau mai puțin fantasmatic, Marian Papahagi își

**Cu Ion Vartic
și Liviu Malița,
înaintea unui
spectacol al
trupelor „Ars
Amatori”**

consuma și epuiza teatralitatea lui spontană, nevrotică: prin umor, el se purifica și se apăra împotriva unor simptome anxioase, pe care le *exorciza*, pulverizându-le în poante și artificii.

Tocmai de aceea, el a avut trei cărți terapeutice cu care trăia și pe care le trăia cu o asemenea plăcere și intensitate, încât ajunsesse să le știe pe dinafară: *Peripețiile bravului soldat Șvejk*, *Momentele*, *Maestrul și Margareta*. Citindu-le și recitindu-le continuu, Marian Papahagi nu actualiza numai o exorcizare a neliniștilor sale personale, ci actualiza mai ales necesara exorcizare a existenței publice și sociale românești, îmbibată, pînă în profunzimi, de imbecilitate, totalitarism, corupție, birocrație, filistinism. Pe Marian îl scoteau din minți lenea, neglijența, inerția și resemnarea, care toate se încolăcesc într-un ghem blestemat, ascunzîndu-se sub numele nobil de mioritism. Tip profund european, simțindu-se bine doar într-o civilizație urbană evoluată, cu o cultură adecvată a manierelor și a mentalității, Marian conchidea sarcastic: „Ar fi bine ca românii să înceteze să mai converseze cu oile“. S-a întors în țară, pentru că voia, cu încăpăținare, să construiască: opera proprie și instituții publice. Și cum la noi nici una, nici alta nu au șansă naturală de reușită, Marian își inventase terapia prin umor. Cînd era mai sătul de toate și mai deprimat, se relansa jucînd o istorioară a lui Șvejk, trîntind cîte o replică a „nemuritorului“ și rîzînd cu hohote de satisfacție la cîte o răzbunare a lui Koroviev.

Dar pînă la urmă tot n-a ajuns să rîdă destul, dovadă că a murit atît de tînăr. Pe Marian Papahagi l-au omorît pseudo-instituțiile și mentalitățile românești. El face parte dintre acei „sinucigași ai societății“ de care vorbește Artaud, dintre acei creatori pe care inerția și prostia din jur îi împiedică să creeze, le scoate sufletul, reușind pînă la urmă să-i „sinucidă“.

În loc de orice încheiere, cuvintele lui Bulgakov:

„Woland vorbește:

— Ce oraș interesant, nu-i așa?

Azazello se mișcă și-i răspunse reverențios:

— *Messire*, mie îmi place mai mult Roma.“

Două autoportrete umoristice (1978)

AM TÎNTE
LES! UÎN
IMEDIAT.

SI
VICTIMA!

O nouă versiune românească:

Dante Alighieri Divina Comedie

traducere, prezentare și note de
MARIAN PAPAHIAGI

Am adunat în acest număr al *Apostrof*-ului toate cînturile *Infernului* dantesc pe care Marian Papahagi le-a publicat în 1997-1998, în revistele *Apostrof*, *Echinax*, *Orizont*. Astfel, cînturile I-VI, adnotate, au apărut în *Apostrof*, nr. 5, 6, 7-8, 9, 10/1997; 10/1998; cîntul X, neadnotat, este preluat din *Orizont*, nr. 8/1998; cîntul XXXIV, de asemenea neadnotat, este preluat din *Echinax*, nr. 1-2-3/1997. După cum ne-a spus într-o discuție din redacția *Apostrof*-ului în urmă cu doi ani, Marian Papahagi a terminat de tradus, într-o primă versiune, *Infernul* lui Dante; pentru publicare, revizuia însă fiecare cînt în parte și adăuga – pentru revista noastră și în vederea unei ediții filologic impecabile – notele. Ultimul text la care a lucrat în preziua tragice sale morți a fost tot *Infernul* dantesc, din care a definitivat două cînturi, VII și VIII, pentru *Apostrof*. Dorința lui Marian Papahagi și a noastră era să reînceapă publicarea lui Dante număr de număr, *Apostrof* de *Apostrof*. N-a fost să fie. (*Apostrof*)

Cîteva cuvinte în loc de prefață

O nouă traducere a lui Dante poate să pară oricui o întreprindere cel puțin temerară, după ce în acest secol cultura românească a înregistrat nu numai strălucitele versiuni datorate lui George Coșbuc și Etei Boeriu, dar și pe aceea în proză a lui Alexandru Marcu, sau încercările, nelipsite de valoare, ale lui I. Țundrea (*Infernul*) sau George Buznea (*Infernul și Purgatoriul*). În plus, cel puțin alte două traduceri par a fi în curs: una, datorată lui George Pruteanu, o a doua, lui Răzvan Codrescu. Ei bine, cu toată temeritatea, mă încumet la o nouă versiune, cu convingerea că este loc și pentru ea. Începută în 1982, traducerea aceasta e acum, în ce privește *Infernul*, completă. Ea a însoțit pur și simplu seminariile dantești și apoi cursurile despre *Divina Comedie* pe care le-am ținut de-a lungul timpului (începînd din 1973) la Universitatea „Babeș-Bolyai“. Am simțit pe de o parte nevoia să dau o versiune plecînd de la nivelul actual al dantologiei, cînd există instrumente fundamentale precum *Enciclopedia dantescă*, cînd textul celei mai importante scrieri literare a Evului Mediu european a fost editat într-o nouă ediție critică, aceea a lui Giorgio Petrocchi și cînd nivelul atins de exegeza dantescă a îngăduit luminarea multor puncte altădată obscure.

Dorința mea a fost aceea de a da o versiune lipsită de trufia vreunei concurențe, în care, pe de altă parte, echivalarea să nu se raporteze global la cîte o terțină, ci să stea cît mai aproape de vers și să îngăduie astfel un comentariu capilar, asemănător acelor ce însoțesc în Italia edițiile dantești curente. În Italia, de altminteri, exegeza nu încetează, în ciuda multelor interpretări existente: e în curs de elaborare, de pildă, un nou comentariu, al lui Roberto Antonelli, care va înlocui, probabil, în edițiile de la editura La Nuova Italia, importantul comentariu

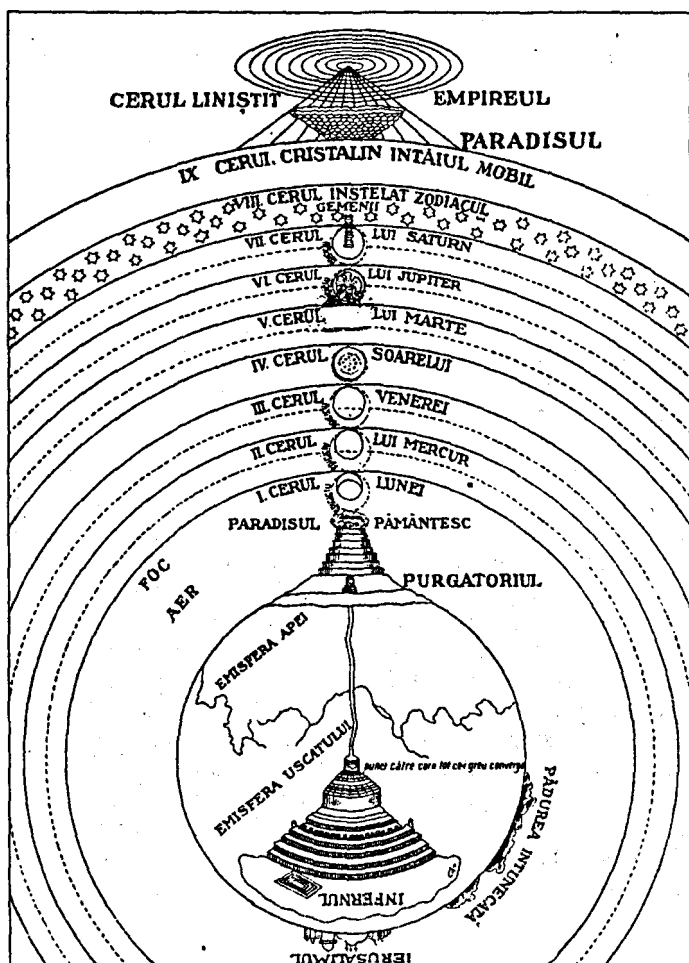
al lui Natalino Sapegno. În ce mă privește, nu mai cred posibilă o traducere care să nu fie cît de cît informată asupra nivelului ultim al exegezei: rostul traducerii mele poate fi, aşadar, acela de a da publicului românesc un text sprijinit pe marele efort interpretativ ce a avut loc în ultimele două decenii.

În ce privește comentariul meu, acesta dă seamă, în măsura posibilului, de propunerile cele mai noi ale interpretării, dar preia, așa cum e inevitabil, achizițiile interpretative consolidate, reflectînd, totodată, în multe situații punctuale, propria mea înțelegere a lui Dante, întemeiată de lectură și reflecție. În același timp, conștient de faptul că o traducere nu e o juxtă și că, în ciuda eforturilor, anumite fragmente de text rămîn fără echivalențe (se întîmplă acest lucru la toți traducătorii), îndețintez notelor și menirea de a semnala îndepărtările de original ale versiunii mele.

În fine, unul din păcatele unor traduceri (observația e valabilă și în cazul celor ale *Divinei comedii*) este acela de a dori să fie mai „frumoase” și mai „clare” decît originalul: în cazul operei dantești aceasta echivalează adesea cu traduceri ale... comentariului, nu ale textului dantesc, care nu arareori e dificil și nu îngăduie întotdeauna o lectură lină și cursivă. Traducerea pe care o propun (se va vedea acest lucru pe traseu) încearcă să mențină la locul lor obscuritățile, și reține în vers absolut toate trimiterele dantești la nume și locuri, adesea eliminate din versiunile existente.

Prea multe cuvinte sînt de prisos acum. Lectura unei opere precum *Divina Comedie* presupune și un anumit efect al ansamblului: sper aşadar ca prin publicarea traducerii mai multor cînturi să pot sugera cîte ceva din criteriile după care m-am călăuzit, înainte de tipărirea, în ediție bilingvă, a acestei noi traduceri a *Infernului*.

Infernul

Cîntul întîi

Rezumatul cîntului. Dante, rătăcit la mijlocul vieții într-o pădure întunecată (vv. 1-12), este împiedicat, după noaptea petrecută în ea, să urce pe costișele unei coline înveșmîntate în razele dătătoare de speranță ale soarelui (vv. 13-30) de trei fiare infernale: o panteră, un leu și o lupoaică (vv. 31-60). În marea pustietate apare o umbră, căreia Dante îi cere ajutorul (vv. 61-66). Umbra se vedește a fi a lui Vergiliu, marele poet latin (vv. 67-78), căruia Dante, după ce îi dezvăluie îndelunga sa admirație, profesîndu-i-se discipol, îi cere să-l salveze de îngrozitoare lupoaică (vv. 79-90). Vergiliu profețește moartea lupoacei, cea mai cumplită din cele trei fiare, o dată cu venirea ogarului, ce-o va alunga din nou în Infern, de unde a slobozit-o Invidia (vv. 91-111), și îl îndeamnă pe cel aflat în restriște, spre binele său, să-l urmeze în Infern, locul cel veșnic unde pătimesc păcătoșii (vv. 112-117), și în lumea celor ce speră să se curețe prin foc, în Purgatoriu așadar, arătîndu-i că, de va voi să urce apoi și în aceea a prea fericitelor, în Paradis, se va găsi un suflet mai demn decît al său spre a-l călăuzi (vv. 121-129). Dante acceptă și cei doi poeți pornesc la drum (vv. 130-136).

În miez de drum cînd viața ni-e-mpărțită
mă pomenii¹ în beznă-ntr-o pădure²
de era dreapta cale rătăcită.

3

Ah, să spun cum era nu-mi e ușure
pădurea păduroasă³, aspră foarte,
ce-n gînd⁴ presară iarăși spaime sure.

6

Amară-i că puțin o-ntrece moartea⁵;
dar ca s-arăt ce bine-n ea aflai
voi spune ce mi-a scos în cale⁶ soartea.

9

Nu știu prea bine-n ea cu cum intrai atît eram întreg de somn ⁷ pătruns că-adevăratul drum ⁸ de-ndat' lăsa.	12
Cînd mă văzui lîngă un deal ajuns, unde se isprăvisese acea vale ⁹ care cu spaimă trupul mi-a străpuns,	15
privii în sus și șleaurile sale în raza, le văzui, împodobite-a planetei ce-ți îndreaptă orice cale ¹⁰ .	18
Atunci și spaima-mi fu mai potolită, care în lacul inimii ¹¹ -mi durase în noaptea ce-am trecut, neliniștită.	21
Și precum cel ce răsuflarea-și trase, ieșit din mare, de pe țărm privește 'napoi la apele primejdioase ¹² ,	24
duhu-mi la fel, ce fugea nebunește, privi 'ndărăt spre pasul ¹³ ce nicicînd pe omul viu să calce nu-l primește.	27
Îndat' ce-mi odihnii trupul cel frînt luai iarăși mersul pe pustia coastă: picioru' oprit mai jos sta pe pămînt ¹⁴ .	30
Iată, 'naintea-mi, la urcuș că-adastă o pânteră ușure și sprintară: blana tărcată-avea acea năpastă ¹⁵ ;	33
nici gînd n-avea din calea mea să piară, ba într-atît mi se puna în față, de cît pe ce s-o iau spre codru ¹⁶ iară.	36
Vremea era în prag de dimineață ¹⁷ și soarele suia cu-acele stele ce-au fost cu el cînd dragostea măreacă	39
întîia dată le-a mișcat pe ele ¹⁸ : așa că iar speranță îmi adună față de fiara cu peștriță ¹⁹ piele	42
ora din zi și dulcea vreme bună ²⁰ ; dar nu-ntr-atît ca spaimă să nu-mi dea un leu mînios ²¹ , ce da să mă răpună.	45
Părea că împotriva-mi se-aținea cu naltă coamă, cu foame turbată, chiar aerul părea că se temea ²² .	48
Și o lupoaică ²³ , ce prea-nveșmîntată părea în pofte, deși slabă tare, și multă lume ea lăsa-ntristată,	51

mi-aprinse aceasta ²⁴ teamă-atît de mare cu groaza ce din chipu ²⁵ -i se desprinde încît pierdui nădejdea de-nălțare.	54
Și, precum cel ce lesne avut cuprinde și vine vremea ce să piardă-l face, încît în gînduri plînsul i se-ntinde,	57
la fel m-aduse bestia făr' de pace care, încet-încet, venind spre mine, mă împingea unde soarele tace ²⁶ .	60
În timp ce-n jos dau pașii-mi să ruine ²⁷ , în față cum mi se vădise nu știu ²⁸ unul mușit de mult cît vorba-și ține ²⁹ .	63
Cînd îl văzui în marele pustiu „Miserere ³⁰ de mine“ i-am strigat „oricine-ai fi, sau umbră sau om viu!“	66
Răspunsu-mi-a: „Om nu, am fost odat', lombarzi ³¹ părinții-mi fură amîndoi și Mantua lor patrie le-a stat.	69
Născutu-m-am <i>sub Iulio</i> ³² , dar apoi viața mi-am dus-o-n Roma lui August în timpul zeilor cei falși și goi ³³ .	72
Poet am fost, cîntînd de-acel prea just, fiu lui Anchise, cel venit din Troia cînd Iliônul trufaș fu răpus ³⁴ .	75
Dar tu de ce te-ntorni unde-i nevoia? de ce nu urci încîntătorul munte ³⁵ , pricină și-nceput a toată voia?“	78
„Au ești tu cel Virgil, izvor sub punte ce-atîtui rîu de vorbe îi tai drum ³⁶ “, îi răspunsei cu-o rușinată frunte.	81
„Lumină-ntre poeți, îmi fie acum folositoare-nvățul lung și-amorul ³⁷ care m-au dus înspre al tău volum ³⁸ .	84
Tu-mi ești maestrul și tu autorul, tu singur ești acel care mi-a dat frumosul stil ³⁹ ce-mi poartă viitorul.	87
Vezi fiara ce mă-mpinge îndărat: ajută-mi, înțeleptule; de teamă și vinele și-arterele-mi se zbat ⁴⁰ .“	90
„Alt drum ⁴¹ ți se cuvine, bag de seamă“ îmi spuse cînd văzu că lăcrimez, „dacă nu vrei pădurii să-i dai vamă;	93

căci fiara ce te face să oftezi cărarea nu și-o lasă străbătută, ci te ucide, numai să cutezi;	96
și are-o fire-n toate rea și slută, mîncînd, nesațul nu și-l potolește ci-i și mai mare pofta-i neumplută.	99
Cu multe animale se-nsoțește ⁴² și și mai multe-or fi pîn' ce ogarul ⁴³ nu va veni cu colții s-o înțeleste.	102
El nu va dobîndi pămînt cu arul sau bani, ci-nțelepciune, amor, virtute, și-i va fi neamul unde e amarul.	105
Izbavă a Italiei căzute va fi, 'ntru care au murit Cammilla, Eurial și Turn și Niso ⁴⁴ -n răni durute.	108
De peste tot o va-alunga cu sila pîn' ce-o va fi întors iar în infern de-unde-o gonise pizma ⁴⁵ și nu mila.	111
Drept care, pentru binele-ți, discern să mă urmezi, și călăuz ți-oi fi, și te voi duce într-un loc etern ⁴⁶ ,	114
strigăte disperate-i auzi, vedea-vei duhuri vechi îndurerate, ce-a doua moarte ⁴⁷ vor a-și dobîndi;	117
și vei vedea și suflete-mpăcate cu focul ⁴⁸ , căci nădăjduiesc s-ajungă, cînd va să fie, -n lumile curate ⁴⁹ .	120
La care-apoi, de vrerea-o să te-mpungă să urci, va fi un suflet mult mai demn în paza cărui te-oi lăsa, -ndelungă;	123
căci împăratul sub al cui însemn stă totul sus ⁵⁰ , pentru că la-a lui lege fui răzvrătit ⁵¹ , să urc nu-mi dă îndemn ⁵² .	126
Pe toate-i împărat, acolo-i rege; acolo-i e cetatea, tronul nalt ⁵³ : ferice de acei pe cari i-alege! ⁵⁴	129
Eu către el: „Poete, nu-ți cer alt': pe Domnul care-ți e necunoscut, ca eu să scap de-un rău și de cellalt ⁵⁴ ,	132
tu să mă duci să văd, cum ai fost vrut, și poarta lui Sîn Petru și-acea turmă ⁵⁵ de care spui că totul a pierdut.“	135
Porni atunci, eu m-așinui pe urmă.	

¹ Diferența între plural („viața *ni-e*-mpărțită“) și singular („*mă* pomenii“) sugerează referința general umană (în perspectiva căreia Dante este omul emblematic, creștinul hărăzit unei experiențe având semnificație pentru întreaga omenire) unită cu cea personală: cum viața obișnuită avea, după convingerea lui Dante (cf. *Convivio*, XXIV), 70 de ani, avându-și culmea la mijlocul ei, la vârsta de 35 de ani, momentul ales de poet (născut în 1265) pentru a-și începe călătoria pare a fi în anul 1300. Ideea conform căreia la mijlocul vieții omului îi este dat să parcurgă o experiență morală esențială apare și în Biblie (*Isaia*, XXXVIII, 10, rugăciunea lui Ezechia: „Ego dixi: in dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi“). 1300 este anul marelui jubileu al creștinătății, proclamat de papa Bonifaciu al VIII-lea.

² În *Convivio*, IV, xxiv, Dante utilizase expresia „la selva erronea di questa vita“ („pădurea greșelilor acestei vieți“) – „È dunque da sapere, che sì come quello che mai non fosse stato in una cittade, non saprebbe tenere le vie senza insegnamento di colui che l'hae usata; così l'adolescente, che entra ne la selva erronea di questa vita non saprebbe tenere lo buono cammino, se da li suoi maggiori non li fosse mostrato“/„Trebuie știut așadar că, după cum cel care n-a fost niciodată într-un oraș, n-ar ști să-și găsească drumul fără învățătura celui care l-a străbătut, tot astfel adolescentul, care intră în pădurea înșelătoare a acestei vieți, n-ar ști să meargă pe drumul cel bun dacă nu i l-ar arăta cei mai vîrstnici.“ – Dante, *Opere minore*, București, Ed. Univers, 1971, p. 496 – spațiu alegoric și labirintic totodată de unde, asemeni adolescentului din pilda citată în *Convivio*, omul nu poate ieși fără o călăuză.

³ Figura etimologică („selva selvaggia“) este a originalului.

⁴ „în gînd“ – cu alte cuvinte la simpla ei amintire: Dante scrie un poem al memoriei, din perspectiva celui ce a întreprins o călătorie fără precedent, ale cărei momente, evocate prin narațiunea poetică, provoacă o reactualizare a stărilor încercate *atunci*.

⁵ Moartea e doar cu puțin mai amară decît viața păcătoasă (în *Ecleziast*, VII, 27 apare expresia „amariorem mortem“) întrucît păcatul este acela care hărăzește sufletul pierzaniei.

⁶ „Binele“ este, după cea mai probabilă interpretare, Vergiliu, întâlnit în momentul de cea mai mare cumpănă (vv. 62 și urm.); „celelalte lucruri“ („l'altre cose“), cum formulează, în textul original, poetul sînt probabil alegoriile ce urmează: valea, dealul îmbrăcat în raze de soare și cele trei fiare infernale, a căror descriere precede clipa întâlnirii cu Vergiliu.

⁷ E vorba, desigur, despre un somn al conștiinței; motivul „somnului rațiunii“ este topic în literatura medievală.

⁸ E calea cea dreaptă a comportamentului moral: în *Purgatoriul*, XXX, vv. 121-132, Beatrice utilizează, în legătură cu existența poetului „rătăcit“ după moartea ei, expresia „e volse i passi suoi per via non vera“, în traducere literală „și-și duse pașii pe o cale ce nu era adevărată“. Se poate percepe aici utilizarea ambivalenței semantice a cuvîntului „drept“: calea „dreaptă“ e și cea „adevărată“.

⁹ „Dealul” și „valea” sînt alegoriile simple ale salvării și căderii, cu tot simbolismul ascensional și descensional asociat. În consecință „pădurea păcatelor” este situată într-o „vale”, urcarea dealului este asociată speranței salvării.

¹⁰ Această planetă este, conform concepției ptolemaice, soarele, utilizat în concepția „figurală” (E. Auerbach) medievală pentru „a duce cu sine semnificația” lui Dumnezeu și a salvării (Francisc din Assisi, în *Laudes creaturarum*, utilizase și el această relație figurală).

¹¹ „Lacul inimii” este, în conformitate cu cunoștințele anatomice medievale, cavitatea internă a inimii, unde se adună sîngele, pentru a fi apoi din nou retrimis în trup.

¹² Prima din multe comparații dantești, întinse de obicei pe două terține.

¹³ Trecătoarea (în original „lo passo”), cu alte cuvinte pădurea plină de primejdii.

¹⁴ Cu alte cuvinte: lăsînd greutatea pe piciorul aflat mai jos, urcînd.

¹⁵ În italiană „lonza”, animal născut din împereunerea unui leu cu o femelă de leopard sau dintr-un leopard și o leoaică; după interpretarea cea mai acceptată, pantera este aici reprezentarea alegorică a desfrîului (luxuria).

¹⁶ Spre pădurea păcatelor, spre vale adică.

¹⁷ Era prima oră a dimineții: speranța salvării este situată simbolic într-un moment de început al timpului, în toate sensurile: în ziua de început a primăverii, la prima oră a dimineții, într-un an care prin semnificația simbolică a Jubileului creștin semnalează putința unui nou început, a mîntuirii, a „vieții noi”.

¹⁸ Soarele se găsea în aceeași configurație stelară în care se găsea și în momentul în care Dumnezeu („l'amore divino”, „dragostea măreață”) le-a făurit („întîia dată le-a mișcat pe ele”). În conformitate cu opinia comună în Evul Mediu, lumea a fost creată la începutul anului zodiacal, sub semnul Berbecului. Călătoria lui Dante poate să fi început, așadar, după unele interpretări în Vinerea Mare (25 martie sau 5 aprilie sau 8 aprilie) a anului 1300.

¹⁹ Pantera; Dante utilizează aici un galicism „gaetta pelle”, „blana pestriță”, precum aceea a lui Gerion, reprezentarea alegorică a înșelăciunii (*Inf.*, XVII, 7-18). În *Inf.*, XVI, 106-108 asocierea alegorică a celor două figuri este evidentă („În jurul meu o coardă-aveam legată/ cu dînsa eu gîndeam cîndva a prinde/ pantera care-avea blana tărcată”), dacă ținem socoteală de faptul că aceeași coardă (semn franciscan evident), ce este aruncată pentru a-l aduce pe Gerion, fusese menită prinderii panterei. Cf. comentariul la aceste versuri pentru interpretarea relației.

²⁰ Momentul zilei (ora din zori) și vremea frumoasă fac să-mi renască speranța.

²¹ După aceleași interpretări vechi, acceptate în general și astăzi, leul este aici reprezentarea alegorică a trufiei.

²² În unele versiuni este preferată forma „temesse” ([că] „se temea”), „tremesse” ([că] „se [cu]tremura”).

²³ Cea de-a treia fiară infernală, reprezentînd, probabil, alegoria avariției: asociată uneori cu însăși Biserica ajunsă la corupție din pricina acceptării multelor bunuri lumești. Conform concepției curtenești, avariția, zgîrcenia, asociată poftei de a acumula, se opunea generozității, acelei „liberalitas“ ce era recunoscută drept calitate a celor cu adevărat nobili; pe de altă parte, concepția franciscană despre lume condamna orice fel de posesiune (cu atît mai mult pe aceea a banilor), Sfîntul Francisc fiind reprezentat în căsătorie mistică cu *Madonna Paupertate* (madonna Sărăcie). Cele trei fiare infernale au mai fost interpretate și ca alegorii ale celor „trei dispoziții-n cer ne-ntrînd defel“ (*Inf.*, XI, 81): neînfîrînarea, răutatea și bestialitatea nebună, lipsită adică de orice lumină spirituală. Nu trebuie exclusă nici suprapunerea acestor interpretări, dată fiind dubla funcțiune a personajului Dante (om concret, cu biografia sa specifică, și reprezentare emblematică a umanității înseși) astfel încît, dacă pe planul strict personal, viciile ce l-ar fi pîndit pe Dante după moartea Beatricei ar fi fost, în conformitate cu semnificația primei serii de alegorii, desfrîul, trufia puterii și pofta de avere, pe acela mai general, în corelație cu *Etica nicomachică* (pe care Dante o citează în *Inf.*, XI, 78-81), cele trei fiare ar putea reprezenta tocmai cele trei predispoziții neacceptate în cer.

²⁴ Reluarea pronominală există în original.

²⁵ În original „vista“, cu înțelesul de „aspect, înfățișare“, posibil și prin versiunea dată aici („chip“).

²⁶ Și precum acela care cîștigă prea lesne avere și se întristează pînă în adîncul fiicăruia din gîndurile sale atunci cînd vine vremea să piardă ceea ce a cîștigat, la fel mă găseam și eu, lipsit din nou de ceea ce părea aproape dobîndit (urcușul, speranța salvării), împins de lupoaică („bestia fără pace“, nesățioasă, ce nu avea stare nicicînd) spre valea întunecată (unde „soarele tace“, lipsită așadar de lumină, așa cum, analog, al doilea cerc infernal apare ca un „loc de-orice lumină mur“ – *Inf.*, V, 21).

²⁷ În original „io rovinava“: utilizarea acestui verb e insolită și în limba italiană.

²⁸ Vergiliu apare parcă „ex machina“; cîntul al doilea al *Infernului* va dezlega misterul apariției sale intempestive.

²⁹ Cum pînă una-alta cei doi nu și-au vorbit, este greu de explicat această apreciere dantescă, mai ales că, de îndată ce Dante cere ajutor, Vergiliu răspunde, nepărînd deloc mut. Explicația pasajului (aproximativ: „Care întrucît a tăcut atît de mult, părea a fi amuțit pentru tordeauna“) se găsește în semnificația alegorică a marelui poet latin în poemul dantesc: Vergiliu este aici rațiunea omenească; după ce în toată perioada de rătăcire a poetului a tăcut, ea intervine în cele din urmă, la solicitarea rațiunii divine, teologice, întruchipată de Beatrice, așa cum va rezulta din cîntul următor.

³⁰ „Îndură-te de mine“: în limba latină în original, pentru a accentua, prin referința liturgică, semnificația spirituală a intervenției.

³¹ Anacronism evident: Lombardia își ia numele de la longobarzi, ea nu putea fi deci o denumire acceptabilă pentru regiunea din care făcea parte Mantua în epoca nașterii lui Vergiliu.

³² „În epoca lui Iulius Caesar”: în latină în original. Rămîne netradus, din original, hemistihul „ancor che fosse tardi” – „deși era prea târziu” („deși era prea târziu ca Iuliu Cezar să poată să mă cunoască”: născut în anul 70 a.C., Vergiliu nu apucă să se consacre ca poet înainte de anul 44 a.C., în care Cezar moare).

³³ Epoca lui Octavian August; de remarcat din nou văditul anacronism: Vergiliu nu putea considera, decît în varianta sa creștinată, zeii romanilor ca fiind (cum spune textul original) „falsi e bugiardi” („falși și mincinoși”).

³⁴ Perifraza îl desemnează pe Enea, eroul eponim al *Encidei* vergiliene. „Ilionul trufaș” reia, ca în multe alte locuri, o sintagmă vergiliană: „superbum Ilium” (*Encida*, III, 2 și urm.).

³⁵ Colina simbolică a speranței de salvare; evident, predomină din nou aici semnificația alegorică; altminteri, am fi siliți să constatăm contradicția dintre această întrebare a personajului Vergiliu și decizia din vorbele sale prin care stabilește pentru Dante, fără a-l mai consulta în vreun fel, planul călătoriei lor comune (*Inf.*, I, vv. 112 ss.).

³⁶ Vergiliu este pentru întreg Evul Mediu occidental un model de elocvență și poezie, ceea ce explică aprecierea dantescă.

³⁷ Sintagma originalului („il lungo studio e il grande amore”) a devenit expresie uzuală pentru a semnifica strădania îndelungă în studierea unui autor sau a unei materii. În original, adresîndu-i-se lui Vergiliu, Dante îl numește „delli altri poeti onore e lume”/„lumină și onoare a celorlalți poeți”: conceptul de „onoare”, ce nu rezultă, din rațiuni metrice, din traducerea noastră, este semnificativ. Dante mai utilizează o dată noțiunea aceasta în v. 84 („lo bello stilo che m’ha fatto onore”, redat aici prin „frumosul stil ce-mi poartă viitorul”) și revine insistent asupra ei în *Inf.*, IV, la ale cărui comentarii trimit pentru înțelesul noțiunii respective și originea ei aristotelică.

³⁸ *Encida*.

³⁹ Sensul luat de cuvîntul „stil” nu este foarte clar. După interpretarea consacrată, Dante ar relua aici ideile expuse în *De vulgari eloquentia*, II, iv, 5-8 cu privire la diferențierea dintre stiluri (tragic, comic, elegiac), în care caz referința ar trebui raportată la „stilul tragic” utilizat de Dante, după propria afirmație, în cântecul ce i-au adus „onoare”; pe de altă parte, în *Epistola* către Cangrande della Scala, prin etimologia *sui generis* dată tragediei și comediei și prin faptul că-și numește propria operă „comedie” Dante exclude implicit să se poată vorbi despre un magisteriu al lui Vergiliu „tragic” și asupra *Comediei* care, ca atare, nu este scrisă în stil tragic. De fapt, așa cum a arătat Erich Auerbach, *Dante als Dichter der irdischen Welt*, Berlin-Leipzig, 1929, Dante depășește în *Divina Comedie* distincțiile pur retorice dintre stiluri: el aspiră, de altminteri, așa cum rezultă din cel de-al patrulea cînt (vezi comentariile) să apară nu ca maestru al unui singur stil (fie el tragic, comic sau elegiac) ci, mai degrabă, egal în poziție cu cei pentru care utilizează superlativul absolut, Homer („poeta sovrano”/„poet suveran”) și Vergiliu („altissimo poeta”/„poet prea înalt”). „Stil” ar trebui să aibă așadar, aici, semnificația generală de „manieră de a scrie” și nu pe aceea, retorică, a unuiu anume dintre cele trei stiluri.

⁴⁰ Și această expresie a devenit loc comun în limba italiană modernă.

⁴¹ În original „altro viaggio”; alegoria dealului cu costișele înveșmântate în razele soarelui este abandonată aici: Vergiliu, în calitate de profet, va înfățișa voința providenței în privința acestei „alte călătorii”.

⁴² Cu alte cuvinte, „acest viciu este răspândit la foarte mulți oameni” sau (într-o altă interpretare) „acest viciu major e asociat cu multe altele” (dacă alegoria animal-viciu e extensibilă).

⁴³ Pentru identitatea acestui misterios personaj alegoric („il veltro”/„ogarul”) s-au făcut foarte multe propuneri: este, evident, vorba de o întruchipare mesianică, lipsită de păcatul nesațului de bunuri (ea nu dorește „pământ cu arul” și bani, „peltro” – cuvânt absent din traducerea noastră a versului 103: „Questi non ciberà terra né peltro”/ „Acesta nu se va hrăni nici cu pământ nici cu bani”), menită să înlăture corupția vremurilor, să instaureze virtutea, iubirea și înțelepciunea; identificarea e complicată de aluzia obscură din versul 102 „e sua nazion sarà tra feltro e feltro” – în sens literal „iar originea, baștina sa va fi între fetru și fetru”, adică între două pînze simple, va avea, cu alte cuvinte, o origine umilă, sau, după o altă variantă de transcriere, „e sua nazion sarà tra Feltro e Feltro”, „se va naște între Feltre și Feltre”, două localități cu același nume, una aflată în Romagna și alta în Veneto. Dacă lupoaica este de înțeles ca o referință polemică la Biserica ajunsă la corupție lumească, atunci personajul poate fi un reformator al ei, sau reprezentantul puterii opuse ei, Imperiul, un împărat deci. Între personajele istorice propuse se numără papa Benedict al XI-lea, venit la tronul papal după Bonifaciu al VIII-lea, Uguccione della Faggiuola, șeful partidului ghibellin din Italia, Cangrande della Scala, protectorul lui Dante, căruia poetul îi închină *Paradisul*, sau, mai degrabă, împăratul Henric al VII-lea de Luxemburg, ce trezește atâtea speranțe (inclusiv în Dante) cu prilejul venirii sale în Italia (1310-1313). Nu este exclus ca Dante să nu se fi gândit la un personaj anume, ci la un papă (în general), la un împărat (tot în general) sau, de ce nu, la o abstracție corelativă și opusă aceleia pe care „ogarul” are misiunea s-o înlăture.

⁴⁴ Eurialus și Nisus sînt doi dintre tovarășii lui Enea, căzuți în lupta cu volscii; Camilla este fiica regelui volsilor, iar Turnus fiul regelui rutulilor și mor ambii în lupta împotriva troienilor. Dante numește în mod deliberat eroi căzuți de ambele părți ale luptei ce precede nașterea poporului roman.

⁴⁵ „Pizma” („invidia”), sursă a tuturor relelor, după opinia lui Dante, exprimată și în alte locuri ale *Comediei* (v., de exemplu, *Inf.*, VI, 74).

⁴⁶ În *Infern*.

⁴⁷ „A doua moarte” este, probabil, damnațiunea ultimă.

⁴⁸ Cele aflate în *Purgatoriu*.

⁴⁹ În original „alle beate genti”, „la lumile fericite”, adică în *Paradis*.

⁵⁰ Dumnezeu.

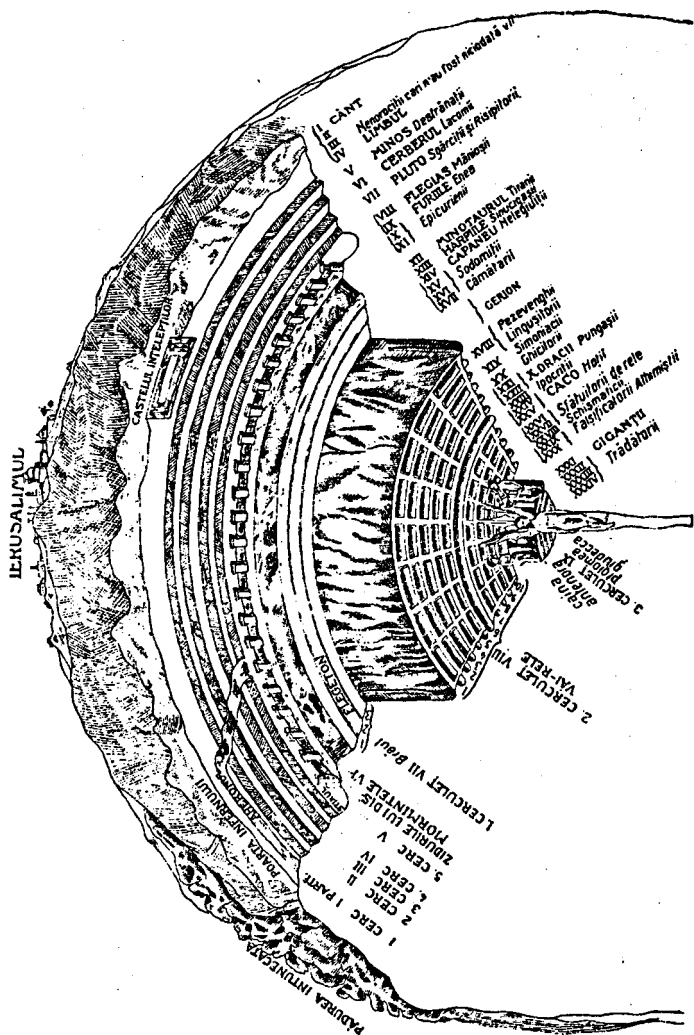
⁵¹ În original „ribellante”: în realitate Vergiliu nu putea fi răzvrătit față de o credință încă inexistentă la vremea lui; culpa sa nu este aceea a unui care „a făcut” ceva rău, cît, mai degrabă aceea de „a nu fi făcut” („colpa del non fare”, cum e denumită de comentatori), cu alte cuvinte aceea de a nu fi devenit creștin. V. mai departe comentariul la *Inf.*, IV.

⁵² Nefiind botezat, Vergiliu nu poate spera mîntuirea; cf. *Inf.*, IV, unde Dante insistă asupra „culpei negative“.

⁵³ Într-o viziune feudală, împărat al întregului univers, Dumnezeu este rege în Paradis.

⁵⁴ Primul rău e păcatul însuși; celălalt, „mai rău“ (în original „questo male e peggio“/ „acest rău și mai răul său“) este consecința păcatului, damnațiunea eternă.

⁵⁵ Păcătoșii aflați în infern.

Cîntul al doilea

Rezumatul cîntului. Cade din nou seara și Dante, singur între cei vii, se pregătește de aspra călătorie (vv. 1-6). Începe aici *Infernul*, prima cantică a *Divinei Comedii*, cu o invocare a muzelor (vv. 7-9). După ce se arătase atît de dornic de plecare, Dante ezită acum, căci înaintea sa doar Eneas și sfîntul Paul au putut ajunge, vii, în lumea de dincolo; el, Dante, care nu e asemeni lor în merite, nu se simte demn de o asemenea călătorie (vv. 10-42). Vergiliu îl vede pe Dante cuprins de lașitate și, pentru a-i curma teama, îi spune că-l va lămuri asupra motivului pentru care a venit pe costișa pustie ca să-l salveze (vv. 43-51). Vergiliu povestește cum, aflat în Limb, i s-a înfățișat o femeie prea frumoasă, Beatrice, rugîndu-l să-l ajute pe prietenul ei, aflat la ananghie (vv. 52-74). Lăudîndu-i virtuțile, Vergiliu îi ceruse, la rîndul său, o explicație pentru coborîrea ei din Empireu în Infern (vv. 75-84). Beatrice îi relatase intervențiile succesive, a Sfintei Fecioare pe lîngă Sfînta Lucia și a acesteia pe lîngă ea însăși, în urma cărora ea ajunsese la Vergiliu, în sprijinul prietenului ei; ca urmare, el însuși, Vergiliu, a apărut în fața lui Dante pe costișa pustie și l-a salvat de amenințarea lupoaicei (vv. 85-120). Vergiliu îl muștră apoi pe Dante pentru lașitatea lui, cînd asemenea femei binecuvîntate se îngrijorează și intervin pentru el (vv. 121-126). Dante, eliberat de teamă, își arată acum dorința de a-și urma fără șovăire călăuza și de a-i da ascultare ca unui stăpîn și maestru al său (vv. 133-142).

Pierea o zi ¹ ; aeru'-ntunecat	
lua sufletele ² care-s pe pămînt	
din neodihna lor; singur ³ lăsat	3
mă pregăteam războiul ⁴ să-l înfrunt	
al drumului cel greu, cît și al milei,	
înfățișate-n mintea de ne-nfrînt ⁵ .	6

O, muze ⁶ , înalt ingeniu, dați spor filei o, minte, care-ai scris tot ce-am văzut ⁷ , noblețea-arată-ți ⁸ ca-n lumina zilei.	9
Eu începui: „Poete ne-ntrecut, privește tu virtutea-mi de-are vlagă cît pasul mării treceri nu-i făcut ⁹ .”	12
Tu spui că-a tatălui lui Silviu-ntreagă fire de lut în veacul de vecie s-a dus ¹⁰ , putînd cu simțul să aleagă.	15
Dar dacă adversarul din țările la orice rău ¹¹ fu binevoitor, gîndind în urma lui ce-avea să fie,	18
nedemn nu pare celui știutor ¹² ; căci mumei Roma cu al său imper în empireu fu-ales făuritor ¹³	21
carea și carele ¹⁴ , în naltul cer fu hotărîită drept lăcașul sfînt pentru urmașul marelui Sîn Pier ¹⁵ .	24
Prin dusu'-acesta, ce-l slăvești în cînt ¹⁶ , el priceput-a lucruri ce-ntăriră victoria sa și-acel papal veșmînt ¹⁷ .	27
Se duse-apoi și Vasul de mărire ¹⁸ s-aducă mîngîiere în credința ce-i început de drum spre mîntuire.	30
Eu cum să vin? de unde-ngăduința? Eu nu-s Eneas, Paul iar nu sînt ¹⁹ : nici eu nici alții nu-mi prea văd puțința.	33
Căci dacă spre venire mă avînt dusa mă tem că e o nebunie ²⁰ : ești înțelept: pricepi cît nu cuvînt ²¹ .	36
Și precum cel ce nu mai vrea să ție ce-a vrut, și-și schimbă hotărîirea-n gînd, încît de început nu-i e să știe,	39
astfel pe-acea costișă ²² , la-al meu rînd făcui și eu, drumul bătînd în minte ²³ ce se-arătase-atîta de curînd ²⁴ .	42
„De-am înțeles eu spusa-ți dinainte“, răspunse a măreșului om ²⁴ umbră, „sufletul josnicia ți-l desminte;	45
carea ades pe om atît l-adumbră încît îl ia din fapta prea cinstită ²⁵ , cum pe-animal o năzărire sumbră ²⁶ .	48

Să te desfaci de teama ta smintită ți-oi spune cum venii și ce-am aflat în primul ceas de milă nesfârșită ²⁷ .	51
Eu stam, asemeni altor, suspendat ²⁸ , și-o doamnă ²⁹ mă chemă, ferice, aleasă, încît să-mi poruncească o-am rugat.	54
Ochii-i luceau precum o stea crăiasă, mă âgrăi cu glas suav și lin, cu voce îngerească de mătăasă ³⁰ .	57
«O, suflet mantovan, de daruri plin ³¹ , a cărui faimă-întinsă depărtării dura-va-n lume atît cît ea, deplin ³² , prietenu'-mi, dar nu al întîmplării ³³ , pe pustiita coastă e-ncolțit atît, că-n spaimă rost face-nturnării ³⁴ ;	60
și teamă mi-e că s-a și rătăcit și-n ajutor tîrziu sînt ridicată, pe cît de el în cer am auzit ³⁵ .	63
Te du acum, și-n vorba ta ornată și cu ce-i de folos pentru-a-l scăpa ajută-l, ca să simt că-s mîngîiată.	66
Eu Beatrice ³⁶ -s, ce să mergi aş vrea; vin dintr-un loc unde să-ajung doresc ³⁷ ; amor ³⁸ mă-mpinge a-ți vorbi așa.	69
'Naintea Domnului de mă găsesc cu tine ades am să mă laud tare».	72
Tăcu atunci, iar eu așa-i grăiesc: «O, doamnă a virtuților, prin care ³⁹ spița umană afară se aruncă din acel cer ce mai mic număr are ⁴⁰ ,	75
atît îmi place blînda ta poruncă ⁴¹ , încît, plinită, tot ar fi tîrziu; nu-mi mai deschide taina ta adîncă.	78
Însă pricina eu aş vrea s-o știu că nu te temi să vii-n acest afund ⁴² din nalta sferă ⁴³ unde-aş vrea să fiu».	81
«De lucrul vrei să-l știi așa profund ți-oi spune scurt de ce», astfel răspunse, «n-am teamă să cobor în acest fund.	84
De-acele lucruri să te temi, ajunse la a putea să-ți facă răul ție, de-altele nu, căci nu sînt deajunse.	87
	90

Domnul făcu ⁴⁴ , prin grație și tărie, astfel că-astă mizerie nu m-atinge, nici flăcări din ăst foc ⁴⁵ nu-mi fac rău mie.	93
E-n cer o doamnă ⁴⁶ nobilă ce plînge pentru-ntîmplarea unde te trimiț, încît o aspră hotărîre ⁴⁷ -nfrînge.	96
Lúciei ⁴⁸ , chemînd-o, astfel i-a vorbit: – Cel care crede-n tine ⁴⁹ -i la aman, ție să-ți fie-n grijă dăruit.	99
Lucía, dușmană pentru dușmán ⁵⁰ , porni, venind cu pas grăbit îndată unde-mpreună cu Rachel ⁵¹ stăteam.	102
– Lauda Domnului adevărată ⁵² , Beatrice, cum nu-l aperi tu pe însul care, iubind, lăsă comuna ceată ⁵³ ?	105
n-auzi de spaimă cum l-îneacă plînsul? au nu vezi oare moartea ce-l apasă pe riul ce nu-și dă mării cuprinsul ⁵⁴ ?	108
Pe lume n-au fost oameni care-și lasă locul, fugind să scape ori să-mplinească ⁵⁵ , precum, iușind, la vorba ei frumoasă,	111
venii aici din lumea îngerească crezînd adînc în vorba ta cinstită de care și-alții pot să se mîndrească ⁵⁶ .»	114
După ce-nfățișase tot, smerită, ochii lucind de lacrimi îi ferise; drept care-am și pornit într-o clipită,	117
venind la tine, așa cum ea dorise; din fața-acelei fiare ⁵⁷ te scăpai, ce drumul scurt spre munte ți-l ciuntise.	120
Așadar ce e? cum, de ce mai stai? de ce cu josnicie-ți umpli pieptul? de ce-ndrăzneală, cutezanța n-ai?	123
cînd binecuvîntatele ⁵⁸ de-a dreptul de tine se-ngrijesc la curte ⁵⁹ , -n cer, și cînd spre tine glasul eu îndreptu-l?«	126
Cum florile, după noptatic ger, plecate, -nchise, cînd e iar lumină deschise se înalță și nu pier,	129
așa-mi găsii puterea mea deplină și cutezanța-n piept mi se-adună că glăsuii din firea cea senină ⁶⁰ :	132

- „Oh, îndurată, ea, că m-ajută!
tu, -n port desăvârșit, că te-ai supus
cuvintelor adânci ce-ți arată! 135
- Tu gândul spre venit mi l-ai adus
prin înțelepte cuvintele tale
atît de mult, că frica mi s-a dus. 138
- Pornește deci, ni-s vrerile egale⁶¹:
tu călăuz, tu domn și tu maestru⁶²“.
- Așa-i spusei; iar el porni pe cale 141
și-o luai și eu pe drumul cel silvestru.

Note

¹ După noaptea de groază petrecută în pădurea întunecată și după zorii plini de speranță în care îl întâlnise pe Vergiliu, se lasă acum din nou seara; începutul cîntului are funcția unei legături narrative și reprezintă un ecou vergilian („Nox erat, et terris animalia somnus habebat“, *Eneida*, III, 147).

² În original „li animai“, ecou vergilian, cu sensul: „toate ființele însuflețite“.

³ În original „io sol uno“, cu o accentuare intensivă a singurătății și unicității.

⁴ Asprimea drumului și neliniștea stîrnită de dificultățile lui.

⁵ În original: „che ritarrà la mente che non erra“/ „pe care le va înfățișa mintea de ne-nfrînt“; „mintea de ne-nfrînt“ ce nu greșește este memoria poetului, care va înfățișa cu fidelitate cele văzute.

⁶ Asemeni tuturor poemelor epice, și acesta începe, conform formulei consacrate, cu o invocare a muzelor.

⁷ Poetul se adresează și propriului său „ingegno“ (talent, capacitate creatoare) și propriei memorii.

⁸ Formula originalului („qui si parrà la tua nobilitate“ – lit. „aici se va vădi noblețea ta“) face ecou unei celebre canțone a poetului Guittone d'Arezzo („Ora parrà s'eo saverò cantare“ – „Acum se va vădi de știu să cînt“) în care poetul, convertit, renunță la poezia de iubire și se provoacă pe sine să-și demonstreze calitățile ca poet religios. Pentru ostilitatea lui Dante față de Guittone (de la care poetul florentin învață, însă, și pe care îl imită în canțonele sale morale), v. mai departe comentariile la *Purg.* XI, *Purg.* XXIV și *Purg.* XXVI.

⁹ „Privește la calitățile mele și judecă, atîta timp cît încă n-am început marea trecere, dacă sînt demn de ea.“ Ezitarea lui Dante și, mai tîrziu, precedentele invocate, au menirea să sublinieze din nou, prin contrast, unicitatea destinului rezervat de providență poetului.

¹⁰ „Tu [Vergiliu] spui [în *Eneida* ta] că firea întreagă de lut [corpul viu] a tatălui lui Silviu [perifraza îl denumește pe Eneas] a ajuns în lumea de dincolo“: aluzia lui Dante privește călătoria lui Eneas în Infern, așa cum apare

relată în *Eneida*, Cântul VI, unul din marile modele ale poetului florentin pentru descrierea lumii de dincolo.

¹¹ „Adversarul din tărie“ față de orice rău este Dumnezeu.

¹² „E de înțeles pentru oricine cunoaște cum stau lucrurile («nedemn nu pare celui știutor») că Dumnezeu – dușmanul celor rele, așezat în tăria cerurilor – a fost binevoitor lui Eneas, îngăduindu-i să ajungă viu pe lumea cealaltă, întrucât s-a gândit la consecințele («gândind în urma lui ce-avea să vie») acelei coborâri în infern»; aceste consecințe sînt explicate în versurile următoare.

¹³ Troianul Enea este acela care, ajuns pe coastele Italiei, a întemeiat o cetate din care aveau să iasă întemeietorii Romei: el a fost ales în Empireu pentru a sta la obîrșia Romei, făuritoare a Imperiului și sediu al Papalității.

¹⁴ Formulare scolastică („la quale c'è quale“): adică muma Romă („alma Roma“) – „careia“ – și Imperiul – „carele“.

¹⁵ Papa este urmașul „marelui Sîn Pier“, adică urmașul Sfîntului Petru, mai mare („il maggior Piero“) peste ceilalți apostoli.

¹⁶ „Prin această călătorie pe care tu, Vergiliu, o cînti în *Eneida* ta“.

¹⁷ În Infern lui Enea i se dezvăluie de către tatăl său, Anchise, măreția viitoare a Romei; implicit, măreția Imperiului se va răsfrînge asupra celui ce-și va avea tronul la Roma, adică asupra Papei.

¹⁸ În *Faptele Apostolilor*, IX, 15, Sfîntul Pavel este denumit „vas electionis“/ „vas ales“; în a doua epistolă către Corinteni (2 Cor. 12, 2 ss.) Sfîntul Pavel povestește cum a fost răpit (în trupul său sau în afara lui, numai Dumnezeu știe) pînă în al treilea cer.

¹⁹ „Ce scop ocult al Providenței și ce îngăduință cerească ar putea face cu puțință drumul meu în lumea de dincolo, cîtă vreme nu sînt nici Eneas (întemeietor de cetate și simbol al Monarhiei) nici Sfîntul Pavel (primul doctor al Bisericii și, implicit, simbol ilustru al acesteia)?“

²⁰ Opoziția dintre „înțelepciune“ („saggezza“) și „nebunie“ („follia“) depășește planul pur al raționalității, pentru a pătrunde în cel spiritual: în *Inf.* XXVI, de pildă, Ulisse întreprinde un „zbor nebunesc“ („folle volo“) dincolo de hotarele îngăduite și, neasistat de Providență, pierе în adîncul apelor oceanului. Gestul nebunesc este în același timp irațional și neluminat de nici o scînteie de spiritualitate. Nu e de mirare că cea de-a treia dintre acele „disposizion che il ciel non vuole“ este „matta bestialitate“/ „bestialitatea nebună“, pricină a celor mai condamnabile păcate omenești, împotriva omului, a naturii și a lui Dumnezeu.

²¹ „Tu, Vergiliu, care ești înțelept («savio»), înțelegi mai mult decît sînt eu în stare să-ți explic prin cuvintele mele“. În *Etica nicomachică* III, 2, a lui Aristotel, Dante putea citi că înțelepciunea este aptitudinea practică a celui care e în stare să vadă ceea ce este bine pentru sine și pentru ceilalți.

²² Evident cele două personaje, care porniseră la drum (*Inf.* I, 136), nu apucaseră să meargă prea mult, de vreme ce se găsesc încă pe costișa pustie unde s-au întîlnit; în sens alegoric, Dante nu a părăsit încă starea de rătăcire și tulburare figurată în primul cînt.

²³ „Anticipînd în minte dificultățile călătoriei la care consimțisem cu atîta ușurință înainte“.

²⁴ Se creează aici o nouă opoziție, între acea „magnanimitas“ vergiliană și lașitatea („viltă“) lui Dante; așa cum se va vedea în *Inf.* IV, Dante este inspirat (o atestă pe larg și *Conv.* I, xi) de concepția etică aristotelică, expusă în *Etica nicomachică* în conformitate cu care este „magnanimo“/ „suflet măreț“ acela care se înalță pe sine și „josnic“/ „pusillanimo“ acela care se înjosește și nu are încredere în sine și în actele sale.

²⁵ În original, „onrata impresa“: după *Etica nicomachică*, pînta singură a spiritelor mărețe este aceea de a dobîndi cînstire.

²⁶ Josnicia îl abate pe om de la îndeplinirea unei fapte demne de cînstire, așa cum calul se sperie cînd i se năzare că vede ceva.

²⁷ Versurile următoare, în care Vergiliu relatează felul cum a ajuns să-i sară în ajutor lui Dante, sînt singurele ce o văd protagonistă pe Beatrice, înainte de întîlnirea ei cu Dante în Paradisul terestru (relată în cînturile finale ale *Purgatoriului*).

²⁸ În *Inf.* IV, ce cuprinde descrierea primului cerc al Infernului, Limbul, Dante așează, pe lîngă sufletele copiilor nebotezați (așa cum precizează tradiția catolică și, în principal, Sf. Toma de Aquino) și sufletele marilor scriitori și filosofi greco-latini, care sînt „suspendați“ între dorința de a-l vedea pe Dumnezeu și conștiința precisă a faptului că, nefiind botezați, acest lucru le este pe vecie interzis.

²⁹ Beatrice.

³⁰ Beatrice este înfățișată în conformitate cu concepția dulcestilnovistă despre iubire, care face din femeia iubită o ființă înzestrată cu o frumusețe și atribute angelice.

³¹ În adresarea ei către Vergiliu, Beatrice utilizează retorica poeziei curtenești (în trad. literală: „O anima cortese mantovana“/ „O suflet mantovan curtenitor“).

³² În traducere literală „a cărui faimă durează încă în lume/ și va dura departe cît lumea“, unde ideea spațială și temporală se confundă. Edițiile moderne nu mai acceptă lecțiunea „moto“/ „mișcare“ în loc de „mondo“/ „lume“, care ar fi dus la o traducere „și va dura cît va dura mișcarea“.

³³ Exprimarea este ambiguă, ea putînd fi înțeleasă în două feluri: primul – „Prietenul meu, care nu este însă și un prieten al întîmplării“ (dovadă împrejurarea în care se găsește); cel de-al doilea – „Prietenul meu, dar nu un prieten întîmplător, oarecare“.

³⁴ „e atît de încolșit [de lupoaică] pe costișa cea pustie încît dă să se întoarcă“ (în orig., literal: „e atît de împiedicat [să înainteze] pe costișa pustie, încît s-a întors [din drum] de teamă“).

³⁵ „și, după cele auzite despre el în cer, mi-e teamă să nu se fi lăsat cu totul în voia păcatelor și să nu mă fi ridicat prea tîrziu în ajutorul lui“.

³⁶ Beatrice este numele femeii iubite de Dante (probabil o Beatrice di Folco Portinari), personajul central din prima operă importantă a poetului floren-

tin, *Vita nuova*/ *Viața nouă*, un „prosimetrum“ (întrucât paragrafele în proză reprezintă concomitent o narațiune și un comentariu la poeziile – sonete, balade, cântone – cu care alternează) încheiat cu promisiunea făcută de poet de a nu mai scrie despre Beatrice decât atunci când va putea spune despre ea ceea ce n-a fost spus niciodată despre nici o altă femeie. În *Divina Comedie*, Beatrice este alegoria teologiei, a rațiunii divine, superioară celei omenești, întruchipată de Vergiliu. Dacă Vergiliu este menit să fie călăuza lui Dante în Infern și într-o parte a Purgatoriului, începînd cu Paradisul terestru (situat în vârful Muntelui Purgatoriu) și în Paradisul ceresc călăuza acestuia va fi Beatrice.

³⁷ În original „din amplul loc“, cerul Empireu din Paradis.

³⁸ Propria ei iubire pentru Dante, dar și iubirea dumnezeiască.

³⁹ În orig.: „sola per cui“/ „singura prin care“ etc. Beatrice fiind alegoria teologiei, ea este singura prin care omul își depășește condiția omenească, „specia omenească iese din lumea sublunară“.

⁴⁰ Cerul lunii, în reprezentarea ptolemaică a universului.

⁴¹ Versul („tanto m'aggrada il tuo comandamento“) ia turnura caracteristică a cântonelor curtenești de tradiție occitană; Dante reutilizează formula în versurile scrise de el însuși în limba provençală și puse în gura poetului provençal Arnaut Daniel, personaj în *Purg.* XXVI („Tan m'abellis vostre cortes deman“/ „atît de mult îmi place curtenitoarea voastră rugămintе“).

⁴² În Infern.

⁴³ Din Empireu.

⁴⁴ În orig.: „Io son fatta da Dio, sua mercé, tale...“/ „Sînt făcută de Dumnezeu, prin grația sa, astfel...“.

⁴⁵ Infernul.

⁴⁶ Sfînta Fecioară; într-o reprezentare alegorică, ea ar fi, după vechii comentatori ai lui Dante, Grația prevenitoare.

⁴⁷ Hotărîrea lui Dumnezeu. De semnalat că Dante nu lasă să apară niciodată numele lui Dumnezeu și al Sfîntei Fecioare în Infern, altfel decât prin perifraze.

⁴⁸ Sfînta Lucia, care este în sens alegoric Grația iluminată.

⁴⁹ Dante, care suferise de ochi și se vindecase, era în mod deosebit credincios sfîntei sale protectoare.

⁵⁰ În orig. „dușmană oricărei cruzimi“.

⁵¹ În Biblie, fiica lui Laban, cea de-a doua soție a lui Iacob (alături de Lia), alegorie a vieții contemplative. Dante, care citea și în *Etica nicomachică* despre superioritatea vieții contemplative asupra celei active, așează simbolul acesteia alături de Teologie, reprezentată de Beatrice, „lode di Dio vera“/ „lauda Domnului adevărată“, tocmai pentru că este modalitatea cu adevărat calificată de „lăudare“ a lui Dumnezeu.

⁵² Pentru semnificația alegorică a acestei aprecieri, v. comentariul la v. precedent; în *Vita nuova*, XXVI, 1-2, Dante înfățișează trecătorii uluiți de frumusețea Beatricii, lăudîndu-l pe Dumnezeu pentru că a făcut-o astfel.

⁵³ Este vorba de identitatea și inerența dintre „iubire” și „inima nobilă”: cel cuprins de amor se ridică deasupra celorlalți; pe de altă parte, prin poezia sa de iubire, Dante s-a ridicat (prin onoare și faimă) deasupra celorlalți.

⁵⁴ În orig.: „sulla fiumana onde'l mar non ha vanto”/ „pe râul față de care marea nu se poate lăuda [că l-ar cuprinde în ea]”: acest râu ce nu se varsă în nici o mare e șuvoiul uriaș al răului și al păcatului, alegorie echivalentă aceleia a „pădurii” din *Inf.* I.

⁵⁵ „N-au fost nicicând pe lume persoane mai iuți în a întreprinde ceva folositor lor sau în a fugi de pericol”.

⁵⁶ În orig., literal: „ch'onora te e quei ch'udito l'hanno”/ „care te onorează pe tine și pe aceia care au ascultat-o”.

⁵⁷ Lupoaița.

⁵⁸ În orig.: „tai tre donne benedette”/ „trei asemenea binecuvântate femei”.

⁵⁹ Reprezentare feudală a împărăției cerești, asemeni aceleia din *Inf.* I, 127-128.

⁶⁰ În orig., literal: „ch'i' cominciavi come persona franca”/ „încît începuți ca o persoană eliberată [de teamă]”.

⁶¹ În orig., literal: „Or va, ch'un sol volere è d'ambidue”/ „Du-te acum, că există o singură voință pentru [noi] amîndoi”.

⁶² Celebrul vers „Tu duca, tu segnore e tu maestro”, ce consfințește deplina încredințare a celui călăuzit în voia călăuzei sale, căreia îi va da ascultare, de la care va învăța. Pentru rațiuni metrice și conceptuale am utilizat adesea forma masculină („călăuz”) în locul celei feminine („călăuză”).

Cîntul al treilea

Rezumatul cîntului. O inscripție, îndemnîndu-i pe cei ce trec să abandoneze orice speranță, stă deasupra intrării în Infern (vv. 1-9). Dus de mîna de Vergiliu, Dante pășește pragul (vv. 10-21) și ajunge într-un loc întunecat unde se amestecă tumultul vocilor, plîsetelor, țipetelor (vv. 22-30): acestea, explică Vergiliu, sînt glasurile celor care au trăit fără să-și dobindească „infamie ori lăudare“, șovăielnicii alungați și de Paradis și de Infern, și împreună cu ei se găsesc îngerii care n-au fost nici de partea lui Lucifer, cînd s-a răzvrătit, nici de partea cetelor îngerești rămase credincioase lui Dumnezeu (vv. 34-51). Îndărătul unui însemn purtat foarte iute trece o mulțime nesfîrșită de suflete: între ele Dante recunoaște (fără a-l numi) pe acela care „tăgada a făcut“ din lașitate (vv. 52-60); acești nefericiți sînt îmboldiți de muscoi și viespi, iar sîngele lor, amestecat cu lacrimi, e cules de viermi scîrboși (vv. 61-69). Mergînd mai departe, cei doi zăresc uriașe mulțimi de suflete pe malul unui mare fluviu: e Acheronul, după cum explică Vergiliu, dar răspunsurile la întrebări cel călăuzit le va avea, spune el, odată ajunși lîngă mal; rușinat, Dante nu mai cere alte lămuriri (vv. 70-81). Apare o navă cu un cîrmaci infernal, Charon, și are loc o scurtă altercație între Vergiliu și acesta, în timp ce sufletele îndurerate și înspăimîntate de ceea ce le așteaptă aud din vorbele lui Charon confirmarea temerilor lor, blestemîndu-și soarta și pe Dumnezeu însuși (vv. 82-120). Vergiliu îi atrage atenția lui Dante asupra pedepsei ce-i așteaptă pe cei morți în mînia lui Dumnezeu, dar nici nu apucă să-și încheie vorba că, dintr-o dată, cîmpia cea întunecată se cutremură puternic, un vînt se stîrnește, însoțit de o lumină roșiatică, și Dante cade, pierzîndu-și cunoștința (vv. 121-136).

PRIN MINE¹ TRECI LA CEATA-NDURERATĂ²
 PRIN MINE TRECI LA VEȘNICA MÎHNIRE³
 PRIN MINE TRECI LA LUMEA BLESTEMATĂ⁴. 3
 DREPTATEA-MPINSE 'NALTA-NFĂPTUIRE⁵
 PUTEREA CEA DIVINĂ M-A FĂCUT,
 SUPREMA ȘTIINȚĂ, CEA DINTÎI IUBIRE⁶. 6
 'NAINTEA MEA N-A FOST LUCRU-NCEPUT⁷
 CI VEȘNIC DOAR⁸, IAR EU ÎN VECI DUREZ
 LĂSAȚI SPERANȚA, VOI CARE-AȚI TRECUT⁹. 9
 Aceste vorbe negre¹⁰ descifrez
 înscrise sus peste-un canat de poartă;
 iar eu: „Sensu'-a-l pătrunde nu cutez“¹¹. 12
 Și mie, el, ce-n toate mintea-și poartă¹²:
 „Aici să înceteze orice teamă¹³,
 iar lașitatea să rămînă moartă¹⁴. 15
 Ajuns-am, cum ți-am spus, la aspra vamă¹⁵,
 unde vedea-vei lumea-ndurerată
 care-a pierdut al minții bun de seamă“¹⁶. 18
 Și-apoi, cu mîna-mi în a sa lăsată¹⁷,
 cu chip senin, încît mă mîngîiai,
 mă-trase-n lumea-n taine scufundată. 21
 Aici suspine, plînsete și vai
 sunau¹⁸ prin aerul cel fără stele¹⁹,
 drept care la-nceput eu lăcrimai. 24
 Graiuri cumplite²⁰, ca și limbi mișele,
 cuvinte de durere, de mînie,
 voci 'nalte ori joase, zvon²¹ de mîini cu ele 27
 făceau un zgomot care se-mprăștie
 mereu, prin cel văzduh întunecat,
 ca pulberea stîrnită pe cîmpie. 30
 Iar eu, cu capu'-n groază²² încopciat,
 spusei: „Maestre, ce aud eu oare?
 cine-n durere-atîta-i de-ncercat?“²³ 33
 Și mie, el: „Această-nfățișare
 au sufletele rele-ale-acelîr
 trăiți fără infamie ori lăudare²⁴. 36
 Amestecate-s în acel rău cor
 de înger²⁵ care n-au fost răzvrățiți
 nici credincioși, doar poate sinei lor. 39
 Ceru'-i alungă²⁶ – ai săi ar fi slujiți –,
 adîncul iad de-asemeni nu-i primește,
 căci ar avea cîștig cei pedepsiți“. 42

Iar eu: „Maestre, ce îi obidește încît îi face ca să strige foarte?“	
Și el: „Răspunsu-mi scurt ²⁷ acum privește:	45
Aceștia n-au nădejde de la moarte, viața lor oarbă e atît de joasă, că sînt pizmași ²⁸ pe orice altă soarte.	48
Faima ²⁹ lor lumea largă nici c-o lasă, mila, dreptatea ³⁰ nu le dau îndemn: să nu vorbim de ei, ci vezi și pasă ³¹ !“	51
Iar eu, care priveam, zării un semn ³² care, -ocolind, fugea atît de iute că de repaos îmi părea nedemn ³³ ;	54
și îndărăt veneau pe întrecute duhuri puhoi, că-n veci n-aș fi crezut de moarte că atîtea-s desfăcute ³⁴ .	57
Pe-unul sau altul l-am recunoscut și-apoi prea lașă umbră-o cunoscu a celui ce tăgada a făcut ³⁵ .	60
De-ndată-nțelesei și sigur fui că-i asta secta celor neplăcuți și Domnului și dușmanilor lui.	63
Nemernicii aceia, -n-veci stătuți ³⁶ , erau toți goi și le dădeau mult ghes muscoi și viespi asupra-le-abătuți ³⁷ .	66
În sînge le brăzdau chipul, ades, care ³⁸ , mînjit în lacrimi, la picioare de către viermi scîrboși era cules.	69
Și-apoi, privind lumea-nconjurătoare pe malul unui rîu ³⁹ văzui mișei, drept care eu: „Maestre, vrei tu, oare, să-mi spui, să știu, cine-s, ce obicei ⁴⁰ îi face dornici apa să o treacă cum văd prin raza fără de temeii ⁴¹ .“	72
Și mie, el: „Vei ști să-ți și întrecă atunci cînd vom opri ai noștri pași pe malul rău de Acheron o leacă.“	78
Cu ochii rușinați, în jos rămași, temîndu-mă de-a spuselor zăbavă, pînă la rîu ⁴² tăcerii-i fui părtaş ⁴³ .	81
Și iată către noi venind pe-o navă un moș ⁴⁴ albit de prea străvechiu-i păr, strigînd: „Amar de voi, lume bolnavă!	84

Să nu sperați să mai priviți spre cer: pe cellalt țărnișă să vă petrec eu vin în întuneric veșnic, cald și ger ⁴⁵ .	87
Iar tu ce ești aici, suflete viu ⁴⁶ , desparte-te de-aceștia, care-s morți!“ Dar cînd văzu că vorba nu i-o țiu	90
zise: „Pe alt drum și prin alte porți ⁴⁷ vei da de țărnișă ⁴⁸ , și nu pe-aici, spre-a trece: lemn mai ușor sub tine va să porți.“	93
Iar călăuza: „Căron, nu te-ntrece ⁴⁹ : se vrea astfel acol' unde se poate tot ce se vrea ⁵⁰ , deci vorba fă să-ți sece ⁵¹ !“	96
Tăcu atunci din fălcile lînate ⁵² cîrmaciul celei mlaștini vineții ⁵³ ce-n jur la ochi avea de flăcări roate ⁵⁴ .	99
Dar sufletele goale și pustii, cum pricepură își scrișniră dinții, schimbați la chip de-a spusei ⁵⁵ strășnicii:	102
pe Domnul blestemau, dar și părinții spița umană, loc, timp și sămînța seminței lor, și-a nașterii și-a ginții.	105
Apoi trecură, cum i-a-mpins silința, plîngînd puternic, la cel țărnișă amar, ce-i pentru omul ce-a pierdut credința.	108
Caron demònul, cel cu ochi de jar, dîndu-le semn, pe toți îi ia și-unește, bate cu vîsla pe-orice nesprințar.	111
Cum frunzele ⁵⁶ , cînd toamna-ngălbenește, cad una după alta, iar cel ram pe jos își vede tot frunzișul veșted,	114
la fel, sămînța rea a lui Adam tot cîte unul ⁵⁷ jos pe țărnișă se-arată ca pasărea-nvățată, pe-al ei hram ⁵⁸ .	117
Astfel se duc pe unda-ntunecată ⁵⁹ și-abia ce într-o parte se coboară dincoace-i rînduită altă ceată.	120
„Fiule“, călăuzu-mi zise iară, „cei care mor 'n a Domnului mînie ⁶⁰ cu toții vin aici din orice țară ⁶¹	123
și-s gata peste rîu să se ație; dumnezeiesc județ ⁶² pe toți i-nstrună astfel că teama li-e dorință vie ⁶³ .	126

Pe-aici nicicînd nu vezi inimă bună;
 Carôn dacă se plînge despre tine
 acuma poți să știi cum glasul-i sună⁶⁴.“ 129

Sfîrșite-acestea, cîmpul⁶⁵ negru bine
 fu prins de tremur, încît de-nspăimînt
 mintea-n sudori și-acum încă mă ține. 132

Pămîntu-n lacrimi⁶⁶ slobozi un vînt
 prin care-un fulger înroșit se-ntinde,
 ce îmi învinse orice simțămînt⁶⁷: 135

căzui deci ca un om cînd somnu-l prinde.

Note

¹ Cuvintele ce urmează, așa cum explică Dante mai jos (vv. 10-11) sînt înscrise deasupra porții de la intrarea Infernului.

² În original, lit.: „Prin mine se merge în cetatea îndurerată”: așa cum Paradisul este Cetatea lui Dumnezeu (*Inf.*, I, 126), Infernul este „Città di Dite” (Cetatea lui Lucifer), sau Cetatea durerii.

³ În original, lit.: „eterna durere”.

⁴ În original, lit.: „lumea cea pierdută”.

⁵ În original, lit.: „Dreptatea l-a împins pe înaltul meu făuritor” (adică pe Dumnezeu).

⁶ Cele trei ipostaze ale lui Dumnezeu, deci ale Sfintei Treimi: Tatăl (puterea divină), Fiul (înțelepciunea supremă) și Sfîntul Duh (iubirea); în toate edițiile se trimite la *Conv.* II, v („[...] si può contemplare la potenza somma del Padre [...] la somma sapienza del Figliolo [...] e [...] la somma e ferventissima caritate de lo Spirito Santo”/„[...] se poate contempla puterea supremă a Tatălui [...]; Și se poate contempla suprema înțelepciune a Fiului [...]; Și se poate contempla suprema și arzătoarea dragoste a Sfîntului Duh [...]” – trad. de Oana Busuiocanu, în Dante, *Opere minore*, ed.cit.).

⁷ În original, lit.: „Înainte de a fi create”: apariția Infernului precede creația divină a celor veșnice: el se naște ca urmare a căderii lui Lucifer pe pămînt. Dante reamintește marea dramă a căderii îngerilor și a apariției Infernului în *Inf.* XXXV, 121-126.

⁸ Înainte de nașterea Infernului fuseseră făurite numai lucrurile cele veșnice.

⁹ Comentatorii trimit pentru acest vers la un faimos pasaj din Vergiliu, *Aen.*, VI, 126-129, unde Sibilla din Cumae îl avertizează pe Eneas asupra ușurinței de a intra pe poarta veșnic deschisă a Infernului și a dificultății de a te reîntoarce de acolo: „[...] facilis descensus Averno:/ noctes atque dies patet atri ianua Ditis;/ sed revocare gradum superasque evadere ad auras,/ hoc opus, hic labor est./ Pauci [...] potuerunt.”/„[...] ușor e să mergi în Avern/ Poarta lui Pluto cel negru deschisă-i și ziua și noaptea./ Însă ieșirea la lumea de

sus și reîntoarcerea-n lume,/ Asta e greul și răul. Pușinii [...] pot [...] – trad. G. Coșbuc.

¹⁰ În original, lit.: „de culoare întunecată”: culoarea lor neagră le subliniază conținutul înspăimântător.

¹¹ În original, lit.: „sensul lor îmi este dur”, înțelesul lor îmi este de nepătruns.

¹² În original, lit.: „ca o persoană ce-și dă seama [de toate]”.

¹³ În original, lit.: „sospetto”, bănuială, ezitare.

¹⁴ Altă reminiscență vergiliană (*Aen.*, VI, 261): așa cum Eneas e îndemnat de Sibila să aibă curaj („nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo”/ „Suflet îți trebuie-acum și tărie de înger, Aeneas” – trad. de G. Coșbuc), și Dante e încurajat de Vergiliu.

¹⁵ În original, lit.: „la locul unde ți-am spus”; referința este la *Inf.* I, 114-117.

¹⁶ În original, lit.: „il ben dell'intelletto”, binele intelectului, adevărul (în *Conv.*, II, xiii, 6, pe urmele lui Aristotel din *Etica Nicomachică*, Dante scrie: „[...] si come dice lo Filosofo nel sesto de l'Etica, quando dice che'l vero è lo bene dell'intelletto:”/ „[...] așa cum spune Filozoful în cartea a șasea din *Etica* unde zice că adevărul e binele intelectului.” – trad. de Oana Buiușoceanu, în Dante, *Opere minore*, ed.cit., pp. 285-286).

¹⁷ Dante e luat de mână de Vergiliu: primul dintre gesturile emoționante (și simbolice) ale călăuzirii: căci în toate împrejurările grele Dante este protejat și strâns la piept de călăuza sa (*Inf.*, IX, 58-60), sărutat (*Inf.*, VIII, 43-45), luat în brațe (*Inf.* XXIII, 37-51), ținut de brâu (*Inf.*, XVII, 94-96) iar la trecerea în lumea Purgatoriului tot Vergiliu îi va spăla fața cu rouă (*Purg.*, 124-129) etc.

¹⁸ Model vergilian: *Aen.*, VI, 557-558: „Hinc exaudiri gemitus et saeva sonare/ verbera, tum stridor ferri tractaeque catene.”/ „Geamăt răsună de-acolo și plesnete crunte cu biciul/ Vaiet și zangăt de fiare și zornet de lanțuri tîrîte.” – trad. de G. Coșbuc).

¹⁹ Notele frecvente ale lui Dante cu privire la întunericul Infernului încep cu această mențiune: ele constituie o constantă, de urmărit în contrapunct cu marea temă a luminii din Paradis.

²⁰ În original „*diverse lingue*”, unde adjectivul are, pe lângă înțelesul normal (limbile sînt diferite, pentru că sufletele vin aici „din orice țară”, cum se spune mai jos la v. 123) și sensul, curent la Dante, de „straniu, monstruos”: astfel, Cerber este (*Inf.* VI, 13) „fiera crudele e diversa”/ „fiară cu fire crudă, -ntoarsă”.

²¹ Damnații se plesnesc peste față sau trup (ori plesnesc din palme) de disperare cumplită.

²² Diversele ediții dantești conțin fie lecțiunea „error” (îndoială, nedumerire), fie lecțiunea „orror” (oroare, groază), aceasta din urmă avîndu-și originea în Vergiliu (*Aen.*, II, 559; IV, 280; VI, 559).

²³ Și întrebările lui Dante sînt un ecou vergilian (*Aen.*, VI, 560-561): „Quae scelerum facies? o virgo, effare; quibusve/ urgentur poenis? quis tantus

plangor ad auras?" / „Care fapte de păcate, Sibyllo, tu spune-mi și care-i/ Felul pedepsei ce-o sufăr? Ce gemet de groază-i acolo?" – trad. G. Coșbuc).

²⁴ Cei care au trăit „sanza infamia e sanza lodo“, cum spune acest celebru vers, sînt cei care n-au știut să se angajeze de nici o parte, trăiți în anonimitatea nimicniciei lor.

²⁵ Dante imaginează existența unor „îngeri neutri“ (neatestați de canoane, existenți însă în scrieri apocrife și în diverse texte medievale) ce n-au luat nici partea lui Dumnezeu, nici pe aceea a Îngerului căzut.

²⁶ Acești îngeri neutri sînt alungați atît de ceruri, cărora le întunecă frumusețea, cît și de infern, pentru că, prin comparație cu ei, îngerii răzvrățiți ar putea să pară că au măcar măreția răzvrătirii lor.

²⁷ În original, lit.: „Ti-o voi spune foarte pe scurt“; ecoul e din nou vergilian (*Aen.*, VI, 321): „olli sic breviter fata est longaeva sacerdos“/ „Scurt îi răspunse, vorbindu-i acestea, cărunta Sibyllă“ – trad. G. Coșbuc.

²⁸ Acești nemernici invidiază chiar și soarta celor damnați.

²⁹ F. Forti semnalează cu pătrundere faptul că anonimitatea acestor „ignavi“ (lași, indolenți) se opune faimei și reputației universale a acelor „magnanimi“, „suflete mărețe“, care sînt filosofii și poeții din Limb (*Inf.* IV). Lectura în contrapunct a cînturilor III și IV răspunde cu siguranță unei intenții dantești.

³⁰ Mila lui Dumnezeu (care mîntuie) îi ocolește, ca și dreptatea sa (care pedepsește).

³¹ Treci.

³² Dante spune doar atît: „una insegna“, și caracterul general al mențiunii se potrivește cu anonimitatea generală a personajelor, cărora nimic nu le ajută să fie identificate în vreun fel; lașii și indolenții ce n-au știut să urmeze vreo cauză sînt aici în veșnică vînzoleală și alergare după un steag fără nici o emblemă.

³³ În temeiul legii talionului, ce funcționează în Infern, pedeapsa este întotdeauna corelată cu păcatul: așadar, odihna („posa“) nu poate fi dată celor ce și-au petrecut viața într-un repaos al neangajării; lor li se cuvine alergarea sterilă, sub împunsătura viespile și a muștelor, nu stimulată de vreo rațiune înaltă, de vreo cauză sau măcar de vreun țel oarecare. E de presupus, pe de altă parte, că Dante prelungește și aici un ecou vergilian: într-adevăr, din felul cum Charon alege pe cei trecuți dincolo și din faptul că duhurile se roagă să treacă cît mai iute (*Aen.*, VI, 313-316: v. versurile citate mai jos, la nota 56), rezultă nu numai că „la tema si volge in disio“/ „teama li-e dorință vie“, cum spune Dante mai departe (la v. 126), ci și că foarte mulți sînt lăsați pe mai departe în acest „vestibul“ al Infernului, care e malul Acheronului.

³⁴ Mulțimea duhurilor celor morți apare ca un ecou vergilian (*Aen.*, VI, 305: „Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat“/ „Ceata de suflete-acum de pe maluri cu zgomot se-ndeașă“ – trad. G. Coșbuc).

³⁵ După cea mai acceptabilă identificare, propusă încă de vechii comentatori ai lui Dante, acela care „fece per viltà il gran rifiuto“ (lit.: „din lașitate a făcut marele refuz“) ar putea fi călugărul eremit Pier da Morrone, devenit papă (1294) sub numele de Celestin al V-lea, care după numai cinci luni a renunțat

la înalta însărcinare, ceea ce avea să ducă la alegerea papei Bonifaciu al VIII-lea (acuzat pentru pretențiile sale de teocrație papală și pentru amestecul lui în politica Florenței și considerat de Dante unul din marii săi dușmani, dacă nu cel mai mare). În comentariul său, N. Sapegno consideră nesigură identificarea, datorită faimei de sfânt câștigate de Pier da Morrone (dar se poate semnala că dubii asupra lui Pier da Morrone pare să exprime, în fond, chiar și admiratorul său, misticul poet Jacopone da Todi, în lauda *Che farai Pier da Morrone*). Au mai fost propuse și alte nume: Essau, Romulus Augustulus, Pilat din Pont, Giano della Bella etc., cu toții identificabili prin vreo celebră renunțare (la dreptul de întâi născut, la condiția imperială, la împărțirea dreptății și recunoașterea nevinovăției lui Iisus, la cîrmuirea Florenței etc.).

³⁶ În original, lit.: „care n-au fost niciodată vii“, care sînt pedepsiți tocmai pentru că au stat deoparte în viață și nu s-au angajat.

³⁷ Erau îmboldiți de viespi și de muște și puși astfel să alerge în spatele semnului cel iute.

³⁸ Singele, adică.

³⁹ În original, lit.: „un rîu mare“, Acheronul.

⁴⁰ Cu valoarea de *habitus*, predispoziție, indusă aici de puterea divină.

⁴¹ În original, lit.: „prin lumina slabă“. Cf., mai sus, nota 19.

⁴² „Pînă la rîu [adică pînă la malul Acheronului], m-am abținut să mai pun întrebări.”

⁴³ În psihologia relațiilor dintre Dante, învățacel și călăuzit, și Vergiliu, maestru și călăuză, acesta e momentul celei de-a doua muștrări (întîia dată Vergiliu îl dojenește pe Dante pentru că e cuprins de lașitate și nu are curaj să întreprindă călătoria – cf. *Inf.*, II, 45 și *Inf.*, II, 121-126). Nu vor lipsi de-a lungul călătoriei scenele de acest fel, în contrapunct cu cele de oblăduire și protejare (pentru care cf., supra, nota 17).

⁴⁴ Este Charon, luntrașul ce trece sufletele morților peste Acheron. Adesea figuri ale mitologiei greco-latine se convertesc în diavoli, avînd funcția de paznici ai cîte unei părți din Infernul dantesc (Minos, Pluto etc.): după Scartazzini-Vandelli, Dante ar urma în această privință autoritatea Sfîntului Pavel, care spune (I *Cor.* X, 20): „Quae immolant gentes, demoniis immolant et non Deo.“/ „Cele ce jertfesc păgînii, jertfesc demonilor și nu lui Dumnezeu.“ În orice caz, tot episodul, pînă la sfîrșitul cîntului, urmează îndeaproape versurile lui Vergiliu din Cîntul al VI-lea al *Encidei*. Personajul Charon (așa cum apare din vv. 82-129), în mitologie fiu al Erebului și al Noptii, cîrmaciul ce-i duce pe morți dincolo de Acheron, e descris în termeni vergilieni (cf. *Aen.*, VI, 298-304): „Portitor has horrendus aquas et flumina servat/ terribili squalore Charon, cui plurima mento/ canities inculca iacet, stant lumina flamma,/ sordidus ex umeris nodo dependet amictus./ Ipse ratem conto subigit velisque ministrat/ et ferruginea subvectat corpora cumba,/ iam senior, sed cruda deo viridisque senectus.“/ „Apele-atîtor vîltori vuitoare prin vaduri grozave/ Charon le ține, luntrașul zbîrlit în vestminte murdare;/ Surele-i țepi i se-ncurcă pe-obraz și-i scapără ochii./ Haina-i atîrnă pe umeri, soioasă, din copcii desprinsă./ Luntrea-mpingînd-o cu lunga pră-

jină, dă vislelor umblet./ Umbre cu sine ducînd în luntrea cea-n fața ruginii./ El e bătrîn, dar voinic și-n multă putere e zeul.“ – trad. G. Coșbuc).

⁴⁵ Păcătoșii din partea inferioară a Infernului sînt pedepsiți fie prin foc, fie prin frigul de gheață al Cocitului: aici sînt deci indicate, generic, numai pedepsele cele mai grele.

⁴⁶ Dante.

⁴⁷ În original, lit.: „Pe alte drumuri și prin alte porturi”: cei destinați mîntuirii se îmbarcă la gurile Tibrului pe un vas ce-i va duce în insula care este Purgatoriul.

⁴⁸ Țarmul insulei Purgatoriului.

⁴⁹ În original, lit.: „nu te supăra“.

⁵⁰ Vergiliu va mai utiliza această formulă prin care indică voința supremă în temeiul căreia lui Dante îi este îngăduit să întreprindă călătoria în lumea de dincolo: sensul este evident („se dorește ca această călătorie să aibă loc acolo [adică în Empyreu] unde voința se traduce de îndată în act – unde „se poate ceea ce se vrea“).

⁵¹ În original, lit.: „și nu mai pune alte întrebări“.

⁵² Cf. *supra*, portretul făcut de Vergiliu lui Charon (nota 44).

⁵³ În *Eneida* (*Aen.*, VI, 296-297) Acheronul e descris întîi ca o monstruoasă vîltoare de apă și nămol („Turbidus hic caeno vastaue voragine gurgēs/ aestuat atque omnem Cocyto eructat harenam.“/ „Tulbure-aici de nămoluri, vârtejul se-nvolbură-n valuri./ Vîrtej surd, tăvălind spre Cocytus năvalnic nămolul.“ și apoi (*Aen.*, VI, 320) ca „vada livida“ („unda vînată“).

⁵⁴ Cf. portretul vergilian al lui Charon, *supra*, nota 44.

⁵⁵ Schimbați la față de groaza pe care le-o inspiră vorbele lui Charon.

⁵⁶ Tot episodul (vv. 112-117) urmează îndeaproape textul *Eneidei* (*Aen.*, VI, 309-316): „quam multa in silvis autumnū frigore primo/ lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto/ quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus/ trans pontum fugat et terris immittit apricis./ Stabant orantes primi transmittere cursum./ tendebantque manus ripae ulterioris amore./ Navita sed tristis nunc hos nunc accipit illos,/ ast alios longe summos arcet harena:“/ „Întocmai, de brumă, la-ncepea toamnei./ Frunzele veste de cad sau, fără de număr, întocmai/ Păseri s-adună din văi, cînd frigul în stoluri le mîină/ Peste cuprinderi de mări, departe-n mai calde pămînturi./ Toate se roagă cu plîns dinții să le treacă pe ele./ Mîinile-ntind și se uită cu jale pe maluri dincolo./ Tristul luntraș îi alege de-aici și de-acolo pe unii./ Pe-alții-i alungă-azvîrlind în ei cu nămoluri din baltă.“ – trad. G. Coșbuc.

⁵⁷ Și în original Dante face un anacolut („il mal seme d'Adamo [...] gittansi“).

⁵⁸ „la fel cum vine pasărea dresată [șoimul, cretele] cînd o cheamă stăpînul ei [cu o anumită momeală]“.

⁵⁹ Ecou vergilian (*Aen.*, V, 2: „fluctusque atros“/ „unde le întunecate“).

⁶⁰ Păcătoșii, care l-au mîniat pe Dumnezeu.

⁶¹ De aici și diversitatea babelică a limbilor, de care vorbește poetul la v. 25.

⁶² Dreptatea divină.

⁶³ În original, lit.: „astfel că teama [lor] se transformă în dorință [de a trece dincolo]“; pentru ecoul vergilian din acest vers cf., supra, la nota 56 citatul din *Encida* (*Aen.*, VI. 309-316).

⁶⁴ „Înțelegi acum ce semnificație au vorbele lui“.

⁶⁵ În cele două momente mari ale trecerii (intrarea în pădurea întunecată și traversarea Acheronului) Dante recurge substanțial la același procedeu, imaginînd personajul ce-i poartă numele în stare de inconștiență: în primul caz e vorba de un somn al rațiunii (*Inf.*, I, 10-12), în cel de-al doilea de o copleșire a simțurilor, tradusă într-o instantanee stare de somn, menită să lase în taină momentul trecerii. Leșinul lui Dante la sfîrșitul Cîntului al cincilea (*Inf.*, V, 142) are o semnificație diferită, pentru care v. mai departe comentariul la vv. respective.

⁶⁶ În original „la terra lacrimosa“: evident, e vorba de lacrimile de durere ale păcătoșilor, ce udă acest pămînt.

⁶⁷ „care îmi copleși toate simțurile“.

Cîntul al patrulea

Rezumatul cîntului. Trezit de un tunet din somnul cel adînc, Dante se ridică și înțelege că se află chiar pe marginea abisului infernal (vv. 1-12). Palid, Vergiliu îl invită să înceapă a coborî și Dante șovăie din nou, dar Vergiliu îl liniștește, arătîndu-i că se înșeală asupra semnificației acelei palori (vv. 13-21). Intrați în Limb, primul cerc al Infernului, cei doi poeți nu aud țipete, ci doar suspine: niciunul din cei aflați aici n-a păcătuit, spune Vergiliu, fiind însă cu toții lipsiți de botez; dintre aceștia face parte el însuși; singura pedeapsă ce le e dată lor este că, lipsiți de speranță, trăiesc cuprinși de o dorință de a-l vedea pe Dumnezeu ce nu le va fi nicicînd îndeplinită (vv. 22-45). Dante vrea să știe dacă, totuși, a ieșit vreodată cineva dintre cei aflați în Limb: iar Vergiliu îi amintește de cei mîntuiți de Cristos, aflați odinioară în limbul patriarhilor (Adam, Abel, Noe, Moise, Avraam, David, Iacob, Rachela, Israel și alții) (vv. 46-63). Pașind printre spirite, cei doi zăresc un foc ce decupează o emisferă în bezna infernală; și, de-abia ajunși acolo, o voce salută reîntoarcerea lui Vergiliu, înaltul poet revenit printre spiritele alături de care sălășluiește (vv. 64-81). Vergiliu îi înfățișează lui Dante pe cei veniți să-i întîmpine: Homer, poetul suveran, Horațiu, Ovidiu și Lucan, „frumoasa școală” a seniorilor cîntului; aceștia tănuiesc o clipă cu Vergiliu și apoi îi arată lui Dante aceeași cînstire ca și poetului latin, luîndu-l ca al șaselea printre ei (vv. 82-102). Grupul poeților înaintează spre lumină, ajunge la picioarele unui „nobil castel” înconjurat de ziduri și de un rîu și intră prin șapte porți în incintă. Înăuntru pe smalțul verde al ierbii se plimbă cu pași lenți și priviri grave oameni de mare autoritate în înfățișare: sînt „spiritele mărețe”, a căror vedere îl umple de exaltare pe Dante (Electra, Hector, Enea, Cezar, Camilla, Pantasileea, regele Latinus și fiica lui, Lavinia, Lucius Iunius Brutus, Lucreția, Iulia, Marția, Cornelia și, mai la o parte, Saladin). Ceva mai sus stă „maestrul

celor care știu“, Aristotel, înconjurat de o „filosofică familie“ (Socrate, Platon, Democrit, Diogene, Anaxagoras, Tales, Empedocle, Heraclit, Zenon, Diascorid, Orfeu, Cicero, Linus, Seneca, Euclid, Ptolemeu, Hipocrate, Avicenna, Galien și Averroes). Grupul celor șase se desparte și cei doi poeți își continuă drumul (vv. 103-151).

Îmi sparse somnul cel înalt¹ din feastă
 un tunet greu², încît am tresărit
 precum cel brusc sculat, cînd prea adastă³; 3
 și-n jurul meu purtai ochi odihnit,
 în sus nălțîndu-l, și-ațintit cătai
 să vad popasul unde m-am găsit. 6
 În adevăr, pe țărnu⁴, mă aflai,
 al văii de prăpastie⁵, dureroasă,
 ce-adună vuiet lung de of și vai⁶. 9
 Întunecată, adîncă, neguroasă
 era-ntr-atît încît, oricît priveam,
 nimic văzut într-însa nu se lasă. 12
 „Să coborîm acum la orbul neam⁷“
 îmi începu poetul, pal⁸ cu totul:
 „primu'-oi fi eu, 'napoi⁹ lăsatu-te-am.“ 15
 Dar eu, ce de-al său chip¹⁰ mi-am dat socotul:
 „cum pot veni cînd ție ți-este teamă
 căci la-ndoieli din tine alinu'-mi scotu-l?“ 18
 Și mie el: „Chinul celor de-o seamă
 cu mine¹¹, pe chip milă-mi zugrăvește,
 doar pentru tine frică ea se cheamă. 21
 Să mergem, calea lungă¹² ne-mboldește.“
 Astfel se duse și-mi făcu intrare
 în primul cerc¹³ ce-abisul ocolește. 24
 Aici, înțelesei după-ascultare,
 nu era plîns, dar răsuna suspine¹⁴
 văzduhul veșnic sta în tremurare. 27
 Așa-i durerea ce fără de chin e
 ce pe mulțimi, ce multe-erau și mari,
 de prunci, femei și de bărbați le ține¹⁵. 30
 Bunul maestru-mi zise: „Știi tu cari
 sînt duhurile-acestea ce le vezi?
 Voi dar să știi, 'nainte cînd le-apari, 33
 că n-au păcătuit¹⁶; dar n-au botez;
 n-ajunge merit făr' de strîmbătate¹⁷,
 fără-acea taină, parte din ce crezi.¹⁸ 36

De-au fost 'nainte de creștinătate, pe Domn nu l-au cinstit cum se cuvine, și printre ei pe mine mă socoate ¹⁹ .	39
Pentru-astă lipsă, nu alt rău, vezi bine, sîntem pierduți ²⁰ , și-n asta judecați, fără speranță, viața-n dor ne ține ²¹ .	42
Mă-ndurerai ²² îndată cînd bărbați de preț, înțelesei, și multă fală ²³ , că-n acel limb ²⁴ stau parcă suspendați ²⁵ .	45
„Spune-mi, maestre, doamne ²⁶ “, cu sfială zisei atunci, voind să fi pătruns credința ²⁷ care-nvinge-orice greșeală:	48
„vre-unul ieși,-apoi fericire-ajuns, singur ori de altcine liberat ²⁸ ?“ El, pricepînd cuvîntul meu ascuns ²⁹ :	51
„Cînd 'n-astă stare nou ³⁰ m-am fost aflat, văzut-am un puternic ³¹ coborînd, cu semn de biruință ³² -ncununat,	54
umbra întîiului părinte ³³ blînd, pe Abel, fiul său, și pe Noé, și pe legistul Moise ³⁴ cu el luînd;	57
pe-Avram patriarhul ³⁵ și pe David ce fu rege, Israel ³⁶ cu-ai săi născuți, cu tatăl ³⁷ și Rachel ce soață-i e ³⁸	60
și pe-alții încă, fericiți făcuți ³⁹ ; ci vreau să știi că nimeni pîn' la ei n-avuse mîntuire ⁴⁰ , din pierduți“.	63
Nu ne opream pe cînd zicea de-acei ci străbăteam pădurea ⁴¹ cît cuprinde, pădurea – zic – ce-i deasă de mișei ⁴² .	66
Dar n-apucasem cale lungă-a-ntinde dincoaci de culme ⁴³ , cînd văzui un foc ce-n beznă-o emisferă că desprinde ⁴⁴ .	69
Depart nu eram noi mai deloc, așa încît eu pricepui în parte: lume cinstită ⁴⁵ sta în acel loc.	72
„O, tu, care cîntești științe și arte ⁴⁶ , cine-s acești ⁴⁷ , cînstire-avînd, semeață încît de ceilalți totul îi desparte?“	75
Și mie, el: „Cinstită faimă-n viață și-au dobîndit: de-aceasta e stîrnită 'ndurarea ⁴⁸ -n cer ce-i duce atît de-n față.“	78

O voce ⁴⁹ fu de mine atunci-auzită:	
„Prea-naltului poet îi dați cinstire, umbra-i se-ntoarce, ce fu răzlețită ⁵⁰ .”	81
Apoi, când glasul încetă a fire văzui patru mari umbre că se-adună, nici triști nici veseli ⁵¹ în a lor vădire.	84
Bunul maestru începu să spună: „Uită-te, dar, la cel cu spadă,-avan, ce, ca un rege, vine cu ea-n mână.	87
Homer ⁵² este, poetul suveran ⁵³ cellalt, Horațiu cel satiric vine; Ovidiu, apoi; și ultimul Lucan.	90
Cum fiecăruia i se cuvine numele zis de voce prima oară ⁵⁴ cinstire-mi dau, și-așa făcînd fac bine.”	93
Astfel văzui frumoasa școală, dară, a celor domni ⁵⁵ ce cîntu-și nalță-oricît și peste alții ca un vultur ⁵⁶ zboară.	96
După ce-și cuvîntară oarecî ⁵⁷ se-ntoarseră-a salut dîndu-mi toți semn: maestrul meu surîse de atît ⁵⁸ ;	99
de și mai multă cinste-mi dau înseamn că mă luără-n înțeleapta ceată și-al șaselea ⁵⁹ să fiu mă-aflară demn.	102
Merserăm spre lumina arătată vorbind de lucruri despre-al căror fel frumos e vorba să ți-o ții-nfrînată ⁶⁰ .	105
Ajunserăm la nobilul castel ⁶¹ , de șapte ori în zidire măreacă înconjurat, și de-un rîu mititel.	108
Noi îl trecurăm ca pe-o tare față; prin șapte porți intrai cu acești bravi ⁶² : la o poiană-ajuns-am, de verdeață.	111
Oamenii ⁶³ erau cu ochii lenți și gravi, cu trăsături de măreție pline, vorbeau arar, cu toții-n glas suavi.	114
Ne-am dus apoi în loc plin de lumină mai la o parte și deschis, înalt, puteam vedea de-ndată pe oricine.	117
Acolo chiar, și stînd pe verde smalt, mi se-arătară spirite mărețe de cari, văzute, încă mă exalt.	120

Văzut-am pe Electra ⁶⁴ și-alte fețe ⁶⁵ , 'ntre cari îi știu pe Hector ⁶⁶ și Enea, Cezar în arme, cu priviri semețe ⁶⁷ ,	123
și pe Cammilla ⁶⁸ și Pantasileea ⁶⁹ ; și-n altă parte regele Latin și cu Lavinia, fiica lui, aceea ⁷⁰ .	126
Pe Brutus ce-alungat-a pe Tarquin ⁷¹ , Lucreția ⁷² , Iulia ⁷³ , Martia ⁷⁴ și Cornilie ⁷⁵ și, singur într-o parte, Saladin ⁷⁶ .	129
Și-apoi, când ochiul meu făcut agil e ⁷⁷ , văzui maestrul celor care știu ⁷⁸ șezînd în filosofică familie.	132
Toți îl privesc, toți în cinstire-l țin: pe Sòcrate-l văzui și pe Platòn ce-n fața altor lîngă el se-așiu;	135
pe Democrit, ce lumea vrea de-atom ⁷⁹ , pe-Anaxagòras ⁸⁰ , Diogen ⁸¹ și Tale ⁸² , Heràclit, ⁸³ Empedocle ⁸⁴ și Zenòn ⁸⁵ ;	138
pe bunu-adunător de ierbi din cale, propice, Dioscòrid ⁸⁶ ; și pe-Orfeu ⁸⁷ , Lin ⁸⁸ , Tulliu, Séneca-n rostiri morale ⁸⁹ ;	142
geometrul Euclid ⁹⁰ și Ptolemeu ⁹¹ , Hipòcrat ⁹² , Avicenna ⁹³ și Galien ⁹⁴ , pe-Averroés ce-n comentariu e zeu ⁹⁵ .	145
Înfățișa nu-i pot pe toți deplin, căci lunga temă ⁹⁶ dinapoi mă-mpinge și-ades la fapte versu-i prea puțin.	148
Tovărășia-n două se descinge ⁹⁷ : iar călăuzul pe-alt drum mă pornește, afar' din calm, în tremurul ⁹⁸ ce-nvinge;	151
și-ajung unde nimic nu mai lucește ⁹⁹ .	

Note

¹ Calc vergilian (*Aen.*, VIII, 27: „sopor altus“); ordonează: „un tunet greu îmi sparse somnul cel înalt din țeastă etc.“.

² Comentatorii vechi găseau acestui „tunet greu“ o cauză precisă (vaietele și vuietul vocilor celor păcătoși), trimițînd pentru acesta la v. 9; pentru alții este evidentă mai degrabă continuitatea logică cu atmosfera furtunoasă ce încheie *Inf.* III.

³ În original, lit.: „ca o persoană care e trezită cu sila“.

⁴ Țărnuț opus al Acheronului, unde Dante ajunge pe o cale neștiută, alta decât aceea a păcătoșilor transportați de Charon.

⁵ În original, lit.: „al văii abisului”; adîncul infernului, a cărui margine superioară e constituită de Limb.

⁶ Este vorba de nesfîrșita durere cuprinsă în toate cercurile infernale, pentru că în Limb nu se aud vaiete, ci doar suspine (cf. v. 26).

⁷ Păcătoșii aflați în beznă (inclusiv în sensul spiritual al metaforei).

⁸ Cf., pentru explicarea acestei palori a lui Vergiliu, mai jos, vv. 17-21.

⁹ În original, lit.: „eu voi fi primul și tu vei fi al doilea”, conform logicii evidente a călăuzirii.

¹⁰ În original, lit.: „care mi-am dat seama de culoarea lui”.

¹¹ În original, lit.: „Chinul oamenilor care se află aici”; este vorba de „spiritele mărețe” (pentru care v., *infra*, n. 62) ce populează Limbul, a căror suferință tăcută (v. mai jos, notele la vv. 25-30) se răsfrînge și în paloarea lui Vergiliu, căci el, revenit în Limb, redobîndește instantaneu condiția celor aflați aici.

¹² Cei doi se află doar la începutul lungului drum ce-i așteaptă, așa că nici o zăbavă nu e îngăduită. În sens alegoric, rațiunea (reprezentată de poetul latin) este aceea care îmboldește adesea sufletul omenesc, reamintindu-i îndatoririle.

¹³ Dante însuși explică în *Inf.* XII criteriile în funcție de care se instituie arhitectura simbolică a Infernului; el preia acum pînă la un punct teoria Sfîntului Toma despre Limb : „Quadruplex est infernus. Unus est infernus damnatorum, in quo sunt tenebrae et quantum ad carentiam divinae visionis, et quantum ad carentiam gratiae, et ibi est poena sensibilis: et hic infernus est locus damnatorum. Alius est infernus super istum, in quo sunt tenebrae et propter carentiam divinae visionis, et propter carentiam gratiae, sed non est ibi poena sensibilis; et dicitur limbus puerorum. Alius supra hunc est, in quo sunt tenebrae quantum ad carentiam divinae visionis, sed non quantum ad carentiam gratiae, sed est ibi poena sensus; et dicitur purgatorium. Alius magis supra est, in quo est tenebra quantum ad carentiam divinae visionis, sed non quantum ad carentiam gratiae, neque est ibi poena sensibilis; et hic est infernus sanctorum Patrum; et in hunc tantum Christus descendit quantum ad locum, sed non quantum ad tenebrarum experientiam.” / „Infernul este cvadruplu. Unul este infernul celor damnați, în care este întuneric atît din pricina neputinței de a-l vedea pe Dumnezeu, cît și din cauză că lipsește grația, și acolo se află pedeapsă trupească: și acest infern este locul celor damnați. Altul este infernul de deasupra acestuia, în care domnește întunericul și din cauza neputinței de a-l vedea pe Dumnezeu și din cauză că lipsește grația [divină], dar acolo nu există pedeapsă trupească; și este numit limbul copiilor. Altul se află deasupra acestuia, în care domnește întunericul întrucît lipsește vederea lui Dumnezeu, dar nu în ceea ce privește lipsa grației [divine], dar există aici pedeapsa simțurilor; și este numit purgatoriu. Altul mai mare se află deasupra, în care e beznă din cauza neputinței de a-l vedea pe Dumnezeu, dar nu și în ce privește lipsa de grație [divină], și nu se află acolo pedeapsă trupească; și acesta este infernul sfinților Părinți; și în acesta a coborît Cristos în ce privește locul, dar nu și în ce

privește experiența întunericului.“ (3 *Sent. D.* 22 q.2 a. I *Sol. I.*, *apud* Francesco Mazzoni, *Il Canto IV dell' „Inferno“*, în *Studi danteschi*, 42, 1965, p. 71).

¹⁴ Criticii moderni (mai ales Fiorenzo Forti și Francesco Mazzoni) subliniază contrapunctul continuu al cînturilor III și IV ale *Infernului*: astfel, în opoziție cu plîsetele și vaietele celor aflați pe țărmul Acheronului, cei ce sălășluiesc în Limb sînt caracterizați de măsură, reținere și gravitate în suferința lor, ce se exteriorizează numai prin suspine.

¹⁵ Durerea cea fără de chin cuprinde mari mulțimi de suflete ale unor femei, bărbați, copii. Este evident ecoul vergilian (*Aen.*, VI, 305-307): „Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat./ Matres atque viri defunctaque corpora vita/ magnanimum heroum, pueri innupraeque puellae [...]”, „Ceata de suflete-acum de pe maluri cu zgomot se-ndeasă./ Mame și tineri bărbați și viețile stinse din trupuri/ De-ale vitejilor nobili, copii și copile fecioare [...]” – trad. G. Coșbuc. Dante dezvoltă sugestia vergiliană (în fond, în contextul menționat, „magnanimi” și „pueri” stau alături), suprapunînd-o peste noțiunea tomistă a Limbului (cf., *supra*, n. 13), astfel că, alături de copiii nebotezați, adăpostiți aici, conform credinței creștine, el introduce în Limb, fără ca vreun precedent teologic să-l justifice, și pe eroii antici și, prin extensie, marile figuri ale poeziei, filosofiei și științei antice sau chiar musulmane. Într-o polemică susținută în 1925 cu Tito Bottagisio și G. Busnelli, Emma Cavandola cita un pasaj din Sf. Antonino, arhiepiscop al Florenței la sfîrșitul secolului al XIV-lea, care releva caracterul necreștin al Limbului dantesc. V., mai departe, în prelungirea sintagmei vergiliene „magnanimum heroum”, noțiunea lui Dante a acelor „spiriti magni” (*infra*, v. 119 și notele aferente).

¹⁶ În Limb sălășluiesc întîi de toate copiii nebotezați, dar și patriarhii (înainte ca însuși Cristos, coborît în Infern, să-i fi luat cu sine – v. *infra*, vv. 52-63) și așa-numiții „infedeli negativi”, „necredincioșii negativi”, adică aceia care, „deși practică virtuțile morale, n-au avut nici o știre sau știri îndestulătoare despre credința creștină” (Fr. Mazzoni), printre care Dante însuși așează „spiritele mărețe” ale Antichității eline și latine, ba chiar și pe cei mai iluștri musulmani (Saladin, Averroes).

¹⁷ În original, lit.: „iar dacă au merite/ nu ajunge”.

¹⁸ În original, lit.: [botez], „care este o parte a credinței [fede] în care crezi”; unele ediții moderne, în loc de „parte” au „porta” („poartă”), interpretarea fiind că botezul este poarta credinței.

¹⁹ Precum se va vedea îndată (*infra*, vv. 80-81), Vergiliu se reîntoarce practic în locul ce-i este hărăzit pentru vecie, căci el însuși este unul din poezii „frumoasei școli” ce-l are în frunte pe Homer și unul din „spiritele mărețe” ale Limbului.

²⁰ Dante revine în cîteva alte locuri ale *Divinei Comedii* asupra chestiunii „necredinței negative” a celor vechi sau a celor aflați în locuri îndepărtate unde cuvîntul lui Cristos nu a ajuns: cf. în acest sens tulburătoarea dilemă din *Par.* XIX, vv. 70-78; în *Purg.*, III, 37-45 Vergiliu însuși este acela care, citînd numele lui Aristotel și al lui Platon (doi iluștri limbiculi) atrage atenția asupra sensului radical al mîntuirii; tot Vergiliu este cel care insistă, prezen-

tîndu-se pe sine lui Sordello (*Purg.* VII, vv. 7-8) asupra faptului că el însuși și alții asemenea lui nu au comis propriu-zis nici un păcat, ei fiind pedepsiți cu Infernul numai din pricina faptului că, născuți înainte de Cristos, nu au fost botezați, neputînd așadar să ajungă la mîntuirea sufletelor.

²¹ Termenii lui Dante sînt „speme“ (speranță) și „disio“ (dorință): spiritele din Limb, deși întru totul conștiente de faptul că nu le va fi dat să-l cunoască pe Dumnezeu, sînt stăpînite totuși de dorința neizbăvită de a-l vedea: în aceasta stă condiția lor de „suspendați“, la care Vergiliu face aluzie încă din *Inf.* II, v. 52, reluînd termenul în cîntul de față, v. 45. F. Forti a semnalat din nou contrapunctul cu cîntul anterior: căci și nevolnicii din vestibulul infernal sînt „suspendați“ pentru a „nu fi făcut“, dar într-o situație mizeră, descrisă în *Inf.* III, vv. 61-66.

²² După N. Sapegno întreg sensul poetic al cîntului IV stă în durerea lui Dante (văzut într-o atitudine preumanistică) în fața acestui destin, hărăzit celor pe care, în ciuda credinței sale creștine, nu poate să nu-i admire. De fapt reacțiile participative ale lui Dante-personajul se înscriu adesea în registrul acesta (pînă la leșinul din *Inf.* V).

²³ În original, lit.: „oameni de multă valoare“.

²⁴ Limb înseamnă, în sensul strict al cuvîntului, ‘margină’, ‘extremitate a unui veșmînt’; prin extensie, este vorba aici de o extremitate în sensul topografic al cuvîntului (marginea de sus a Infernului).

²⁵ Starea celor din Limb este așadar una de veșnică tînjire, de proiectat pe fundalul tonului măsurat, adesea calm sau solemn, utilizat de poet (v., *infra*, episodul „frumoasei școli“ a poeților antici, în frunte cu Homer, sau acela al „nobilului castel“) pentru descrierea înfățișării și reacțiilor lor, în net contrast cu expresivitatea adesea paroxistică a reacțiilor altor personaje la condiția lor de damnați.

²⁶ Repetiția este a originalului, și valoarea ei intensivă se încadrează în logica însăși a călăuzirii și a raportului dintre învățăcel și maestru.

²⁷ Credința creștină (după unele interpretări) sau, pur și simplu, „încredințare“ (după altele); cf. nota următoare; în funcție de accepțiunea dată acestui cuvînt, cel ce încheie versul („greșală“) are sensul de „erezie“ sau de „eroare“.

²⁸ „A ieșit, prin propriile sale puteri sau eliberat de cineva, vreunul dintre cei aflați aici, destinat să ajungă apoi printre cei fericiți [în Paradis]?“ În unele comentarii se speculează asupra acestei întrebări, întrucît Dante pare a cere Rațiunii reprezentate de Vergiliu o confirmare asupra credinței creștine care, în sine, nu presupune o sancțiune rațională. Dar și anterior există asemenea situații: de pildă, în *Inf.* II, unde Dante îi cere în fond călăuzei sale același lucru: să fie întărit prin confirmarea dată de Vergiliu (simbol al Rațiunii omenești) asupra semnificației transcendente a călătoriei sale în lumea de dincolo de mormînt.

²⁹ „Cuvîntul ascuns“ conține o aluzie la coborîrea lui Cristos în Infern.

³⁰ Vergiliu moare în anul 19 înainte de Cristos, a cărui moarte era crezută de Dante a fi avut loc în al treizeci și patrulea an al vieții: așadar, se scurseseră

doar 53 de ani de cînd Vergiliu se afla în Limb, el fiind „nou în această stare“ în momentul coborîrii Mîntuitorului în Infern.

³¹ Cristos, ca de obicei numit de Dante în Infern.

³² După cea mai probabilă interpretare, o aureolă cu cruce; după interpretări mai vechi, cuvîntul 'încununat' ('coronato') ar trebui separat prin virgulă, ceea ce ar avea drept consecință înțelegerea „semnului de biruință“ ca fiind crucea (ținută în mînă), Cristos însuși fiind încununat cu o ramură de palmier.

³³ Adam.

³⁴ În original, lit.: „Moise legiuitor și supus“.

³⁵ Din rațiuni metrice cuvîntul pretinde sineză (-ia-) și nu hiat (-i-a-).

³⁶ Iacov și cei doisprezece fii ai săi.

³⁷ Isac.

³⁸ În original, lit.: „și Rachel, pentru care a făcut atît de mult“ (aluzie la cei paisprezece ani muncii de Iacov în slujba lui Laban pentru a o putea lua de soție, *Geneza*, 29).

³⁹ Patriarhii, luați cu sine de Cristos, sînt „făcuți fericiți“, adică sînt duși în Paradis.

⁴⁰ Înaintea patriarhilor nimeni dintre cei aflați în Infern n-a avut parte de mîntuirea lui Cristos (coborît în Infern după moartea sa pe cruce); în Paradis se aflau, așadar, doar îngerii rămași credincioși lui Dumnezeu după răzvrătirea lui Lucifer.

⁴¹ Cît timp vorbeau, cei doi poeți continuă să meargă.

⁴² În original, lit.: „pădurea – zic – de spirite îndesite“: alături de spiritele alese pe care le va evidenția de îndată, creîndu-le un spațiu privilegiat în Limb, în această parte a Infernului se găsesc și duhurile de rînd ale celor morți înainte de Cristos etc.

⁴³ Infernul fiind o uriașă prăpastie în formă de pîlnie, marginea sa superioară apare ca o culme.

⁴⁴ În original textul („ch'emisperio di tenebre vincia“) se pretează la ambiguitate după cum „vincia“ este o formă a verbului *vincere* (a învinge) sau a verbului *vincire* (a înconjura, a cuprinde): un foc „care învingea o emisferă din tenebre“ sau un foc „pe care o emisferă de tenebre îl cuprindea“: evident, însă, sensul alegoric rămîne neschimbat (întinericul necunoașterii este învins de lumina rațiunii).

⁴⁵ Familia cuvîntului *onore/cinstire* domină în versurile următoare (v., *infra*, vv. 73, 74, 76, 80, 93, 100, 133), evidențiind astfel în plan stilistic năzuința supremă a „spiritelor mărețe“, care aspiră numai la cinstire și glorie. Într-un dens eseu interpretativ (cf., *infra*, n. 62) Fiorenzo Forti indică în *Etica nicomachică* sursa concepției lui Dante despre măreția sufletească (*magnanimitate*).

⁴⁶ Vergiliu este concomitent poet și filosof, dominînd astfel științele și artele.

⁴⁷ Prima apariție a celor pe care Dante îi numește (v. *infra*, v. 119) „spiriti magni“, magnanimitii, spiritele mărețe.

⁴⁸ Această îndurare (în orig.: *grazia*), inventată de Dante, nu este desigur de natură să acorde mîntuirea acestor spirite alese, dar le creează o soartă privilegiată.

⁴⁹ Unul dintre poeții care se apropie, care va saluta reîntoarcerea lui Vergiliu printre cei de-o seamă cu el.

⁵⁰ Împrejurările absenței temporare a lui Vergiliu din Limb sînt înfățișate de poetul latin lui Dante în *Inf.* II, vv. 52 și urm.

⁵¹ După o interpretare mai veche, aceasta este înfățișarea pe care se cuvine s-o aibă cel înțelept: nici tristă, nici veselă; dar critica filologică mai recentă a pus în evidență pentru acest aspect o sursă foarte probabilă: Sf. Bonaventura care, în legătură cu condiția copiilor nebotezați din Limb, scria (2 *Sent.* D. 33 q. II *Resol.*): „Ita aequa lance divino iudicio eorum cognitio et affectio libratur: et in tali statu perpetuatur, ut nec tristitia deiiciat, nec laetitia reficiat“ („Astfel este lovită cu o lance egală cunoașterea și afectul lor de către judecata dumnezeiască: și într-o astfel stare este ținută încît să nici nu fie doborâtă de tristețe, nici să nu se întremeze de bucurie“ (apud Fr. Mazzoni, *op. cit.*, p. 134-135). Dante extinde așadar observația bonaventuriană referitoare la copiii din Limb asupra tuturor limbicilor. Acest pasaj a fost evidențiat de critica dantescă mai veche (Tito Bortagisio, *Il limbo dantesco*, Padova, 1898), dar este valorificat numai în comentariile și „lecturile“ recente.

⁵² Din *Conv.*, II, xv, 6-7 și *Conv.* I, vii, 15 rezultă că Dante îl cunoștea pe Homer numai indirect, operele acestuia nefiind traduse; cît despre ceilalți poeți, ei îi erau cunoscuți în grade și cu accente diferite (v. A.A. Iannucci, ed., *Dante e la „bella scola“ della poesia*, Ravenna, Longo, 1993); cele cinci nume apar pentru prima dată în *Vita nuova*, XXV, ele fiind reluate și în *Convivio* și *De vulgari eloquentia* (unde însă, lui Horațiu îi este substituit Stațiu, poetul antic hărăzit mîntuirii în *Purg.* XXII, cîntul ce completează și cu alte nume de poeți Limbul dantesc).

⁵³ Este important de semnalat sistemul calificativelor date fiecăruia dintre poeții antici veniți în întîmpinare: Homer este „poetul suveran“, avînd toate atributele regalității sale literare (căci spada e semn al suveranității și puterii și nu simbol al poeziei armelor, cum scriu unii comentatori, între care și N. Sapegno), așa cum și Vergiliu este „prea-înaltul poet“; față de aceste superlative, poeții ce urmează fie sînt calificați ca avînd excelență într-un singur domeniu („Horațiu cel satiric“), sau nu sînt calificați deloc (Ovidiu) sau apar cu un calificativ ce pare a indica o ierarhie („ultimul Lucan“). S-a speculat, pe bună dreptate (pentru că nimic nu este întîmplător în poezia dantescă) asupra ordinii în care se dispun acești poeți și, în corelație cu distribuția stilurilor și cu adjectivarea inițială, ce-l situează pe Horațiu ca „satiric“, ordinea ar părea crescătoare, astfel încît Lucan ar apare ca reprezentant al stilului înalt, tragic, Ovidiu al celui mijlociu iar Horațiu al stilului umil. În realitate însă, așa cum arăta R. Mercuri, „satira“ este considerată în Evul Mediu poezie morală, așa încît putem deduce că Horațiu, așezat imediat

după Homer (și ordinea nu e întâmplătoare la Dante) ocupă de fapt poziția cea mai înaltă, în timp ce Lucan este „ultimul“, așa cum însuși poetul spune: această ierarhie se poate justifica dacă extindem și la canonul acestor „auctores“ tripartiția tematică propusă de Dante în *De vulgari eloquentia* II, ii, 7-9 pentru poezia provençală și cea italiană: conform ei, pe cea mai de jos treaptă se dispun poezii care cîntă războiul, pe cea mijlocie, poezii iubirii și pe cea mai înaltă poezii a ceea ce Dante numește „rettitudine“, între care, de altminteri, se prenumără și pe sine. Acestei tripartiții „monografice“ Dante îi adaugă, în *Inf.* IV, categoria poezilor „prea-înalti“, „suverani“, ce domină peste toate genurile. În această perspectivă, așa cum Homer era un poet al unei „Uliseide“ (*Odissea*) și Vergiliu al unei *Eneide*, Dante este autorul unei opere ce a fost adesea numită de critică, prin parafrază, „Danteide“; această dublă calificare a poezilor ar îngădui să se fixeze și sensul ascuns al lui Dante ca „al șaselea între atîta înțelepciune“ (ținînd cont și de importanța simetriilor numerologice la Dante): căci cei șase poeți formează două grupuri de cîte trei, iar Dante completează a doua ternă, aceea a „poezilor suverani“.

⁵⁴ „poet prea-înalt“ (cf. v. 80).

⁵⁵ În cele mai multe ediții moderne se citește „quel signor dell'altissimo canto“; variantă acceptată și de N. Sapegno în comentariul său; comentatorii vechi vedeau aici un plural, în consonanță cu afirmația lui Vergiliu (v. *supra*, vv. 91-93).

⁵⁶ Evident, acceptînd pluralul „di quei signori“/ „a celor domni“ în v. 95, subiectul verbului devine „l'altissimo canto“/ „cîntul“; în situația în care se preferă singularul „di quel signor“/ „a celui domn“, cu evidentă referință la Homer, subiectul verbului poate fi „poetul“ sau „cîntul“ său.

⁵⁷ Comentatorii emit diverse ipoteze asupra vorbelor pe care și le spun în taină poezii cei vechi cu privire la Dante, înainte de a-i face onoarea de a-l primi printre ei: se poate presupune, dată fiind reluarea aceluiași rime ('cenno'/senno'/ffenno') din *Inf.* IV, vv. 98, 100, 102 și în importantul cînt XXII (vv. 23, 25, 27) al *Purgatoriului*, care completează canonul poetic al Limbului, că între cele două cînturi există și o legătură de conținut mai adîncă. În acel cînt Vergiliu îi relatează lui Stațiu despre buncele cuvinte spuse despre el de Iuvenal, la coborîrea sa în Limb: și Dante emite, pe urmele lui Cicero din *De amicitia*, o întreagă teorie a „Iubirii/aprinse de virtute“ ce „aprinde“ și alte iubiri (cu alte cuvinte, iubirea lui Vergiliu pentru Stațiu s-ar fi aprins ca urmare a bunei intercesiuni a lui Iuvenal). Se poate deci presupune că și Vergiliu îl vorbește de bine (în legătură cu conceptele de „amor“ și „virtute“ evocate în *Purg.*, XXII, 10-11) pe Dante, ceea ce are ca efect „aprinderea“ iubirii acestora pentru emulul lor, tradusă în gestul amical al salutului.

⁵⁸ Surîsul maestrului la preluarea arătată lui Dante de poezii antici este desigur expresia unei satisfacții profunde și paterne, de situat în complexa serie de nuanțe psihologice a simbolicei „călăuziri“ a poetului prin Infern și *Purgatoriu*.

⁵⁹ Asupra importanței cifrei trei și a multiplilor săi edifică întreaga operă dantescă de la *Vita nuova* la *Divina Commedia*; evident acest „al șaselea“

ascunde în el un „al treilea“, în deplin acord cu numerologia dantescă; cf. *supra*, n. 56 interpretarea situației lui Dante printre „poetii prea înalți“.

⁶⁰ În original, lit.: „vorbind despre lucruri despre care e frumos să taci/ așa cum era vorbirea [noastră] acolo unde era“; se poate citi aici și o afectare a modestiei (întrucât e de presupus că poezii antici îi aduc lui Dante și alte laude, pe care modestia îl împiedică să le comunice, așa cum relevă N. Sapegno în comentariul său).

⁶¹ Dante construiește în continuare o alegorie – dacă nu chiar o adevărată utopie – a valorii intelectuale și a spiritului, a filosofiei, științei și valorilor morale, clădind cetatea acelor „spirite mărețe“ pe care le înșiră începând cu v. 121. S-a văzut în „nobilul castel“ o alegorie a filosofiei, cele șapte ziduri fiind părțile componente ale acesteia, iar porțile lor, cele șapte arte liberale sau eventual virtuțile morale și speculative (șapte și ele împreună). Dincolo de semnificația specifică a elementelor alegoriei se va remarca faptul că Dante recrează aici un mit universal, utopia, puternic amprentată de note arcadice, a unui soi de cetate a spiritului (figurația interioară a „poienii cu verdeață – în original, lit., „o pajiște cu iarbă proaspătă“ – trimite în orice caz spre faimosul topos antic, medieval – ulterior și renescentist – al așa-numitului *locus amoenus*).

⁶² În original, lit.: „cu acești înțelepți“.

⁶³ Într-un studiu fundamental pentru înțelegerea acestui cânt (*Il Limbo dantesco e i megalopsichoi dell'Etica nicomachea*, în *Giornale storico della letteratura italiana*, CXXXVIII, fasc. 423, 1961, pp. 329-364) Fiorenzo Forti pune în legătură sintagma „spiriti magni“/„spiritele mărețe“ din v. 119 cu conceptul de „megalopsichoi“ (din *Etica nicomachică* a lui Aristotel), care ținse în viață numai la a dobândi onoare (cinstire). În *Conv.*, IV, xvii, 5, Dante definește măreția (*Magnanimitate*) drept „moderatrice e acquistatrice de' grandi onori e fama“/„[măreția] care cumpănește și dobândește faima și marile onoruri.“ (Trad. de Oana Busuiocanu, *ed. rom. cit.*, p. 461), urmînd amintita operă a lui Aristotel (*In Eth.*, IV, lect. VIII-X); iar F. Forti are dreptate să comenteze: „nu antichitatea romană, nu antichitatea clasică, nu înțelepciunea antică sau exaltarea inteligenței este ceea ce unește spirite atît de diferite precum Saladin și Aristotel, Ptolemeu și Hector, Orfeu și Cornelia; ci natura lor morală. Dacă urmăm lectura textului dantesc și interpretăm spiritele mărețe ca magnanimi, în sensul aristotelic și al acelei *schola*, ca spirite, adică, înzestrate cu virtutea particulară a măreției, înțeleasă așa cum o înțelegea Dante, nu trebuie să ne mire cînd vedem eroi ai acțiunii, precum Hector și Eneas, alături de eroi ai gîndirii, ca Platon și Aristotel; mari romani, precum Cesar și Brutus, alături de mari greci, precum Socrate și Tales; antici din Grecia și Roma, alături de moderni arabi, precum Saladin, Avicenna, Averroes; și fecioara Camilla și amazoana Pantasilaea alături de astronomul Ptolemeu sau de naturalistul Dioscorid. Sînt cu toții *megalopsichoi*: adică cu toții s-au considerat demni de mare onoare [...] A fi demni de cinstire înseamnă a ținti la maximum în diversele virtuți, adică la maximum de înțelepciune, de tărie, de cumpătare, de dreptate și așa mai departe; iar cinstirea este tocmai recunoașterea acestui maximum întru virtuți

și este cel mai mare dintre bunurile exterioare, întrucât este singurul ce se atribuie și dumnezeirii.” (*op.cit.*, pp. 344-345).

⁶⁴ Soția lui Dardanus, întemeietorul Troiei.

⁶⁵ În original, lit.: „cu mai mulți tovarăși”.

⁶⁶ Marele crou troian.

⁶⁷ În original, lit.: „cu ochi ca de grifon [grifagni]”.

⁶⁸ Fiica regelui volsclilor, moartă în luptă împotriva lui Eneas și a tovarășilor lui; v. nota 44 la *Inf.* I.

⁶⁹ Regina amazoanelor, despre care scrie Vergiliu (*Aen.*, I, vv. 490-493).

⁷⁰ Personaje vergiliene: Latinus era în tradiția latină regele băștinașilor italici, iar Lavinia fiica sa, dată lui Aeneas de soție, și mamă a lui Silvius și a unei fiice din care se nasc Romulus și Remus.

⁷¹ Brutus, cel care l-a învins pe Tarquinius Superbus, ambii amintiți de Vergiliu (*Aen.*, VI, 817-818).

⁷² Soția lui Collatinus, care, violată de Sextus, fiul lui Tarquinius Superbus, se sinucide, ceea ce duce la alungarea lui Tarquinius Superbus de către Brutus.

⁷³ Fiica lui Iulius Caesar, dată de soție lui Pompeius Magnus.

⁷⁴ Soția lui Cato din Utica.

⁷⁵ Mama Gracchilor, fiica lui Scipio Africanul.

⁷⁶ Legendarul sultan al Egiptului și Siriei, lăudat în literatura medievală pentru noblețea și spiritul său cavaleresc.

⁷⁷ În original, lit.: „După ce-mi ridicai genele puțin mai sus”.

⁷⁸ Aristotel, Filosoful prin antonomasie.

⁷⁹ Filosoful din Abdera ce consideră lumea drept rezultat al ciocnirii atomilor.

⁸⁰ Anaxagoras, maestrul lui Pericle, autorul unei teorii atomice a „homeomerilor”, văzuți ca „germeni ai lucrurilor”.

⁸¹ Filosoful cinic din Sinope.

⁸² Thales din Milet.

⁸³ Heraclit din Efes, filosoful focului.

⁸⁴ Empedocle din Agrigent, autor al teoriei celor patru elemente.

⁸⁵ Zenon din Citium, întemeietorul filosofiei stoice sau, poate, Zenon din Elea, discipolul lui Parmenide.

⁸⁶ Medic grec, autorul unei opere despre plantele medicinale.

⁸⁷ Miticul poet grec.

⁸⁸ Poet mitic grec.

⁸⁹ În Evul Mediu se considera existența a doi Seneca, unul *morale* (filosof moralist), altul *tragedo* (autor de tragedii), în realitate una și aceeași persoană; Dante se referă aici la cel dintâi (în original, lit.: „Seneca morale”).

⁹⁰ Marele geometru grec Euclides.

⁹¹ Astronom și geograf grec, autorul teoriei geocentrice.

⁹² Medic grec.

⁹³ Ibn Sina, medic arab (de fapt de origine iraniană) din secolul al XI-lea.

⁹⁴ Medic grec din Pergam.

⁹⁵ În original, lit.: „Averroes care a făcut marele comentariu”: este vorba de Ibn Rochd, faimosul filosof arab din Cordoba secolului al XII-lea, comentator al operelor lui Aristotel, bine cunoscut în Evul Mediu italian (Guido Cavalcanti, „primul prieten” al lui Dante, era el însuși un filosof averroist).

⁹⁶ Multele fapte, întâlniri și episoade ce se mai cer povestite în acest poem al „memorici”.

⁹⁷ În original, lit.: „Înșesita tovărășie [Homer, Horațiu, Ovidiu, Lucan, Vergiliu, Dante] scade cu doi” (sau, după o altă interpretare) „Înșesita tovărășie se împarte în două”, adică în două părți inegale, poezii antice rămânând în Limb, iar Dante și Vergiliu continuându-și drumul.

⁹⁸ Văzduhul ce tremură de vaietele celor pedepsiți.

⁹⁹ Oaza de lumină a Limbului este o excepție; restul Infernului e scufundat în bezne.

Cîntul al cincilea

Rezumatul cîntului. Cei doi poeți, Dante și Vergiliu, coboară din cercul prim (Limbul), în cel de-al doilea, păzit de demonul Minos, judecătorul infernal care stabilește locul destinat în infern fiecărui damnat (vv. 1-24). Locul unde ajung este întunecat cu totul și străbătut de o furtună neostoită, ce poartă cu sine sufletele, zbătîndu-le și vînzolindu-le, în al cărei vuiet se amestecă vaietele și plînsul celor damnați (vv. 25-45). Dante vede astfel un lung șirag de suflete zburînd asemeni cocorilor toamna; la rugămintea sa, Vergiliu îi ilustrează „mai mult de o mie“ dintre ele, între care pe Semiramis, Didona, Cleopatra, Elena, Achille, Paris, Tristan, „doamne antice și cavaleri“ la auzul numelor cărora Dante se simte îndurerat și răvășit (vv. 46-72). Dante ar dori să vorbească cu două dintre aceste suflete, ce zboară împreună în „ceata Didonei“ și, îndemnat de Vergiliu, le roagă să se oprească o clipă (vv. 73-87). Unul din aceste duhuri, Francesca da Rimini, își spune istoria durerii: iubirea care, aprinsă în suflete, nu îngăduie să nu i se răspundă deopotrivă, i-a cuprins în asemenea măsură inima, încît a dus-o la moarte pe ea și pe iubitul ei și n-o părăsește nici în lumea de dincolo de mormînt (vv. 88-108). Dante îi cere Francescăi să-i istorisească felul cum s-a născut iubirea dintre cei doi amănți; Francesca povestește cum într-o zi, pe cînd citea împreună cu cumnatul ei, Paolo Malatesta, despre iubirea lui Lancelot pentru regina Guenièvre, a cedat la rîndul ei pasiunii și, urmînd pilda sărutului dat de Lancelot iubitei sale, s-a lăsat la rîndul ei sărutată de cel care va rămîne în eternitate alături de ea: cartea a fost intermediarul iubirii lor, așa cum Galeot (Galehaut) a mijlocit iubirea lui Lancelot pentru Guenièvre. În timp ce Francesca povestește, Paolo stă alături de ea și plînge: adînc mișcat de cele auzite, Dante e cuprins de leșin și cade asemeni unui corp mort (vv. 109-142).

Astfel din cercul întâlinit întâi în cel ce mai puțin încetluiește ¹ dar chin mai mult, și plîns, mă pogorîi.	3
I-aici Minòs ² și-ngrozitor scrișnește: cînd dai să intri, vinile socoate, făcînd județ precum încolăcește ³ .	6
Cînd sufletul ⁴ , adică, aici se-abate, 'naintea lui ⁵ venind, dă mărturie; și-acel cunoscător în de păcate	9
vede ce loc din iad are să-l ție; se-ncinge atunci de-atîtea ori cu coada cu cîte trepte ⁶ -mpins va jos să fie ⁷ .	12
În fața lui se-adună cu grămada: pe fiecare-n rînd județu-l cere; zic și-și aud ⁸ , și-ndată au dovada ⁹ .	15
„O, tu, ce vii la hanul de durere ^{10c} , zise Minòs spre mine cînd mă vede, lăsînd o clipă slujbă și putere ¹¹ ,	18
„privește unde vii și nu te-ncrede: mărimea la intrat ¹² să nu te-nșele!“ Și călăuzul, lui: „Nu te repede! ¹³	21
Nu-mpiedica sortitu-i drum la rele ¹⁴ , se vrea astfêl unde e cu puțință tot ce se vrea ¹⁵ , deci vezi-ți de-alte cele! ^{16c}	24
Acum încep zvoniri de suferință ¹⁷ să se audă; acum m-am abătut unde-s de plîns izbit cu prisosință ¹⁸ .	27
Venii în loc de-orice luminează mut ¹⁹ , ce muge ca sub vijelie-oceanul cînd de contrare vînturi e bătut.	30
Furtuna ce nu-și stîmpără aleanul ²⁰ cu jaful ²¹ ei pe suflete le-anină: lovind, le răsucește cu toptanul.	33
Ci cînd ajung acelea la ruină ²² , aice ²³ țipăt, tînguiri și jale; blestemă-aici puterea cea divină.	36
Văzui că-n chinul ăstfel pus la cale damnați sînt păcătoșii întru carne ce mintea-și pun de poște mai la vale ²⁴ .	39
Cum graurii sînt duși în prag de iarnă ²⁵ de-arîpi și-n ceată largă se deslînă, așa pe ei ²⁶ vîntoasa ²⁷ îi răstoarnă;	42

încoace,-ncolo,-n jos, în sus îi mîină, nădejdea nu-i mîngîie, nici, încai, nu speră chin mai mic, jos să rămîină ²⁸ .	45
Precum cocorii ²⁹ cîntă în alai ³⁰ , făcînd din sine-n aer lung şirag, aşa văzui venind, în plîns şi vai,	48
umbre aduse de-acea caznă-n prag ³¹ , încît zisei: „Maestre, să ştiu lasă ce-s cei ce-aşa prin negrul vînt se trag ³² ?”	51
„Întîia despre care ţie-ţi pasă să afli ³³ , el îndată îmi răspunse, „pe multe limbi ³⁴ în lume fu crăiasă.	54
În viciu şi-n desfrîu aşa ajunse că bunul plac fu slobod 'n a sa lege spre-a lua din vinile-i deloc ascunse ³⁵ .	57
Ea e Semiramîs, se înţelege, care-i urmă lui Nin şi îi fu soată: ţara-şi avu unde-i Sultanul rege ³⁶ .	60
Iubind, cealaltă ³⁷ n-a vrut să stea-n viaţă, şi-a rupt credinţa sa către Sicheu ³⁸ ; vicioasă-apoi ţi-e Cleopatra ³⁹ -n faţă.	63
O vezi pe Elena ⁴⁰ , pentru care rău timpul se-ntoarse ⁴¹ , şi Achil ⁴² aci e, ce cu iubita-n gînd luptă mereu.	66
Vezi pe Parîs, Tristan ⁴³ ”; şi peste-o mie de umbre mi-arătă amănunţit, scoase de dragoste din lumea vie.	69
Cînd pe-al meu doctor eu l-am auzit de cavaleri şi doamne din vechime zicînd, de milă ⁴⁴ fui ca rătăcit.	72
Eu începui: „Poete, din mulţime vorbire-aş celor doi ce-s împreună ⁴⁵ părînd că zbor cu-atîta uşurime ⁴⁶ .”	75
Şi mie, el: „Să-i vezi cînd se adună pe lîngă noi; şi-atuncea-i roagă-oleacă pe-acel amor ce-i duce ⁴⁷ , şi-or să-ţi spună.”	78
Spre noi de-ndat' ce vîntul îi apleacă, pornii cuvîntul: „Suflete-ntristate ⁴⁸ , de nu-i oprit ⁴⁹ , vorbiţi, din chin să treacă ⁵⁰ !”	81
Precum porumbele, de dor chemate, cu-aripi nălţate către cuib săgeată prin cel văzduh, ca de dorinţi purtate ⁵¹ ;	84

la fel pornesc din a Didonei ceată, venind la noi prin aerul spăimos ⁵² , căci tare fu strigarea-nduiosată.	87
„Însuflețitule senin, mlădios ⁵³ , care ne cați prin aer negru șters ⁵⁴ , noi, ce-am vopsit pămîntu'-n sînge, jos, de ne-ar iubi stăpînu'-n univers ⁵⁵ noi ne-am ruga la el pentru-a ta pace, căci milă ai de-al nostru rău pervers.	90 93
Ce să-auziți și să vorbiți vă place vom auzi și vom vorbi cu voi ⁵⁶ , pînă ce vîntul, ca acum, mai tace ⁵⁷ .	96
Șade ⁵⁸ ținutul unde mă nascui ⁵⁹ pe țărmul unde riul Pad descinde ⁶⁰ spre-a-și găsi pace cu urmașii ⁶¹ lui.	99
Amor ⁶² , ce-n suflet ⁶³ iute se aprinde, pe-acesta-l prinse de-a mea-nfățișare ⁶⁴ ce luată-mi fu; felu-i și-aici se-ntinde ⁶⁵ .	102
Amor, celui iubit nedînd iertare ⁶⁶ , mă-ndrăgosti de frumusețea ⁶⁷ -i foarte, încît nici azi, cum vezi, nu am scăpare ⁶⁸ .	105
Amor ne-a dus pe noi la-aceeași moarte ⁶⁹ , Căina ⁷⁰ -l așteaptă pe-ăl ce viața stinse.“ Aceleste vorbe-n noi ei ⁷¹ le deșartă ⁷² .	108
Cînd pricepui eu sufletele-atinse ⁷³ capu'-mi plecai ⁷⁴ , în jos cu el rămas, pînă: „Ce crezi?“, poetu'-n grai mă-mpinse.	111
„Sărman de mine“, așa dădui eu glas, „ce dulci gîndiri și cît amarnic dor ⁷⁵ mînatu-i-a la durerosul pas ⁷⁶ !“	114
Deci mă-ntorsei și le vorbii eu lor; și începui: „Francesca, al tău chin trist și pios cu lacrimi 'l-împresor ⁷⁷ .	117
Dar zi-mi: în vremea dulcelui suspin de ce și cum Amor dădu-ndurare s-aflați de îndoielnicul venin ⁷⁸ ?”	120
Și mie, ea: „Durere nu-i mai mare decît să-ți amintești vremea fericie 'n mizerie ⁷⁹ ; călăuza ⁸⁰ -ți știre are.	123
Dar dacă rădăcina-ntîi, aice, -a iubirii noastre ⁸¹ inima-ți o cere ți-oi spune ca acel ce, plîngînd, zice.	126

Citeam noi într-o zi doar din plăcere ⁸² de Lancelot ⁸³ cum dragostea ⁸⁴ -l cuprins-a: singuri eram și fără altă vrere ⁸⁵ .	129
În multe rînduri ochii noștri-mpins-a și ne făcu mai pali ⁸⁶ acel citit; numai un punct fu însă-acel ce-nvins-a ⁸⁷ .	132
Cînd am văzut că rîsul ⁸⁸ mult dorit de-un astfel de iubit fu sărutat cel ce de mine n-a fi despărțit ⁸⁹	135
gura mi-o sărută înfiorat ⁹⁰ . Fu cartea Galeot ⁹¹ , și-acel ce ⁹² -o scrise: din acea zi cititul l-am lăsat ⁹³ ."	138
Cît timp un duh ⁹⁴ aceste lucruri zise, cellalt ⁹⁵ plîngea: de milă ⁹⁶ cumsecade și-n mine orice simț parcă murise:	141
căzui precum doar un trup mort mai cade.	

Note

¹ Infernul are forma unui con, fiind așadar mai larg la intrare și avînd un diametru tot mai mic, pe măsură ce se coboară: de aceea al doilea cerc, al celor pedepsiți pentru desfrîu („lussuria“) cuprinde mai puțin spațiu, dar, așa cum arată v. 3, chin mai mare, pentru că și păcatele sînt, pe măsură ce se coboară, mai grave.

² Personaj mitologic (fiul lui Jupiter și al Europei, rege al Cretei), judecător infernal și în *Eneida* (VI, 431-433): „Nec vero hae sine sorte datae, sine iudice, sedes:/ quaesitor Minos urnam movet; ille silentum/ conciliumque vocat vitasque et crimina discit.“/ „Însă locașu-l au toți prin județ hotărît și prin soarte./ Minos ascultă și scoate din urnă sortirea și cheamă/ Multele gloate-mprejur și le judecă fapta și totul.“ (trad. de G. Coșbuc); asemeni lui Charon, lui Pluto și altor figuri ale mitologiei clasice reluate în *Divina Comedie*, Minos este asimilat unui demon infernal.

³ În conformitate cu statura sa demonică, Minos „scrișnește îngrozitor“ și stabilește prin numărul de încolăciri ale cozii numărul cercului unde va fi trimis cel damnat.

⁴ În original, lit.: ‘sufletul rău născut’, născut adică spre propria-i nenorocire.

⁵ Dinaintea lui Minos.

⁶ Adică, desigur, cercuri.

⁷ Vv. 7-12 explică afirmația de la v. 6.

⁸ Își mărturisesc păcatele și-și aud sentința.

⁹ În original, lit.: „și apoi sînt azvîrlite jos [în adînc]“.

- ¹⁰ Altă metaforă pentru „cetatea îndurerată” a Infernului.
- ¹¹ Întrerupându-și o clipă exercitarea prerogativelor de judecător infernal’.
- ¹² V. comentariul la *Inf.*, III.
- ¹³ În original, lit.: „De ce tot strigi?”.
- ¹⁴ Drumul este „sortit” (în original: „fatale andare”), întrucît este voit de providența divină; „la rele” – în infern (adaosul nostru).
- ¹⁵ Este reluată aici formula deja rostită de Vergiliu în fața lui Charon (*Inf.*, III, vv. 95-96).
- ¹⁶ În original, lit.: „și nu mai întreba altceva!”.
- ¹⁷ În original, lit.: „note îndurerate”.
- ¹⁸ Același verb (‘percuote’/ ‘izbește’) va mai fi folosit pentru a da senzația violentă produsă de vuietul sau plînsul infernal și în *Inf.*, VIII, 65.
- ¹⁹ Lipsit de orice lumină: expresia poate fi comparată cu aceea din *Inf.*, I, 60 („unde soarele tace”).
- ²⁰ Care nu se odihnește nici o clipă: deși, mai jos, v. 96, poetul spune că intermitent vîntul își slăbește vuietul (v. comentariul la acest vers pentru posibilele interpretări ale atmosferei din cercul desfrînaților).
- ²¹ În original ‘rapina’: ‘jaf’, pentru a sugera violența furtunii, corespunzînd în plan alegoric violenței pătimașe a iubirii.
- ²² Interpreții nu concordă asupra sensului: după unele versiuni (neacceptate de filologia modernă) aici ar trebui să se citească nu „davanti alla ruina” (‘în fața ruinei’), ci „de’ venti alla ruina” (‘la ruina vînturilor’), ceea ce ar însemna că pentru Dante „ruina” este gura de unde năvălește vijelia; după alți interpreți „ruina” este prăbușirea provocată de cutremurul de pămînt ce-a însoțit moartea lui Hristos; „ruina” ar mai putea fi și locul pe unde sufletele cărora li s-a comunicat sentința lui Minos sînt aruncate în cercul desfrînaților. În general cuvîntul „ruina” înseamnă la Dante ‘loc povîrnit’, ‘prăpastie’.
- ²³ Utilizarea verbală a adverbului de loc și repetarea lui din v. următor sînt ale originalului.
- ²⁴ În original, lit.: „care își subordonează rațiunea apetitului”: contrapunerea dintre ‘rațiune’ și ‘pasiune’ reia, în registru caracteristic, opoziția cu valoare universală dintre ‘saggezza’ (‘înțelepciune’) și ‘follia’ (‘nebunie’).
- ²⁵ În original, lit.: „în vremea rece”.
- ²⁶ În original, lit.: „spiritele rele”.
- ²⁷ În original, lit.: „acel suflu”.
- ²⁸ În original, lit.: „nu [speranța] de repaos, dar nici măcar aceea de a avea parte de o pedeapsă mai mică”.
- ²⁹ Cf. Vergiliu, *Aen.*, X, 264-266: „[...] quales sub nubibus atris/ Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant/ cum sonitu, fugiuntque Notos clamore secundo/ „[...] sub norii cei umezi întocmai/ Semne cocorii strymonici își dau și, văzduhul tăindu-l,/ Zboară cu vuiet și fug de furtună cu vesele cînturi.” (în românește de G. Coșbuc).

³⁰ În original, lit.: „își cîntă lai-urile lor“; *lai* (*lais*) este provensalul 'lai', cuvînt ce desemna cîntecul tînguios al păsărilor și, ulterior, un gen de poezie (și de cîntec), cultivat în Evul Mediu.

³¹ În original, lit.: „de amintita furtună“.

³² În original, lit.: „cine sînt acei oameni pe care vîntul cel întunecat îi pedepsește astfel?“.

³³ În original, lit.: „despre care vrei să afli știri“.

³⁴ Semiramis, regina asirienilor în sec. XIV î.C. stăpînea peste multe popoare.

³⁵ Dante îl urmează pe Paulus Orosius, *Historiarum adversus paganos libri VII*, aici și în vv. 58-60, traducînd, de pildă, *ad litteram*, informația despre Nino și succesiunea lui la tron.

³⁶ Dante fie confundă Babilonia egipteană și cea asiriană, fie are o știre conform căreia Nino a stăpînit și peste Egipt („șara unde-i Sultanul rege“).

³⁷ Didona, marele personaj al *Encidei* vergiliene, care i-a promis credință pînă dincolo de moarte soțului ei, Sicheu, dar apoi s-a îndrăgostit de Eneas; moartea Didonei face obiectul cîntului IV al *Encidei*.

³⁸ Soțul Didonei.

³⁹ Regina Egiptului, fiica lui Ptolemeu, care, după înfrîngerea iubitului ei Antoniu, se sinucide pentru a nu cădea pradă învingătorului care este Octavian August.

⁴⁰ Soția lui Menelau, iubită de Paris și dusă de acesta la Troia: ea este, din această cauză, pricină a războiului troian.

⁴¹ În original, lit.: „se scurse timpul“.

⁴² Marele erou grec al *Iliadei* care, după cum credea Dante pe urmele scrierilor medievale (proiectînd asupra eroului grec o aură cavalerescă), luptase din iubire pentru fiica lui Priam, Polixena.

⁴³ Alături de eroii poemelor homerice, accia ai legendelor celtice (Tristan e un cavaler al Mesei Rotunde, îndrăgostit de Isolda, soția regelui Cornualiei, Marc): alăturarea lui Tristan și Paris este simbolică pentru acest adevărat „canon“ al „doamnelor antice și cavalerilor“ de altădată, așa cum apărea în poezia provensală și italiană, și de aici la Dante.

⁴⁴ Pentru critica romantică (Ugo Foscolo, Francesco de Sanctis) mila („pietă“) întonează întreg cîntul, ea născîndu-se la intersecția dintre participarea plină de compasiune a lui Dante la ceea ce i se narează și judecata morală asupra păcatului, de situat în spiritul întregii opere. Spre deosebire de majoritatea comentatorilor, Natalino Sapegno consideră în comentariul său că aici „pietă“ nu ar însemna propriu-zis „milă“, ci o stare de „tulburare ce se naște din considerarea consecințelor teribile ale păcatului“. Antonino Pagliaro consideră că „Mila care năvălește acum în sufletul poetului [...] este o milă față de vinovăție, care pornește dintr-un sentiment omenesc dintre cele mai înalte și mai puternice, și care se naște tocmai din pricina irezistibilității lui“. (A. Pagliaro, *Il canto V dell'Inferno*, Roma, Signorelli, 1952). Pentru interpretările posibile ale participării afective a lui Dante la povestirea Francescăi, corelate acestui generic sentiment de „milă“ v. și nota finală.

⁴⁵ Cele două suflete ce, spre deosebire de toate celelalte, zboară nedespărțite prin vijelia infernală și sînt unite și dincolo de moarte de puterea iubirii lor.

⁴⁶ După unele comentarii ușurătatea cu care s-au lăsat pradă păcatului este semnificată și de această „ușurime” a zborului. Detaliul e așadar interpretat de comentatorii vechi, urmași și de Natalino Sapegno, drept o agravare a pedepsei (cei doi zboară, datorită ușurătății lor, mai iute – sînt deci zbătuți mai năprasnic – prin vijelia infernală). Nu se poate exclude totuși impresia de grație și de tandrețe ce însoțește zborul lor, cu atît mai mult cu cît, mai jos (vv. 82-84) cele două suflete se desprind din ceata Didonei asemeni unor porumbei chemați de dorința iubirii. Este evident că, pentru a evita interpretarea excesiv de înduioșată a romanticilor (Foscolo, de Sanctis) Natalino Sapegno tinde să atribuie în comentariul său atitudinii lui Dante din cel de-al cincilea cînt o interpretare rigoristă.

⁴⁷ În numele iubirii care i-a unit pe vecie și-i poartă și aici, în infern.

⁴⁸ Chinuite de pedeapsa hărăzită păcatului lor.

⁴⁹ În original, lit.: „dacă nu se opune cineva” (cu alte cuvinte, dacă nu se opune Dumnezeu).

⁵⁰ În original, lit.: „veniți să vorbiți cu noi”.

⁵¹ Cf., pentru această comparație, Vergilius, *Aen.*, VI, 190-192 („Vix ea fatus erat geminae cum forte columbae/ ipsa sub ora viri caelo venere volantes,/ et viridi sedere solo.” / „Vorba de-abia o rosti și iată, din ceruri, porumbii/ Gemeni, aproape zburînd sub ochi lui Aeneas, s-așază/ Jos pe pămîntu-n-verzit.” – trad. de G. Coșbuc) și *Aen.*, V, 213 („Qualis spelunca subito commota columba, / cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,/ fertur in arva volans plausumque exterrita pennis/ dat tecto ingentem, mox aëre lapsa quieto/ radit inter liquidum celeris neque commovet alas” / „Cum, speriat, porumbelul, gonit din scorburi de stîncă/ Cel ce-n crăpatele stînci adăpostul și-l face și cuibul,/ Trece de-a lungul prin văi și cu multă bătaie de aripi/ Zboară dintii, dar apoi, ridicat din văzduhul cel pacinic,/ Fulgeră repede-n zbor și nici nu mai mișcă din aripi” – trad. de G. Coșbuc).

⁵² În original, lit.: „malign”.

⁵³ În original, lit.: „O, însuflețitule grațios și binevoitor”.

⁵⁴ În original, lit.: „negru-sîngeriu”.

⁵⁵ Dumnezeu.

⁵⁶ Păstrăm în traducere rima imperfectă „oi”/„ui” a originalului (vv. 95-97-99), denumită în tradiția literară italiană „rimă siciliană”.

⁵⁷ Apare astfel o contradicție cu cele spuse la v. 31 („La bufera infernal che mai non resta”/ „Furtuna ce nu-și stîmpără aleanul”); critica mai veche, plecînd de la ideea perfectei consecvențe a lui Dante, presupune că furtuna infernală are momente de intensitate diferite, alternînd vuietul asurzitor cu clipe de relativă acalmie.

⁵⁸ Francesca da Rimini, fiica seniorului Ravennei, Guido da Polenta, se căsătorise în 1275 cu Gianciotto Malatesta, senior al cetății Rimini dar, surprinsă de soțul ei cu fratele acestuia, cumnatul ei, Paolo Malatesta, de

care se îndrăgostise, este ucisă împreună cu iubitul ei de soțul orbit de gelozie. De semnalat abilitatea narativă a relatării: începutul concret ce fixează semnificativ locul întâmplării (și pentru Antonino Pagliaro, *op.cit.*, avem de-a face cu o mare „angajare narativă” care se epuizează însă în prologul ei), în contrapunct cu intrarea abruptă, repetitivă și pur asertivă, cu valoare de sentință și, de aceea, de puternic efect, a celor trei terține ce vorbesc despre puterea iubirii; tensiunea epică provocată de caracterul aluziv al întregului pasaj, ce presupune nevoia unei reveniri lămuritoare (vv. 116-120).

⁵⁹ Ravenna, oraș în nord-estul Italiei.

⁶⁰ În apropiere de vărsarea Padului în Marea Adriatică.

⁶¹ Afluenții Padului.

⁶² Sînt faimoase cele trei terține ce urmează, începute toate prin cuvîntul „amor”; de observat că dacă sînt citite separat de contextul lor, cele trei versuri (100, 103, 106) construiesc aproape termenii unui silogism implacabil, ce conține în sine întreaga cultură curtenească a iubirii, așa cum fusese ea construită prin lirica trubadurilor și truverilor și prin aceea a poezilor sicilienii ori stilnoviști, încununată tragic prin acest episod faimos.

⁶³ În original, lit.: „În inima nobilă”: întreg versul 100 rezumă faimoasa teorie cuprinsă în cântona *Al cor gentil rempaira sempre amore/ Amor se adăpostește întotdeauna în inima nobilă*, căreia Dante îi face ecou și în sonetul său *Amor e il cor gentil sono una cosa*, din *Vita nova*.

⁶⁴ În original cuvîntul lui Dante este „bella persona”/ „persoana frumoasă”; în această privință se desprinde dintre multele interpretări ale cîntului propunerea lui Roger Dragonetti (*L'épisode de Francesca dans le cadre de la convention courtoise*, în idem, *Aux frontières du langage poétique*, în *Romanica gaudensia*, IX, 1961, pp. 93-116, aici la pp. 102 ss) pentru care „persona” nu e sinonim cu „trup”, ci este „acest corp ca valoare, ca semn al ființei umane, individul în modul său corporal de a apare”: or, cum frumusețea este un semn de elecțiune, tradus în înfățișarea fizică, prin înlăturarea frumuseții Francesca „este privată de ceea ce face noblețea corpului și ființei sale”. Raportînd cuvîntul „modo”/ „felul” la „bella persona”/ „frumoasa înfățișare”, Roger Dragonetti comentează: „Îndrăgostindu-se de *bella persona* [frumoasa persoană – M.P.] a Francescăi, Paolo se îndepărta de iubirea adevărată, în măsura în care dorința sa alterată începea să reducă persoana Francescăi la imaginea fermecătoare a corpului ei. Într-adevăr, din acea clipă, persoana Francescăi dispărea în ficțiunea pe care dorința lui Paolo și-o crea din iubita lui.” (*op.cit.*, p. 104). Cf., mai jos, în legătură cu v. 104, reciproca acestei interpretări, în legătură cu iubirea pe care Francesca i-o poartă lui Paolo.

⁶⁵ În original, lit., această a doua parte a versului („e'l modo ancor m'offende”) poate fi raportată fie la caracterul adulter al iubirii lui Paolo („iar felul [în care acesta s-a îndrăgostit de mine] mă jignește și acum”), fie la modul în care ea și-a pierdut viața („iar felul [în care mi-a fost luată frumoasa înfățișare] mă jignește și acum”). După Antonino Pagliaro însă (pentru care relația de dependență sintactică este cea dintîi ilustrată aici) sensul verbului *offendere* („a jigni”, „a ofensa”) nu ar fi cel consacrat, ci acela de „menomare”

/ „a micșora“ sau „a înjosi“ (pentru care trimite la *Inf.*, VII, 71 și *Inf.*, II, 45). „Este evident – comentează acest critic – că patima ivită în sufletul lui Paolo pentru cumnata sa a fost atât de arzătoare încât apărările ei, pudoarea de femeie, credința către soț au fost răscolite și doborâte; și mai sînt încă, întrucît ardoarea necheltuită a acestei patimi o ține încă subjugată pe Francesca“.

⁶⁶ În original, lit.: „Amor, care pe nici un iubit nu-l iartă de iubire“: așa cum arăta în tratatul său *De Amore* Andreas Capellanus, iubirea se naște din iubire, iar reciprocitatea sa este pentru Dante consecutivă inerenței sale (afirmată de faimoasa canțonă a lui Guinizzelli și de sonetul dantesc din *Vita nuova*, citate mai sus).

⁶⁷ În original, lit.: „plăcerea“, adică, din nou, „înfățișarea plăcută“: iar Roger Dragonetti (*op.cit.*, p. 105) comentează: „Dacă Paolo iubește imaginea fermecătoare a Francescāi, aceasta la rîndul ei se îndrăgostește nu de Paolo, ci de plăcerea pe care o obține acesta la imaginea iubitei sale. În alți termeni, prin intermediul lui Paolo, Francesca este îndrăgostită de plăcerea iubirii, adică de propria sa imagine. Această falsă reciprocitate a pasiunii nu este în realitate decît un narcisism deghizat“. Speculația lui Roger Dragonetti nu ține seamă de faptul că Dante, așa cum arată Antonino Pagliaro, *op.cit.*, urmat și de Natalino Sapegno în comentariul său, utilizează cuvîntul „piacer“ („plăcere“) cu sensul de „frumusețe“.

⁶⁸ În original, lit.: „încă nu mă părăsește“.

⁶⁹ Asocierea pseudo-etimologică „amor“/ „morte“ este topică în toată poezia italiană medievală: de la Sicilieni la Guittone d'Arezzo poeții cred în etimologia conform căreia „amor si pone morte a definire“ (cum spune Guittone), cuvîntul fiind analizat în „a“ („la“) și „mor“ („moarte“).

⁷⁰ Caina este una din cele patru zone în care este împărțit, în fundul *Infernului*, lacul Cocit (celelalte sînt Tolomea, Antenora și Giudecca): ea îi cuprinde pe cei ce și-au trădat rudele.

⁷¹ Francesca vorbește și pentru Paolo, ceea ce explică utilizarea acestui plural.

⁷² În original, lit.: „ne fură aduse“.

⁷³ În original, lit.: „offense“/„chinuite“.

⁷⁴ Alături de „mila“ ce-l cuprinde pe Dante, această îngîndurare, urmată de expresia „sărman de mine“ din v. 112 pregătește puternica emoție ce-l va duce pe poet la pierderea simțurilor în ultima parte a cîntului.

⁷⁵ În original, lit.: „cîtă dorință“.

⁷⁶ După unii „durerosul pas“ este dureroasa trecere a morții; după Natalino Sapegno este vorba aici de vina însăși a adulterului.

⁷⁷ În original, lit.: „mă fac trist și pios pînă la lacrimi“.

⁷⁸ În original, lit.: „îndoielnicele dorinți“.

⁷⁹ Francesca emite aici o nouă, celebră sentință după acelea din vv. 100-106, însușită apoi, de-a lungul timpului, sau combătută, și de alți poeți (cf., pentru tema poetică a amintirii dureroase, Emil-George Papahagi, *Escuri*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1986, pp. 343-367).

⁸⁰ În original, lit.: „doctorul tău“, cu alte cuvinte Vergiliu: referința implicită este la durerea Didonei când își amintește de fericirea trăită cu Eneas, fără să fie exclusă propria experiență a poetului latin, care în situația sa de „sospeso“ își amintește în Limb de vremea cea fericită a vieții sale. Pentru G. Contini, Dante ar face aici aluzie la Boetiu, *De consolatione philosophiae*, II iv 2 („in omni adversitate fortunae infelicissimum est genus infortunii fuisse felicem“/ „în toată împotrivirea soartei, partea cea mai grea a nefericirii este să fi fost fericit“ – trad. de David Popescu, în Boethius și Salvianus, *Articolele teologice și mîngîierile filozofiei despre guvernarea lui Dumnezeu*, București, Ed. Institutului Biblic, 1992).

⁸¹ Pentru această turnură a versului, Natalino Sapegno trimite la exemplul vergilian (*Aen.*, II, 10-13).

⁸² În original, „diletto“/„delectare“.

⁸³ Lancelot du Lac, cel mai important dintre cavalerii Mesei Rotunde: Paolo și Francesca citesc un roman al literaturii franceze vechi, vulgarizat în limba italiană.

⁸⁴ Dragostea pentru regina Guenièvre, soția regelui Arthur.

⁸⁵ În original, lit.: „și fără nici o bănuială“.

⁸⁶ În original, lit.: „și ne decoloră chipul“. E primul simptom al unui devastant efect de lectură, tradus în act de cei doi cititori „inocenți“, care par să ignore extraordinara putere de ademenire a literaturii.

⁸⁷ În original, lit.: „ce *ne* învinse“ (s.n. – M.P.): de unde rezultă că seducția se exercită deopotrivă asupra lui Paolo și asupra Francescăi.

⁸⁸ „Rîsul“, adică, de fapt, gura ce surîde; de semnalat că în romanul vechi francez Guenièvre este cea care-l sărută pe Lancelot.

⁸⁹ Paolo Malatesta.

⁹⁰ În original, lit.: „tremurînd cu totul“.

⁹¹ Galeot (seneșalul Galehaut) este intermediarul iubirii dintre Lancelot și Guenièvre, căci el îi cere reginei să-l sărute pe Lancelot, pe cît de viteaz, pe atît de timid: cartea îndeplinește așadar un rol analog aceluia avut de Galehaut.

⁹² Nu rezultă că Dante ar face aici o trimitere anume la un autor: referința este așadar generică.

⁹³ Lectura este un simplu *erzaß*, gest simbolic anticipator al iubirii: de aceea, odată apărută iubirea înșăși, lectura devine superfluă.

⁹⁴ Francesca da Rimini, care îi apare lui Francesco de Sanctis, în celebra sa lectură a acestui cînt, drept prima femeie cu adevărat modernă din literatură.

⁹⁵ Paolo Malatesta.

⁹⁶ Cuvîntul ce dă cheia întregului cînt este această „pietă“ care trebuie situată cultural, pe fundalul reprezentat de tematica înșăși a poeziei de iubire, ce presupune tocmai adulterul drept singură condiție posibilă a amorului (pentru poezii medievale iubirea și căsătoria se exclud). Dante întreprinde în fond, în acest celebru cînt, bilanțul întregii poezii de iubire căreia și el îi

dăduse, prin lirica sa de tinerețe, o contribuție substanțială: leșinul lui Dante în fața istoriei tragice a celor doi amanți are așadar implicația subtextuală determinată de propria experiență poetică: prin simbolică pierdere a cunoștinței, Dante se desparte, în fond, de propria sa tinerețe: iar în *Divina Comedie*, iubirii-pasiune i se va opune, ca în *Purg.* XXII, 10-11, „Amore acceso di virtù“/„Amorul aprins de virtute“.

Cîntul al șaselea

Rezumatul cîntului. Venindu-și în fire după leșinul în care căzuse de mila celor doi îndrăgostiți, Dante se pomenește în cel de-al treilea cerc, unde stăpînește o ploaie apăsătoare, veșnică și rece, amestecată cu grindină și zăpadă (vv. 1-12). Păzitorul acestui cerc este Cerber, demon infernal cu trei capete, lătrînd ca un cîine și sfișiiind spiritele potopite de ploaie, ce încearcă zadarnic să se acopere (vv. 14-21). Cerber îi întîmpină cu furie pe cei doi călători, dar e potolit de Vergiliu, care ia pămînt cu mîinile și-l aruncă în gurile demonului (vv. 22-33). Cei doi pășesc peste umbrele amestecate cu noroi, cînd deodată unul dintre duhuri i se adresează lui Dante, cerîndu-i să-l recunoască: este Ciacco, un cetățean al Florenței, pedepsit pentru păcatul lăcomiei (vv. 34-57). Dante îl roagă să-i spună ce soartă vor avea cetățenii din cetatea învrăjbită a Florenței, dacă printre ei se află vreunul drept și care sînt pricinile ce au dus la atîta discordie. Ciacco răspunde la prima întrebare printr-o profeție: părțile vor ajunge la vărsare de sînge, una alungînd-o pe cealaltă, după care cea de-a doua va cădea la rîndul ei, ca urmare a urzelilor unuia ce se străduiește în această privință; el adaugă apoi, dînd răspunsul la a doua și a treia întrebare, că sînt doar doi cei cu adevărat drepti din cetate și că scînteile ce-au aprins focul în inimi sînt trufia, invidia și avariția (vv. 58-75). Dante mai vrea să știe de soarta cîtorva florentini renumiți (Farinata, Tegghiaio, Iacopo Rusticucci, Arrigo, Mosca), și află că ei se află mai adînc în Infern, printre cei pedepsiți pentru păcate și mai grave. După ce îi cere să amintească de el cînd va ajunge iar în lumea vie, copleșit de o forță de neîndurat, Ciacco recade în noroi (vv. 76-93). Vergiliu și Dante mai vorbesc despre soarta ce-i așteaptă pe cei damnați după Judecata de Apoi, cînd suferințele lor vor crește; cei doi poeți se îndreaptă, conversînd astfel, spre cel de-al patrulea cerc al Infernului, la a cărui intrare se află Pluto (vv. 94-115).

Odată-ntoarse simțurile ¹ , -nchise ² în fața milei celor doi cumnați ³ ce în tristețe-ntreg mă copleșise,	3
noi chinuri grele ca și noi damnați văd împrejur, oriunde-ntorc, puhoi, și-n orice parte ochii-mi las purtați.	6
În cercu'-al treilea ⁴ -s, sub grele zoi ⁵ de ploaie blestemată, rece, rea ⁶ , nici felul și nici firea-i ⁷ nu sînt noi. ⁸	9
Grindină groasă, apă neagră ⁹ , nea prin aerul întunecat se varsă; pute pămîntul îmbibat de ea.	12
Cérber ¹⁰ , fiară cu fire crudă, -ntoarsă ¹¹ , din întreit gîtlej latră cîinește ¹² la lumea scufundată, udă gioarsă ¹³ .	15
Cu roșii ochi, barba pătată-i crește unsă pe pîntec larg; cu căngi la mîini jupoaie duhuri, zgîrie, năucește ¹⁴ .	18
Să urle-i face ploaia ca pe cîini: cu-o parte facu-și celeilalte scut ¹⁵ ; ades se răsucesc acei păgîni.	21
Cînd Cérber ne zări, vierme ¹⁶ borît, căscă din guri, cu colții să ne-nșface; n-avea vreun mădular nezădărit ¹⁷ .	24
Dar călăuzul palmele-și desface, pămînt adună, și cu pumnul plin l-aruncă-n boturile făr'-de pace ¹⁸ .	27
Precum un cîine scheunînd haîn se potolește prînzul cînd l-înghite, lupta ducîndu-și doar pentru taîn ¹⁹ ,	30
la fel tăcură fâlcile cumplite ale lui Cérber, drac urlînd cu toană, că duhurile toate stau surzite.	33
Pășeam pe umbrele mustind sub zvoană de ploaie grea, și-n mersu-ne călcam deșertăciunea lor pârînd persoană ²⁰ .	36
Ele zăceau pe jos, neam peste neam, dar una ²¹ se-nălță, șezînd, de-ndat' ce ne văzu că-n fața ei treceam.	39
„O tu ce prin infern te lași purtat“,	

îmi spuse, „dacă poți, mă recunoaște: ai fost, ‘nainte ca să mor, fătat ^{22c} “.	42
Eu lui i-am zis: „Pedeapsa ce te paște putea afar’ din mintea-mi să te scoată de ca și cum deloc nu te-aș cunoaște.	45
Dar cine ești, de-n valea-ndurerată ești așezat, pedeapsă pentru vină atît de neplăcută avînd drept plată ^{23b} “	48
Iar mie, el: „Cetatea ta ²⁴ , ce-i plină de pizmă ²⁵ într-atît, că dă pe-afară, m-avu în ea, în viața cea senină ²⁶ .	51
Ciacco ²⁷ m-ați botezat odinioară: pentru păcatul grav de lăcomie, acuma vezi cum ploaia mă doboară.	54
Nu-s singur păcătos, ci-asemeni mie stau toți ceilalți, sub chin la fel, avan, cu-aceeași vină.“ Vorba vru să-și ție.	57
Eu i-am răspuns: „Ciacco, al tău alean ²⁸ atît m-apasă, -ncît să plîng mă-nvită; dar spune-mi, dacă știi, spre ce liman ²⁹	60
merg cei ce-s în cetatea împărțită ³⁰ ; vreunul dacă-i drept ³¹ ; și ce pricină o face-astfel de certuri năpădită ³² “	63
Și mie, el ³³ : „După-o luptă deplină ³⁴ sînge va fi ³⁵ ; sălbăticită parte ³⁶ pe ceilalți ³⁷ îi va alunga haină ³⁸ .	66
Cuvine-se, curînd, nu mai departe de trei sori ³⁹ ea ⁴⁰ să cadă, -ailaltă ⁴¹ ajungă prin unul ⁴² care rolurile-mparte ⁴³ .	69
Va ține capul sus, vreme-ndelungă ⁴⁴ , ceilalți ⁴⁵ zăcînd sub greutatea nespuse ⁴⁶ , oricît s-ar strădui să țipe ori plîngă.	72
Drepți doi ⁴⁷ doar, însă-s ne’nțeleși ⁴⁸ , mai spuse: trufia, pizma și-avaritia ⁴⁹ sînt amnar ⁵⁰ ce focu’-n inimi îl aduse.“	75
Aici opri înlăcrimatu-i cînt ⁵¹ . iar eu spusei: „Mai vreau să mă înveți, și dar să-mi faci din nou al tău cuvînt ⁵² .	78
Farinata ⁵³ , Tegghiaio ⁵⁴ , atît de drepți, Iacopo Rusticucci ⁵⁵ , Arrigo ⁵⁶ , Mosca ⁵⁷ și ceilalți, bine vrînd, și înțelepți ⁵⁸ ,	81
zi-mi unde sînt, și fă să îi cunoască	

memoria mea ⁵⁹ ; căci mult doresc să știu au dulce soartă-n cer, ori iad de iască ⁶⁰ .”	84
Și el: „În cel mai negru șir se-nscriu ⁶¹ : pedepse diferite ⁶² -i duc afund: de-atît cobori, îi vei vedea tu, viu.	87
Dar cînd vei fi pe-al lumii dulce prund te rog să m-amintești ⁶³ din ăst desîș ⁶⁴ : mai mult nu-ți zic și nici nu-ți mai răspund.”.	90
Ochii cei drepți i-ntoarse atunci pieziș ⁶⁵ ; privi la mine-un pic, plecă din țeastă: căzu apoi, ca orbii ⁶⁶ , curmeziș.	93
Și călăuzul: „El, de partea-această a trîmbiței cerești ⁶⁷ nu se deșteaptă cît dușmana putere aci n-adastă ⁶⁸ :	96
vedea-vor toți spre groapă că se-ndreaptă, primi-vor iarăși carne și figură, și-or auzi pe veci sentință dreaptă ⁶⁹ .”.	99
Treceam prin jalnica-amestecătură de umbre și de ploaie-n pas încet vorbind de vieții-n vreme întorsătură ⁷⁰ ;	102
iar eu zisei: „Ăst chin nemîngîiet, maestre, crește-va după sentință, va fi mai mic, ori tot așa proclét ⁷¹ ?”.	105
Iar mie, el: „Re-ntoarce-te la știință ⁷² , ea vrea ca lucrul de-i desăvîrșit, mai mult să simtă bine-ori suferință ⁷³ .	108
Deși puhoiu’-acesta pedepsit desăvîrșire-adevărată ⁷⁴ n-are se vrea dincol’ mai mult ca-aici sosit ⁷⁵ .”	111
Am ocolit rotund pe-acea cărare vorbind mai mult decît vreau eu să zic; și-ajunși la loc sortit spre înclinare ⁷⁶	114
am dat de Pluto ⁷⁷ , asprul inamic.	

Note

¹ În orig., lit.: „La reîntoarcerea minții”, la revenirea în simțiri.

² Cf *Inf.*, V, 142-143 unde, cuprins de milă și adîncă participare după istorisirea Francescâi, Dante leșină.

³ Paolo și Francesca (v. *Inf.*, V).

⁴ Al treilea cerc îi cuprinde pe cei care au păcătuit prin lăcomie. Nu avem nici o indicație asupra felului în care Dante și Vergiliu au ajuns în acest cerc.

⁵ O ploaie rece, veșnică, amestecată cu grindine, cade neîntrerupt asupra sufletelor celor lacomi, întinse în noroi. Faptul că această ploaie este «maladetta» («blestemată») presupune faptul că ea nu este zămisliitoare, menită să producă roade (între care și cele ale pământului, alimentele, de care cei lacomi au abuzat): este o explicație posibilă asupra felului pedepsei alese de Dante, încadrabilă în legea talionului, în temeiul căreia pedepsele din infern au toate o legătură simbolică evidentă cu păcatul căruia i se aplică. Cf și glosa lui N. Sapegno: „blestemată: «nu binefăcătoare precum ploaia de pe lume, ci menită să dăuneze», explică un comentator vechi.”. Inacceptabilă de aceea părerea unor comentatori, după care adjectivul „blestemată” ar fi de raportat la reacția celor pedepsiți („ploaia blestemată [de către cei damnați]”), dată fiind absoluta pasivitate celor pedepsiți aici, ce exclude orice reacție.

⁶ Adjectivele utilizate de Dante pentru a defini ploaia infernală sînt: veșnică, blestemată, rece și grea.

⁷ Cuvintele lui Dante sînt aici: „regula și calitatea”.

⁸ Nu se schimbă.

⁹ În orig. „tinta”, cuvînt interpretat adesea cu sensul de «murdar».

¹⁰ O nouă făptură infernală, după Caron și Minos, „înfățișată în termeni virgilieni („Cerberus haec ingens latratu regna trifuca/ personat adverso recubans immanis in antro.”, *Aen.*, VI, 417-418), dar cu mare vivacitate expresivă: reunind atributele unei umanități bestiale și pe acelea ale bestialității pure, făptura lui Cerber este aceea a unui demon.

¹¹ În orig., lit.: „fiară crudă și monstruoasă”.

¹² În mentalitatea medievală ciinele este caracterizat prin hămesală și voracitate, ceea ce explică opțiunea lui Dante. Monstruosul personaj are la autorul *Comediei* o serie de atribute corelate acestei asocieri (barba unsă, pîntecele larg) și firea lui nesățioasă e astîmpărată de Vergiliu tot cu un gest congruent acestei reprezentări (cfr., *infra*, vv. 25-27).

¹³ În orig., lit.: „peste lumea care este scufundată acolo”.

¹⁴ Lit.: „Zgîrie spiritele, le jupoale și le sfîrtecă”. Față de reprezentările antice (*Aen.*, VI, 417-423; *Aen.*, VIII, 296-297; Ovidiu, *Met.*, IV, 501) unde este predominant aspectul bestial-fantastic, lipsesc la Dante unele atribute (de exemplu gîtul împănăt cu șerpi colcăitori, balele veninoase), dar sînt adăugate cele demonic-umane. Ca de obicei, acolo unde Dante simte nevoia să intensifice reprezentarea realistă, este redată pregnant senzația pedepsei materiale și a chinului omenesc.

¹⁵ Răsucindu-se, își apără pe rînd de ploaie cîte o parte.

¹⁶ După N. Sapegno (care trimite, asemeni tuturor comentatorilor, și la *Inf.*, XXXIV, 108), vierme este aici „o denumire disprețuitoare, reluată din limbajul biblic, pentru a indica o ființă murdară și monstruoasă”; am vedea aici mai degrabă o metaforă realistă, în conformitate cu care, dacă infernul apare ca un uriaș mormînt, demonii ce chinuie spiritele celor îngropați pot fi, desigur, comparați cu viermii.

¹⁷ În original, lit.: „nu avea nici un membru care să stea liniștit“.

¹⁸ În *Aen.* 419-423 călăuza lui Enea, Sibila cumană, îi azvârle monstrului o turtă cu miere și ierburi soporifice și îl adoarme.

¹⁹ De semnalat, din nou, reprezentarea realistă, pînă la detaliu, a scenei animaliere.

²⁰ «Persoana» este corpul propriu-zis (ca în *Inf.*, V, 101).

²¹ Este vorba de un florentin care mai departe (cf., *infra*, v. 52) spune că a fost numit Ciaccio de concetățenii săi din pricina lăcomiei lui. După atestările comentatorilor vechi acesta era un nume dat curent porcilor (André Pézard semnalează în articolul dedicat acestui personaj în *Enciclopedia dantesca*, s.v., opinia lui Guido da Pisa: „Ciaccus lingua tusca *porcum* sonat [...]“): s-au propus, pentru a-l identifica, diverse personaje istoricește atestate, de la Ciaccio dell' Anguillaia, un poet din vremea lui Dante, la mai obscurii Ciaccio di Buoninsegna, Tuccio di Ciaccio, Ciaccio di Pietro etc. Este evident, oricum, că Dante nu-l înfățișează pe Ciaccio atît de demn de dispreț, pe cît l-ar arăta numele său (dacă această explicație este corectă) pentru că altminteri nu i-ar încredința o profeție atît de importantă cum este aceea a viitorului politic al Florenței, care îl atinge în chip atît de personal. După alți autori, Ciaccio ar fi redarea florentină a unui fr. Jacques, care ar trimite deci la un nume precum Iacopo sau Giacomo. În temeiul comentariului lui Boccaccio (care identifică în Ciaccio un om nu tocmai de curte, spirit ironic și mușcător), André Pézard înclină să vadă în Ciaccio un reprezentant al celui „popolo grasso“ florentin a cărui dominare între 1266 – revenirea guelfilor în Florența – și 1283 ar putea fi întrevăzută în sintagma „vita serena“/ „viața cea senină“ (*infra*, v. 51). Ciaccio este important în orice caz întrucît lansează tematica politică și lamentația pentru decadența Florenței, asupra căreia poetul va reveni de multe ori în Divina Comedie, începînd cu *Inf.* X (unde se face istoricul luptelor dintre guelfi și ghibelini și se evocă figura spiritului măreț care este Farinata degli Uberti) și *Inf.* XV (unde Brunetto Latini, întîiul dascăl al lui Dante, va explica pricina decăderii Florenței prin venirea unor oameni noi din afara zidurilor ei) și pînă la faimosul cînt al XVI-lea din *Purgatoriul*, unde cel ce va susține ideile lui Dante va fi Marco Lombardo sau chiar pînă la cînturile XV-XVII din *Paradisul* unde strămoșul lui Dante, Cacciaguida va evoca „Fiorenza dentro dalla cerchia antica“/ „Florența-n prejmuirea ei antică“ (*Par.*, XV, 97), în contrapunct cu decăderea actuală a cetății, și va profeți exilul lui Dante (*Par.*, XVII, vv. 52 ss.).

²² În original, lit.: „ai fost făcut înainte de a fi fost eu desfăcut“.

²³ În original, lit.: „încît dacă vreo altă [pedeapsă] este mai mare, nici o alta nu este atît de neplăcută“.

²⁴ Cei care văd în Ciaccio un străin (și în numele său o transformare a numelui francez Jacques) pot găsi în acest posesiv o îndreptățire a opiniei lor: cetatea este, evident, Florența.

²⁵ Invidia (pizma) este principala cauză a tuturor relelor care au năpădit Florența: de fapt invidia este invocată și în *Inf.*, II, 111, drept cauză a dezlănțuirii avariției pe lume.

²⁶ Pentru N. Sapegno „viața cea senină“ este viața pămîntească; o interpretare diferită dă A. Pézard, pentru care v. *supra*, nota 21.

²⁷ Pentru semnificația numelui și identitatea personajului v. *supra*, nota 21.

²⁸ În original, lit.: „affanno” – cu sensul (aici) de «chin», «pedeapsă».

²⁹ În original, lit.: „la ce vor ajunge”.

³⁰ „Cetatea împărțită” este cetatea Florenței, dezbinată de luptele purtate între guelfii albi (dintre care face parte Dante însuși) și guelfii negri, care vor sfârși prin a câștiga (exilul lui Dante apărând tocmai ca urmare a acestei victorii). Dante pune aici prima din cele trei întrebări pe care i le adresează lui Ciaccio.

³¹ În cea de-a doua întrebare adresată lui Ciaccio, Dante vrea să știe dacă a mai rămas vreun singur om drept în cetatea Florenței.

³² A treia întrebare a lui Dante, care vrea să cunoască pricina care a dus la atâta discordie în cetate.

³³ Ciaccio răspunde în continuare, într-un singur discurs, la cele trei întrebări ale lui Dante, făcând implicit, prin cuvântul său, o profeție referitoare la evenimentele ce vor urma în Florența: asemeni lui, în *Par.* XVII Cacciaguida va face și el o profeție, cuprinzând vestea despre exilul care-l pîndește pe Dante însuși.

³⁴ În original, lit.: „După o tențonă lungă”: tențona este, printre genurile poetice medievale, cea compunere care presupune disputa dintre doi parteneri.

³⁵ Dante face aluzie la evenimentele din ziua de 1 mai 1300, când cîțiva tineri, legați de familia Donati, se încaieră cu tineri din familia Cerchi, rănindu-l pe unul dintre ei. Faptele sînt relatate și de cronicarii florentini Dino Com-pagni și Giovanni Villani.

³⁶ În original, lit.: „partea sălbatică”, adică reprezentanții familiei Cerchi: «sălbatic» apare aici în opoziție cu «cetățenesc»: familia Cerchi era considerată de origine și moravuri rustice, necivilizate. Familia Cerchi este aceea în jurul căreia se grupează guelfii „albi”.

³⁷ În original, lit.: „pe cealaltă”: adică familia Donati, în jurul căreia se adună guelfii „negri”.

³⁸ În original, lit.: „cu multă jignire”.

³⁹ Cu alte cuvinte: înainte să se îplinească trei ani.

⁴⁰ Partida guelfilor „albi”.

⁴¹ Partida guelfilor „negri”.

⁴² După unii comentatori Dante ar face aluzie aici la papa Bonifaciu al VIII-lea care, fără a-și da pe față părtinirea, lucrează în favoarea guelfilor „negri”, după alți comentatori, personajul ar fi mai degrabă Charles de Valois, trimis în 1301 cu misiuni de împăcare în cetatea Florenței (dar în realitate cu scopul de a-i favoriza pe guelfii negri).

⁴³ În original, lit.: „prin forța unuia care dinadins prefăcut urzește”; Dante utilizează verbul „piaggiare” care are sensul fundamental de «a se prefăce».

⁴⁴ Partida guelfilor „negri” va domni îndelung în cetate (în momentul cînd scrie aceste versuri, Dante știe prea bine că puterea guelfilor „negri” durează de cîțiva ani la Florența).

⁴⁵ Partida guelfilor albi.

⁴⁶ Natalino Sapegno crede, în comentariul său, că din pricina lipsei unei aluzii la exilul său (pedeapsa cu exilul cade în luna ianuarie a anului 1302), Dante scrie aceste versuri înainte de acel moment. Sapegno împărtășește astfel opinia lui Giovanni Boccaccio, conform căreia Dante ar fi scris primele cînturi ale *Infernului* la Florența, înainte de a fi fost exilat. Majoritatea comentatorilor consideră însă că Dante scrie aceste cuvinte la mulți ani distanță și că întreaga *Comedie* este scrisă în exil. Înclinăm de partea acestei din urmă opinii, dat fiind faptul că este puțin probabil – pentru o serie întreagă de argumente, legate de ordinea de redactare a celorlalte opere ale sale, toate (cu excepția *Vieții noi* și a unei părți a *Rimelor*) un produs al exilului – ca Dante să fi început redactarea *Comediei* înainte de a fi scris *Convivio* și *De vulgari eloquentia*. „Greutățile” ar putea reprezenta o aluzie personală (Dante însuși fusese supus lor, fiind apoi condamnat la moarte).

⁴⁷ Cu sensul generic de «vreo doi», cu alte cuvinte foarte puțini. Ciacco răspunde aici la a doua întrebare pusă de Dante (cf. *supra*, v. 62).

⁴⁸ Nu li se dă ascultare.

⁴⁹ Ciacco răspunde cu aceste cuvinte la cea de-a treia întrebare a lui Dante (cf. *supra*, vv. 62-63). Răzbat în aceste cuvinte anticipări ale concepției moral-politice dantești, referitoare la decăderea moravurilor florentine și la cauza discordiei lăuntrice care macină cetatea de pe Arno. Se deschide aici marele discurs politic dantesc, ce va cunoaște, chiar în relație cu soarta Florenței, o serie de reveniri, pentru care cf. *supra*, nota 21. De semnalat o parțială suprapunere a acestor vicii peste cele trei corelate semantice alegorice care deschid *Divina Comedie* (reprezentate de panteră, leu și lupoaică): într-adevăr, doar invidia, văzută în *Inf.* I, 111 un fel de cauză generică a răului, apare aici diferită de triada primă (desfrîul, trufia, avariția), înlocuind desfrîul, ceea ce ar putea face să se presupună că există o corelație logică între primejdiile spirituale ce ispitesc sufletul individual (așa cum sînt ele ipostaziate în alegoria primului cînt al *Comediei*) și cele care au cuprins comunitatea însăși.

⁵⁰ În original, lit.: „cele trei scînteii care au aprins inimile”.

⁵¹ Adică: Vorbele pline de o semnificație dureroasă.

⁵² Adică: Să-mi mai împărtășești din preștiința ta. Dante vrea să afle care este soarta rezervată cîtorva dintre florentinii cei mai de vază, față de care el însuși nutrește, așa cum se va vedea mai departe, cel mai mare respect, în ciuda deosebirii de opțiune politică dintre el și unii dintre ei (în speță Farinata degli Uberti) și a faptului că ele s-au făcut vinovate de vicii care-i sortesc *Infernului*.

⁵³ Farinata degli Uberti, șeful partidului ghibelin, devenit unul din marile personaje dantești (cf. *Inf.* X).

⁵⁴ Tegghiaio Aldobrandi degli Adimari, pe care Dante îl va înfățișa printre sodomiți (cf. *infra*, *Inf.* XVI, 41).

⁵⁵ Și acest personaj va fi întâlnit de Dante printre sodomiți (*Inf.* XVI, 44).

⁵⁶ Dante nu va mai reveni asupra acestui personaj, identificat de comentatorii cu un Arrigo de'Fifanti.

⁵⁷ Mosca de' Lambertii va reapare printre semănătorii de discordie (al optulea cerc, a noua bolgie) în *Inf.* XXVIII, 103-111.

⁵⁸ În orig., lit.: «și ceilalți care și-au pus mințile spre a face binele».

⁵⁹ În orig., lit.: «și fă ca eu să îi cunosc».

⁶⁰ În orig., lit.: «dacă cerul îi îndulcește ori infernul îi amărăște». Dante utilizează aici două verbe antonime: «addolciare» și «attoscare».

⁶¹ În orig., lit.: «Ei sînt printre sufletele cele mai negre».

⁶² Întrucît s-au făcut vinovați de păcate diferite, sînt marcați de pedepsele corespunzătoare acestora.

⁶³ Nu toate personajele întîlnite de Dante în *Infern* vor avea această dorință (cf., de exemplu, personajul Filippo degli Abati în *Inf.* XXXII, 100-111), care este totuși a multora dintre damnați (Pier della Vigna în *Inf.* XIII, 55, Brunetto Latini în *Inf.* XV, 119 etc.).

⁶⁴ În orig., lit.: «te rog să mă readuci în memoria celorlalți».

⁶⁵ Parcă supus unei forțe supraomenești, Ciacco, care se uită în ochii lui Dante în timpul dialogului lor, este aplecat cu capul în jos, dar continuă să-l privească, de jos în sus, pe interlocutorul său: privirea sa devine, de aceea, piezișă.

⁶⁶ În orig., lit.: «ca și ceilalți orbi»; lacomii sînt numiți astfel întrucît, pătați de o vină profund lipsită de orice urmă de spiritualitate stau toți cufundați în mocirlă.

⁶⁷ Adică înainte de trîmbițele îngerești ce vor suna Judecata de Apoi.

⁶⁸ În orig., lit.: «cînd va veni puterea cea dușmană»: adică acea putere care se opune răului din *Infern*, Cristos, ca de obicei numit printr-o perifrază.

⁶⁹ În orig., lit.: «[fiecare] va auzi ceea ce bubuie în vecie».

⁷⁰ În orig., lit.: «vorbind cîte ceva despre viața viitoare».

⁷¹ În orig., lit.: „Maestre, aceste chinuri vor crește după marea sentință, sau vor fi mai mici, sau vor fi la fel de arzătoare“. Dante vrea să știe dacă condiția damnaților se va schimba după Judecata de Apoi.

⁷² Adică la doctrina filosofică aristotelică și la scolastică.

⁷³ Lucrurile desăvîrșite (așadar, corpurile revenite odată cu Judecata de Apoi la uniunea cu sufletul) vor simți și mai amarnic pedepsele, sau vor trăi și mai intens beatitudinea mîntuirii.

⁷⁴ Desăvîrșirea la care vor ajunge sufletele damnate la Judecata de Apoi este relativă (trupurile și sufletele se vor reuni – și atît).

⁷⁵ Deși nu au nimic de sperat, sufletele celor damnați așteaptă să vină odată Judecata de Apoi, datorită tendinței oricărui lucru spre condiția sa ultimă, definitivă și, într-un anume sens, perfectă.

⁷⁶ Adică la punctul unde se coboară în cercul inferior.

⁷⁷ Pluto (fie Plutos, fiul lui Iasion și al Cererei/Demetra, zeul bogățiilor, fie, poate, Pluton, fiul lui Saturn, corespondentul zeului grecesc Hades, zeul Infernului) apare aici ca unul dintre demonii infernali.

Cîntul al șaptelea

„Pape Satàn, pape Satàn aleppe!“ ¹	
Pluto-ncepu cu voce spartă, adîncă și știutorul nobil înțelepte	3
îmi spuse vorbe, ce mîngîie încă: „Nu te speria, căci chiar de-are putere nu ne va-mpiedica drumul prin stîncă.“	6
Apoi, întors spre buzele de vrere îmflate, zise: „Taci, lup blestemat, în tine te frămîntă cu-a ta fiere.	9
Nu-i fără pricini drumu'-ntunecat: ăstfel se vrea sus, unde Sîn Mihai trufașa răzvrătire-a răzbunat.“	12
Precum de vînt umflatul pînzei strai cade sucit, catargul cînd se frînge, căzu și fiara crudă, fără grai.	15
'N-a patra brînă a lumii care plînge am coborît, în ripa dureroasă ce răul tot din univers îl strînge.	18
Dreptate-a Domnului au cine-ndeasă în stivă chinuri noi, în vale, hîda? și de ce vina noastră atît ne-apasă?	21
Cum face valul sus peste Caridda, cînd frînt lovește-n cel ce-i dimpotriva, aici mulțimi pășesc în pas de <i>ridda</i> .	24
Văzui mulțimi aici, peste cît fi-va altundeva; din două părți, cu urlet rotind din piept poverile-mpotriva.	27
Se întîlneau, izbindu-se; 'mprejur, net, se întorceau cu toți 'napoi, strigînd: „De ce ții?“ și „De ce prazi?“ într-un surlet.	30
Așa se răsuceau în cerc pe rînd, pe mîna dreaptă ori stîngă, în neștire mereu nerușinatul viers țipînd;	33

apoi se întorceau, ajunse şire, pe jumătăţi de cerc, la nouă luptă.	
Iar eu, împins de-a inimii pornire de milă, am zis: „Magistre, acum mă-nfruptă să ştiu ei cine-ş, şi de-s clerici toţi cei tonsuraţi, din stînga, 'n panta-abruptă“.	36
Şi mie, el: „Toţi chiori la minţi netoţi fură-ntr-atît în cea dintîi viaţă, c-au cheltuit precum cînd nu socoţi.	39
Nespus de clar şi-o latră-acum în faţă cînd se-ntîlnesc în desul lor ocol unde contrara vină îl desfaţă.	42
Ăştia sînt clerici, care-au capul gol, fără capac de păr, papi, cardinali care plătesc zgîrceniei obol.“	45
Iar eu: „Maestre, dintre aceşti avari s-ar cuveni pe vre-unii să îi ştiu care de-aceste rele sînt murdari.“	48
Iar mie-mi spuse el: „Strîngi gînd pustiu: nesocotite vieţi îi întinară atît, că le-au ascuns chipul cel viu.	51
Ciocnirii duble-n veci se-ncredinţară: ieşi-vor ceştia din al lor mormînt ori cu pumni strînşi, ori făr' de păr, afară.	54
Rea dare ori rea păstrare ţărmul sfînt lor li l-au luat, harţa lăsînd lor doar de care, fiindc'-o ştii, nu mai cuvînt.	57
Fiule, poţi vedea cît de-n zadar e binele ce-l are-n griji Fortuna, şi pentru care toţi se încăierar’;	60
căci aurul întreg ce e sub lună şi care-a fost, din inimi-ostenite nu poate odihni măcar vreuna.“	63
„Maestre“, am spus, „în vorbe potrivite, Fortuna ce-i, ce-aici fu pomenită, de strînge-n brînci a' lumii bun şi-ispite?“	66
Şi mie, el: „Proaste făpturi, cumplită e neştiinţa ce pe toţi vă prinde! Vreau ca sentinţa-mi mintea ta s-o-nghită.	69
Acel ce-n ştiinţa-i toate le cuprinde, ceruri făcu, şi cin' să le conducă le-a dat, de-o parte-n alta se aprinde,	72
	75

lumina-n mod egal să li se-aducă: și peste strălucirea cea lumească ministră a numit, care s-o ducă,	78
bunuri prea vane ieie – ori dăruiască din neam în neam, și dintr-un sînge-ntr-altul, peste-nșeles de minte omenească,	81
un neam tînjește, ori cunoaște-înaltul urmînd în toate judecata ei ascunsă, ca de șarpe-n iarbă saltul.	84
Știința voastră n-află-n ea temei: ea chibzuiește, judecă, așează 'n-al ei regat ca-n al lor ceilalți zei.	87
Mișcarea ei în veci nu încetează; necesitatea o împinge iute; așa că deseori schimbări urmează.	90
Aceasta-i cea ce-i pusă pe-ntrecute pe cruce chiar de cei ce mulțumire i-ar datora, nu bîrfe ori vorbe slute;	93
ferice, nu le-aude, n-are știre; voioasă, stă cu cea dintîi făptură, se bucură, dînd sferei ei rotire.	96
La mai mult chin s-o luăm, spre-adîncitură, stelele cad de-acum, care urcau cînd am pornit, iar statul nu se-ndură.“	99
Tăiarăm cercul pîn'-la cellalt șleau, deasupra de-un izvor fierbînd, ce cură vărsat pe-un șanț ce apele-i săpau.	102
Era-noptată apa, de nu-obscură; iar noi, însoțitorii negrei unde, intrarăm jos pe calea aspră, dură.	105
În mlaștina pe nume Stix răspunde pîriul mohorît, care coboară costișe blestемate și afunde.	108
Iar eu, mirat și-acum a cîta oară, oameni mînjiți în strașnica mocirlă văzui, goi toți, ce-n chin se-nfățișară.	111
Ei se plezneau cu mîna-n acea tîrlă, ba chiar cu țeasta, pieptul ori piciorul, rupîndu-se fișii în dinți ori sfîrlă.	114
Bunul magistru-mi zise: „Viitorul îl vezi al celor de mînie-nvinși; și, vreau să crezi, sub apă stă soborul	117

unora ce respiră, -n mîl cuprinși, și fac de clocotește-al apei rost, ți-o spun și ochii peste ea întinși.	120
Înfipți în glod, ei zic: «Mișei am fost sub adierea-n soare mîngîioasă, purtînd în noi al lenei fum prea gros:	123
acu' tînjim în apa mocirloasă».	
E-un imn bolborosindu-le-n grumaz căci în cuvînt întreg nu vrea să iasă“.	126
Astfel am ocolit jegosul iaz pe-un drum ce-n mal uscat arc lung își scurmă, privind la cei cu mîl peste obraz:	129
sub zid de turn ajuns-am pîn' la urmă.	

Notă

¹ Aceste cuvinte în limbaj diavolesc sînt rostite de demonul Pluto, așezat la intrarea celui de-al doilea cerc al Infernului. Interpretarea lor este foarte controversată, începînd cu limba în care ar fi fost rostite (arabă, greacă, franceză, italiană etc.).

Cîntul al optulea

Rezumatul cîntului. În înaintarea lor spre Styx, Dante și Vergiliu văd în zare un turn înalt și trei flăcări ce semnalizează (după sistemul medieval de avertizare militară) apropierea celor doi pelerini (vv. 1-12). Ele sînt urmate de apariția rapidă a unei mici nave, avînd un singur corăbier la bord: este Flegiàs, demonul cîrmaci, ce se apropie strigînd, convins că va încărca un nou damnat. Dar Vergiliu potolește zelul demonic al lui Flegiàs, care, aflînd că acești călători sînt de un alt soi decît cei transportați de el în mod obișnuit peste Styx, e cuprins de o furie turbată. Cei doi pelerini urcă în barcă, iar aceasta se adîncește în apă doar odată cu urcarea lui Dante (vv. 13-30). Plutind pe apa noroioasă a Styxului, călătorii văd un chip mîlos ieșind din mlaștină, care se agață cu mîinile de bordurile navei. Întrebat de Dante, el refuză să-și arate identitatea, dar e recunoscut de acesta, cu dispreț, drept Filippo Argenti, un florentin, „spirit bizar“, scufundat în mlaștina ce-i cuprinde pe mînioși. Vergiliu desprinde mîinile lui Filippo Argenti de pe bordura navei și apoi îl îmbrățișează pe Dante, binecuvîntîndu-l pentru atitudinea lui față de acest păcătos și implicit față de cei asemeni lui. Dante are prilejul să vadă cum e pedepsit în continuare Filippo Argenti, asupra căruia se azvîrlu ceilalți mînioși (vv. 31-63). Între timp corabia s-a apropiat de țărmul celălalt și aici se zăresc acum distinct zidurile înfocate ale cetății lui Dis, alt nume al lui Lucifer, ce despart partea de jos a Infernului, cuprinzîndu-i pe cei vinovați de cele mai grele păcate, de cea superioară. Flegiàs răcnește la cei doi călători, zorindu-i să coboare la țărm (vv. 64-81). Pe ziduri, sus, stau peste o mie de diavoli, care se adresează în batjocură noilor veniți, spunînd că-l vor lăsa să treacă doar pe Vergiliu, lui Dante pretinzîndu-i să se întoarcă singur pe unde venise. Îngrozit, Dante se adresează cititorilor, cerîndu-le să-și imagineze spaima ce-l cuprinsese și-l roagă pe Vergiliu să nu dea ascultare

acestei cereri. Vergiliu îi promite că n-o va face și se îndreaptă singur spre ziduri ca să negocieze intrarea în cetate (vv. 82-108). Din depărtare Dante îl vede pe Vergiliu apropiindu-se de diavoli, fără să audă parlamentările acestuia. Dintr-o dată dracii o zbughesc cu toții, închizînd poarta cetății, iar Vergiliu se întoarce amărît de nereușită, uimit că niște ființe atît de joase se pot opune drumului celor doi pelerini, hărăzit în înalt; el anunță, totodată, că un trimis ceresc va veni în scurt timp ca să le deschidă trecerea (vv. 104-130).

Eu spun, urmînd¹, că mult timp înainte
s-ajungem unui turn înalt² la poale,
ai noștri ochi în sus au luat aminte 3
la două flăcărui³ în zare, pale,
și-alta, de-așa departe da semnal⁴,
că-n ochi nici că puteai s-o prinzi, încale⁵. 6
Eu mă-ntorsei spre marea fără val
a științei⁶. „Asta ce-i? și ce răspunde
focul cellalt? și cine-l face-n mal?” 9
Și mie, el: „Peste mîloase unde
poți tu zări ceea ce se așteaptă⁷,
de fumul mlaștinii nu ți-o ascunde.” 12
Nu-mpinse coarda⁸ vreo săgeată dreaptă
s-alerge-n aerul ușor mai iute,
cum am văzut o navă că se-ndreaptă 15
mică spre noi, pe apă, pe-ntrecute,
cîrmită de un singur corăbier⁹,
care striga: „Ajuns-ai, suflet slute!¹⁰!” 18
„Flegiàs¹¹, cuvintele-ți zadarnic cer“,
îi spuse domnu', „o dată nu-i prea multă¹²:
cît trecem mîlul¹³ ne-i fi temnicher“ 21
Precum acel ce-o-nșelăciune ascultă
cu-amărăciune adîncă, așa e, parcă,
Flegiàs cuprins de furia lui cea smultă¹⁴. 24
Iar călăuzul coborî în barcă
și mă făcu să intru lîngă el:
cu mine doar păru ea că se-ncarcă¹⁵. 27
Cît ce ne ține pe-ambii lemnul-acel¹⁶,
brăzdînd pornește învechita proră,
mai adîncită¹⁷ decît într-alt fel. 30
Plutind pe apa ce-i cu moartea soră¹⁸,
unul¹⁹ veni, pe fața-i cu noroi,
și zise: „Vii 'nainte de-a ta oră?²⁰“ 33

Și eu: „De vin, eu nu rămân ²¹ cu voi; dar cine ești, c'-atîta ești de slut ²² ?”	
Răspunse: „Unu-s care plîng șuvoi ²³ ?”	36
Iar eu: „Cu plîns și doliu ²⁴ pe-ntrecut duhule blestemat, aici rămîni, căci te cunosc ²⁵ , oricît ai chip ciufut ²⁶ .”	39
Atunci spre lemn întinse ambe mîni; iute la gînd, maestrul îl împinse, zicînd: „În lături mergi, cu ceilalți cîni!”	42
Gîtul apoi cu brațele-mi cuprinse, chipu-mi sărută: „Inimă deplină ²⁷ , slăvită cea ce-n tine rodul prinse! ²⁸	45
Fu mîndru el în lumea cea senină ²⁹ ; în viața-i bunătate nu încheși ³⁰ ; astfel că-i umbra-i de furie plină.	48
Cîți nu se țin pe sus a fi mari regi și-aici vor sta ca porcii-n murdărie ³¹ , și despre ei dispreț ³² doar ce culegi!”	51
Iar eu: „Maestre, mult aș vrea să fie în cea lătură înapoi zvîrlit pîină-acest lac lăsa-l-vom pe vecie.”	54
Iar mie el: „Nici nu vei fi zărit celălalt mal, că tu vei fi sătul ³³ și-a ta dorință se va fi-implinit.”	57
Peste puțin eu văzul mi-îndestul privind mîloșii cum îl sfișiau ³⁴ , încît pe Domnu-l laud prea destul.	60
„Dă-i lui Filippo Argenti!” – toți strigau și-ai florentinului, fire bizară ³⁵ , dinți către sine însuși se-ntorceau ³⁶ .	63
Cum îl lăsarăm nu mai zic eu iară; dar în urechi o zvoană ³⁷ mă izbise, încît 'nainte ochii-mi se căscară.	66
„Fiule, acum” – bunul magistru zise „se-apropie cetatea spusă Dite ³⁸ , cu gravii ³⁹ -i cetățeni, cu cete-închise ⁴⁰ .”	69
Iar eu: „Maestre, ale ei meschite ⁴¹ adînc acolo-n vale le discern roșii de parc'-ar fi din foc ieșite”.	72
Iar el îmi spuse: „Focul cel etern ce-adînc o arde le arată roșii, precum vezi tu în acest jos infern ⁴² ”.	75

Ajuns-am înlăuntru la rîpoșii pereți clădind tărîm nemîngîiat: din fier păreau făcuți zidiții, groșii.	78
Nu fără un ocol nemăsurat, ajunserăm; cîrmaciul tare foarte „Ieșiți“, strigă, „pe-aici e de intrat“ ⁴³ .	81
Văzui mai mult de-o mie sus pe poarte, din cer căzuți ⁴⁴ , care spuneau cu ciudă „Cine-i acesta care fără moarte	84
merge prin lumea moartă fără trudă ⁴⁵ ?“ Maestrul înțelept făcu un semn să le vorbească fără să se-audă ⁴⁶ .	87
Atunci oprind vacarmul lor nedemn, spuseră: „Vino tu, doar; cellalt plece, care,-ndrăzneț, să vină avu îndemn.	90
Drumul nesăbuit ⁴⁷ cerce a-și petrece de poate, singur; tu vei adăsta care i-ai arătat pe-unde se trece.“	93
Tu, cetitor ⁴⁸ , vezi cum mă-nspăimînta sunetul ăstor blestемate șoapte ⁴⁹ , crezînd că viața-acolo-mi va-nceta.	96
„O scump stăpîn al meu, ce-n peste șapte ⁵⁰ împrejurări m-ai mîngîiat și scos din mari primejdii năzărite-n noapte ⁵¹ ,	99
nu mă lăsa“ i-am spus „neputincios; iar dacă trecerea ni-i poticnită, 'napoi s-o luăm pe drumul fioros ⁵² .“	102
Cel ce m-aduse-n lumea îndrăcită ⁵³ zise: „N-ai teamă dusa ⁵⁴ că n-o lasă; n-o pot opri, de sus e-ngăduită.	105
Dar mă așteaptă, duhul ce te-apasă ⁵⁵ alină-l, dîndu-i fruct nădejde bună, căci singur nu te las în lumea joasă.“	108
Așa se duce, și în văgăună mă lasă șovăind prea bunul tată, căci „nu“ și „da“ în cap mi-se-mpreună ⁵⁶ .	111
N-am auzit ce vorbe spus-a-ndată; dar nu stătu prea mult cu-acei coțcari, c-o și sbughi-ndărăt întreaga ceată ⁵⁷ .	114
Trîntiră poarta dîrjii adversari în pieptul lui, iar el afar' rămase, și se-nturnă la mine cu pași rari ⁵⁸ .	117

Ochii-n pământ, privirile avea rase⁵⁹
 de-orice-ndrăzneală, și zicea-n suspine:
 „Cine-mi închide drumu’-n aste case!⁶⁰“ 120
 Iar mie-mi spuse: „Că-s mînios⁶¹, pe tine
 nu te-nspăimînte: trec astă-ncercare,
 poate trudi-mpotriva-acol oricine. 123
 Nu-i nouă această-obrăznicie mare⁶²;
 o au avut la netăinită⁶³ poartă,
 ce și-acum zace fără-ncuietoare. 126
 Deasupra-i ai văzut inscripția moartă⁶⁴:
 pe povîrniș, încoa’ de unde-i scrisă⁶⁵,
 fără de pază⁶⁶, pașii-aici și-i poartă 129
 unul⁶⁷ ce calea⁶⁸ ne-o va da deschisă“.

Note

¹ Boccaccio este cel dintîi (urmat, între comentatorii vechi, de Benvenuto și de Anonimul florentin, și reluat de cîțiva cercetători moderni) care presupune, din pricina acestei formulări dantești, că primele șapte cînturi fuseseră scrise înainte de plecarea poetului în exil, cel de-al optulea fiind primul redactat după alungarea sa din Florența. Opinia aceasta este puțin credibilă, pentru că *Divina Comedie* devine posibilă ca operă doar după redactarea scrierilor minore ale exilului (*Convivio*, *De vulgari eloquentia*, *De Monarchia*). Nu e mai puțin adevărat că, semnalînd o pauză în narațiune, Dante voia probabil să marcheze o deosebire între primele șapte cînturi și cele următoare, cîntul al optulea marcînd (prin apariția zidurilor cetății lui Dis) pragul de despărțire dintre partea de sus și cea de jos a Infernului. Nu se exclude nici sugestia unei pauze în redactare, ce putea să fi divizat, pe traseul exilului, momentele scrierii.

² Este unul din turnurile Cetății lui Dis (Lucifer), ce înconjoară partea de jos a Infernului. Descrierea ce urmează împrumută sugestia unei cetăți medievale, apărată de soldați (diavolii), întrebuițînd semnale luminoase etc.

³ Semnale luminoase avertizînd asupra apropierii celor doi pelerini.

⁴ Al treilea semnal le răspunde primelor două.

⁵ În comentariul Scartazzini-Vandelli se trimite la expresia vergiliană „locum capies oculis“ din *Georgice*, II, 230.

⁶ În orig., lit.: „marea întregii înțelepciuni“, altă perifrază metaforică desemnîndu-l pe Vergiliu ca pe un înțelept, după cea din *Inf.*, VII, 3.

⁷ Cu alte cuvinte, efectul acestor semnalizări: barca lui Flegiàs, care peste puțin timp se va zări îndreptîndu-se spre cei doi poeți.

⁸ Coarda arcului.

⁹ Flegiàs, al doilea cîrmaci infernal (după Charon, barcagiul Acheronului).

¹⁰ Demonul răznește de departe, convins că va lua cu sine un nou damnat.

¹¹ În mitologia elină, Flegiàs este fiul lui Ares și al Crisei, simbolizînd minia turbată. Este cel ce a incendiat templul din Delphis, ca să se răzbune pe zeul Apollo pentru că o sedusese pe fiica lui, Coronis (mama lui Aesculap). Dante are știre despre el din Vergiliu, *Aen.*, VI, 618-620 și Stațiu, *Theb.*, I, 713, precum și din alți autori (dar nu e sigur că l-a cunoscut pe Valerius Flaccus, *Argo...* II, 189 și urm.). Flegiàs este demonul ce supraveghează cel de-al cincilea cerc, al minioșilor.

¹² În orig., lit.: „de astă dată“. În comentariul său (în *Lectura Dantis Scaligera, Inferno*, Firenze, Felice Le Monnier, 1971), Giuseppe Toffanin remarcă faptul că începînd cu acest cînt Vergiliu nu mai opune celor ce le împiedică drumul formula „vuolsi corà colà dove si puote/ ciò che si vuole e più non dimandare“ ci luptă singur („Acum Vergiliu este altul; luptă singur; de la început și pînă la sfîrșit își duce singur bătălia“, *op. cit.*, p. 259).

¹³ Așa cum am mai arătat, Styxul, mai mult decît un rîu, este o mlaștină, ceea ce explică termenul utilizat de Dante.

¹⁴ În orig., lit.: „așa se făcu Flegiàs de furia adunată în el“.

¹⁵ Dante fiind, între cei trei, singurul om viu, ce are, așadar, greutate, barca se adîncește în apă numai odată cu urcarea sa. Originea acestui episod trebuie căutată în Vergiliu, *Aen.*, VI, vv. 413-414, referitor la Eneas atunci cînd urcă în barca lui Charon.

¹⁶ În orig., lit.: „De îndată ce călăuza mea și eu pe lemn (barcă) fui“, cu un acord prin atracție la singular.

¹⁷ Cf., *supra*, nota 15.

¹⁸ În orig., lit.: „În timp ce străbăteam băltoaca moartă“, termenul folosit de Dante este „la morta gora“, „gora“ fiind, în italiana veche, un curs de apă desprins de șuvoiul principal pentru vreun scop utilitar (o moară de exemplu); adjectivul lui Dante subliniază însă că este vorba de o apă stătută, nefolosibilă practic.

¹⁹ Anonimul va fi identificat peste puțin timp (cf., *infra*, v. 61) drept Filippo de' Caviccioli, zis Argenti, un cavaler florentin foarte trufaș (zis Argenti pentru că, după așa-numitele *Chiose Cassinesi*, își potcovea calul cu argint), contemporan cu Dante, din consorteria Adimari (disprețuită și urită de poetul florentin), despre care știm și din *Decameronul* lui Boccaccio (IX, 8) sau din Franco Sacchetti (nuvela CXIV) că era orgolios, irascibil și arogant. Probabil, dușman personal al lui Dante (după alte documente, l-ar fi pălmuit odată pe poet), făcînd oricum parte dintre guelfii negri.

²⁰ În orig., lit.: „Cine ești tu care vii înainte de [a-ți fi venit] ora?“, cu alte cuvinte, înainte de soroc, încă în viață fiind.

²¹ Replica, șfichiuitoare și promptă, amintește prin rapiditate de stilul tențonelor (Dante însuși a participat la astfel de schimburi satirice, cu Cecco Angiolieri – o tențonă din care s-a păstrat doar sonetul de răspuns al lui Cecco – și cu Forese Donati) și are un corespondent stilisticește posibil în răspunsul dat de Dante, în *Cîntul al zecelea*, lui Farinata (cf., *infra*, *Inf.*, X, v. 49). Episodul atestă de la bun început o tensiune a adversității lui Dante față de acest personaj.

- ²² Slut pentru că e mînjit cu noroiul mlaștinii pe chip.
- ²³ În orig., lit.: „Vezi că sînt unul care plîng”, adică un păcătos.
- ²⁴ Dante folosește acest cuvînt cu sensul de „durere”.
- ²⁵ Te recunosc.
- ²⁶ Oricît de greu de recunoscut te-ar face chipul tău mînjit.
- ²⁷ În orig., lit.: „alma sdegnosa”, „suflet plin de o justă indignare”.
- ²⁸ Bindecuvîntarea mamei pentru fiul pe care l-a rodit este preluată din *Evanghelia după Luca*, XI, 27.
- ²⁹ În orig., lit.: „Acesta a fost pe lume o persoană orgolioasă”.
- ³⁰ În orig., lit.: „amintirea despre el nu e încrestată cu nici o bunătate”.
- ³¹ În orig., lit.: „mocirlă”.
- ³² În orig., lit.: „oribile disprețuri”.
- ³³ Satisfăcut. Atitudinea lui Dante, dorința sa de a-l vedea pedepsit și mai amarnic pe Filippo Argenti, lauda pe care i-o aduce Vergiliu pentru acest comportament au stîrnit multe discuții (pentru care v. excelentul articol al lui Fiorenzo Forti, *Filippo Argenti*, în *Enciclopedia dantesca*, s.v.). De semnalat că toate personajele din acest cînt, inclusiv Dante și Vergiliu, sînt cuprinse de mînie (și v., în acest sens, *infra*, nota 61). A nu asuma în fața acestui păcătos o atitudine de condamnare ar fi echivalat însă cu o cădere în păcatul acediei (accidioșii sînt și ei pedepsiți tot în acest al cincilea cerc). Pe de altă parte, așa cum am mai semnalat, atitudinea lui Dante față de personajele sale este întotdeauna contaminată într-o anumită măsură (și adesea prin reflex simbolic) de datul fundamental al acestora: e ceea ce explică, mai tîrziu, și cruzimea cu care personajul Dante izbește cu piciorul în capul lui Bocca degli Abati sau îl înhață de păr (*Inf.*, XXXII, v. 78 și urm.; v. 96 și urm.).
- ³⁴ Vv. 58-59, în orig., lit.: „Puțin timp după aceea văzui acea sfișiere/ că i-o făceau acestuia oamenii cei mîloși”.
- ³⁵ În florentina epocii lui Dante „bizar” însemna „irascibil”.
- ³⁶ De neputință și furie oarbă, Filippo Argenti mușca din sine însuși.
- ³⁷ În orig., lit.: „duolo”, zvon de lamentații îndurerate.
- ³⁸ Dis (la acuzativ, cazul de la care se formează în italiană numele străine, Dite) este un alt nume al lui Lucifer (Satana). „Cetatea spusă Dite” sau „cetatea lui Dis” este numele pe care îl dă Dante părții inferioare a Infernului, cuprinzînd păcatele cele mai grele, cuprinse în ultimele patru cercuri (șase-nouă).
- ³⁹ Îngreuiți de pedepse.
- ⁴⁰ În orig., lit.: „col grande stuolo”, „cu marea ceată” (a diavolilor).
- ⁴¹ Dante utilizează – dîndu-i sensul de „turn” – termenul arab, pătruns și în lb. spaniolă (*mezquita*), însemnînd „moschee”.
- ⁴² În partea inferioară a Infernului (de la cercul al șaselea în jos).
- ⁴³ Aici se află intrarea în cetatea lui Dis.
- ⁴⁴ Perifrază pentru „diavoli”.

⁴⁵ Dante construiește în stil retoric această opoziție („senza morte“/„morta gente“).

⁴⁶ În orig., lit.: „segretamente“, în secret.

⁴⁷ În orig., lit.: „folle“, nebunesc, adjectiv utilizat de Dante și în legătură cu călătoria lui Ulisse (cf., *infra*, *Inf.* XXVI, 125, despre care v. D'Arco Silvio Avalle, *Modelli semiologici nella Divina Commedia*).

⁴⁸ Primul „apel către cititori“, cum numește Erich Auerbach în *Dante studien* această modalitate a poetului de a atrage atenția asupra stărilor sale sufletești.

⁴⁹ În orig., lit.: „Je paroles maledette“, cuvintele blestemate.

⁵⁰ Cu sensul: „de nenumărate ori“.

⁵¹ În orig., lit.: „Din primejdia cea înaltă ce mi-a stat înaintea“.

⁵² În orig., lit.: „să ne regăsim împreună urmele de îndată“, cu alte cuvinte „să ne reîntorcem împreună pe unde am venit“.

⁵³ În orig., lit.: „Iar acel domn ce mă adusese acolo“.

⁵⁴ În orig., lit.: „trecerea“.

⁵⁵ În orig., lit.: „spiritul tău cel abătut“.

⁵⁶ În orig., lit.: „în capul meu se luptă“; Dante folosește cuvântul „tencionia“, persoana a treia a verbului „tencionare“, așa-numita „tenzone“ era o compunere de origine provençală și, apoi, siciliană, prin care doi sau mai mulți poeți se angajau într-o dezbatere plină de contraste.

⁵⁷ În orig., lit.: „că toți [fiecare dintre ei] o luară la fugă înăuntru, luându-se la întrecere“.

⁵⁸ Din întreaga atitudine a lui Vergiliu (pentru care comentariile curente citează, ca izvor, *Aen.*, VI, 862) rezultă că el suportă cu greu afrontul făcut de diavoli.

⁵⁹ Lipsite.

⁶⁰ Cu sensul: „ca să vezi cine îndrăznește să-mi închidă drumul“. E un moment de suspans al narațiunii, menit să facă și mai eficientă și mai simbolic revelatoare intervenția trimisului ceresc, anunțat în ultimul vers, pentru care v. *infra*, *Inf.*, IX, vv. 64-103).

⁶¹ De semnalat subtila corespondență prin contrast dintre „justa indignare“ a lui Dante și justa minie a lui Vergiliu, pe de o parte, și, pe de alta, mînia irațională a păcătoșilor din cel de-al cincilea cerc și irascibilitatea diavolilor.

⁶² Nu e prima oară cînd diavolii arată o astfel de îndărătnicie obraznică față de hotărîrile dumnezeiești.

⁶³ În orig., lit.: „la mai puțin secreta poartă“; aluzia este la împotrivirea făcută de diavoli lui Christos, atunci cînd a coborît în Limb pentru a-i lua cu sine pe patriarhi; este poarta, rămasă pe veci deschisă, prin care au pătruns în lumea infernală Dante și Vergiliu (cf., *supra*, *Inf.*, III, vv. 1-11 și *Inf.*, IV, vv. 51-63, cu notele aferente).

⁶⁴ Cf. *supra*, *Inf.*, III, vv. 1-11.

⁶⁵ În orig., lit.: „și deja dincoace de ea [un trimis ceresc] coboară povirnișul“.

⁶⁶ Fără să aibă nevoie de escortă (în orig.: „*senza scorta*“), pentru că nu are a se teme de nimic.

⁶⁷ Cu preștiința sa (despre care va mai fi vorba la sfârșitul cîntului al zecelea al *Infernului* (cf., *infra*, *Inf.*, X, vv. 97-108) Vergiliu știe că s-a pornit spre ei un trimis ceresc ce le va deschide calea.

⁶⁸ În orig., lit.: „*la terra*“, „pămîntul“.

Cîntul al zecelea

Se duce-acum pe tănuita cale 'ntr' zidul de pe țărni și chinuri, maestrul meu, și eu pe-urmele sale.	3
„Virtute-naltă ce-n adînci rotiri mă răsucești“, eu începui, „de-ți place vorbește-mi, dîndu-mi astfel lămuriri,	6
Lumea care aci-n morminte zace o vom vedea? de-acum sînt ridicate capacele, dar nimeni pază face“.	9
Și el: „Deci coborîte fi-vor toate cînd de prin Iosafat să vină au cu trupurile lor, ce-s sus lăsate.	12
În astă parte cimitiru-și iau, cu Epicur și-acei care-l urmează, cei ce cu trupul duhul mort îl dau.	15
Însă la întrebarea ta cea trează o mulțumită-a fi aici curînd, și la dorința ta nepusă-n frază“.	18
Eu: „Bune călăuz, avui de gînd vorbirea scurtă, nu m-ascund deloc: la asta mă-ndemnăi încă-ntr-alt rînd“.	21
„Toscane, tu, -n cetatea cea de foc de viu trecînd cu vorbă preacinstită, fie-ți pe plac să stai puțin pe loc.	24
Vorbirea ta te-arată, negreșită, în patria cea nobilă născut unde-am fost, poate, silă prea-cumplită“.	27
Deodată-acest cuvînt a străbătut din fund de arcă; deci mă apropiai, spieriat, de călăuzul ce-mi sta scut.	30
Iar el îmi zise: „Întoarce-te, ce ai? Pe Farinata vezi-l cum stă drept de la centură-n sus și cum dă grai“.	33

Eu ațintit spre el chipu-mi îndrept; iar el părînd că iadul îl sfidează din arcă ridică frunte și piept.	36
Cu-nșuflețite mîini mă-ncredințează maestru'ntre morminte, cu mult rost zicînd: „Să-ți fie acuma vorba trează“.	39
De-'ndat' ce fui lîngă-al său adăpost privi puțin, și-apoi poruncitor mă întrebă: „Mai marii-ți cine-au fost?“	42
Iar eu de ascultare doritor, nu i-am ascuns, i-am spus în întregime; sprînceana el nălță întrebător	45
și-mi zise: „Fost-au adversari cu-asprime cu mine, cu-ai mei moși, și cu-a mea parte ci-n două dăți am rupt a lor mărime“.	48
„Goniți, veniți toți din orice parte“ îi răspunsei, „și-o dată și cealaltă; ai voștri meșteri nu-s în aste arte“.	51
Atunci vederii iată că se saltă o umbră, lîngă ea, pîn' la bărbie: cred că precum stai în genunchi de-naltă.	54
În juru-mi se uită, părînd să fie dornică-a ști de-un altul e cu mine și-apoi, cînd îndoiala-i se-mprăstie,	57
plîngînd îmi zise: „În temnițe haine de mergi purtat de-naltul minții preț fiul meu unde-i? cum de nu-i cu tine?“	60
„Cu de la mine vrere nu-s drumeț: cel care-acolo-așteaptă aci mă mîină poate la cel ce Guido avu-n dispreț“.	63
Chinu-ndurat și vorbele ce-ngîină de-acu-mi citiseră și hram și nume, de-aceea-avui răspunsul la-ndemîină.	66
De-ndată ridicat strigă: „Anume cum spus-ai? el avu? nu mai trăiește? ochii nu-i sînt deschiși în dulcea lume?“	69
Și cînd văzu că vorba-mi zăbovește și că nainte de răspuns adastă căzu întins și nu se mai ițește.	72
Dar cel măreț la suflet, într-aceasta, ce mă chemase, chipul nu și-l drese, nici mișcă gît, și nici întoarse coasta:	75

ci continuînd, așa precum purcese, „De meșteri nu-s“, grăi, „într-aceste arte, mă doare cît de ăst pat e greu să-mi pese.	78
Dar nu va fi de ori cincizeci să-și poarte aprinsul chip cea care-aci-i regina și tu de-ăst meșteșug avea-vei parte.	81
Fie să vezi iar lumea de lumină, dar zi: de ce-i cel neam fără-ndurare cu-ai mei, prin legi, cătîndu-le pricină?“	84
Iar eu: „Măcelul, aspra sfișiare ce Arbia colorase-n sîngeriu ne fac de-n templu avem așa urare“.	87
Clătînd din cap și dînd suspin pustiu: „În asta n-am fost singur, nici pornit fără pricină nu puteam să fiu.	90
Dar singur fui cînd fu îngăduit de toți Florența ca să se dărîme și-o apărai cu chipul dezgolit“.	93
„De, vreare-ar Domnul să nu se fărîme a ta sămîntă“, îl rugai, „dezleagă nodul ce mintea dă să mi-o înfrîne.	96
S-ar zice că vedeți, dacă întreagă mi-i înțelegerea, ce timpu-aduce, dar că-n prezent privirea voastră-i vagă.“	99
„Vedem precum cei căror slab le luce lumina“, zise; „de-s departe toate mai mult le-aprinde prea înaltul duce.	102
Cînd se apropie-or sînt, ni-i peste poate să le-nțelegem, dacă nu ne poartă vești alții, starea voastră să ne-arate.	105
Poți deci pricepe cum cu totul moartă cunoașterea ne-a fi din acea clipă cînd viitorul fi-va făr' de poartă“.	108
Atunci, cuprins de vină pentru pripă, îi spun: „Veți zice dar celui căzut că fiul său cu viii se-nfiripă;	111
iar dacă-am fost 'nainte-n față-i mut, să-i spuneți c-a fost fiindcă stăruia în mine gîndu-acuma desfăcut“.	114
Maestrul meu de-acum mă rechemă; drept care l-am rugat pe duh mai iute să-mi spună cine-alătura-i stătea.	117

Zise: „Cu mine-s multe mii-ntrecute: i-aci-năuntru-al doilea Frederic și-un Cardinal; las nume neștiute“.	120
Apoi se-ascunse; eu spre cel antic poet pașii-ndreptai, tot cugetînd la graiul ce-mi păruse inamic.	123
El se porni; și tot așa, mergînd, îmi zise: „De ce stai ca rătăcit?“ Îl lămurii, vădînd ascunsul gînd.	126
„Mintea-ți păstreze tot ce-ai-auzit ție potrivnic“, porunci-nțeleptul. „Și-acum ascultă-aicea, negreșit“,	129
un deget ridică, „cînd tu de-a-dreptul vei fi sub ochiul celei care vede, la ea afla-vei vieții tale-ndreptul“.	132
Apoi la stînga pasul său încrede: lăsarăm zidul ocolind în jos pe-un drum care-nspre-o vale se repede, ce-n sus își mîină izul puturos.	135

Cîntul al treizeci și patrulea

„ <i>Vexilla regis prodeunt inferni</i> ”	
spre noi; deci tu ’nainte ta privește“	
spuse maestrul meu, „dacă discerni-i“.	3
Precum cînd ceața grea se răscolește,	
sau emisfera noastră înnoptează,	
o moară vezi, și vîntul o rotește,	6
părù-mi că văd, uriașă, o sîrlează;	
apoi, de vînt, ascunsu-m-am în spate	
după Virgil, nefiind stînci, spre pază.	9
Eram, versu-mi cu spaimă o socoate,	
unde stau umbrele acoperite,	
ca paiu-n geam de sticlă cînd străbate.	12
Unele zac; altele-s drept poprite,	
cu cap ori cu picioare dinainte;	
altele stau, ca arcul, îndoite.	15
Cînd am ajuns atît de înainte	
încît maestrul să-mi înfățișeze	
făptura cea frumoasă, ca aminte	18
să iau, oprit, vru să mă-ncredințeze,	
„Iată-l pe Dis“, zicînd, „și iată-un loc	
unde sufletul tău să se-narmeze.“	21
Cum, palid, înghețai la ăst soroc,	
tu, cetitor, nu mă-ntreba: nu scriu,	
căci vorbele nu mi-ar sluji deloc.	24
Eu n-am murit, dar nici rămas-am viu:	
gîndește singur, de ai minte-anume	
cum am rămas, de ambele pustiu.	27
Cel împărat pe-ndurerata lume	
cu pieptul jumătate afar’ din gheață	
ieșea; iar eu cu-acei giganți din brume	30
mai mult aduc, căci cît ale lui brață	
ei nu-s; deci totul vezi de-i mare,	
dacă o parte doar i-așa măreață.	33

De-a fost frumos, pe cît hidos apare, și s-a împotrivit celui de sus, pe drept din el întregul rău răsare.	36
Oh, mi-apăru minune de nespus, văzînd trei fețe pe uriașă-i țeasta!	
Roșă, una-nainte i s-a pus;	39
iar două se adăugau la asta, spre mijloc către fiecare spată, și se uneau în locul unde-i creasta:	42
galbenă-ori albă dreapta-i colorată; iar stînga era-așa la-nfățișare cum cei din valea Nilului bogată.	45
Ies două aripi de sub fiecare, cît pentru-atîta păsăroi, uriașe cum n-am văzut că-s velele pe mare.	48
Pene n-aveau, ci ele se înfașă ca la liliac; și astfel se zbăteau, de vînturi trei din ele se desfașă:	51
apele în Cocît așa-nghețau. Cu șase ochi plîngea, și-a' lui căinți cu bale-n sînge pe bărbii-i curgeau.	54
În toate gurile zdrobea în dinți un păcătos, ca tras la melițat, trei erau astfel puși la suferinți.	57
Pentru cel dinainte-acel mușcat era nimic pe lîngă zgîrietură, că pe spinare tot era brăzdat.	60
„Sufletu'-acel care mai mult îndură“ spuse maestrul, „Iuda-i, Iscariotul, dînd din picioare-afar', cu capu'-n gură.	63
Din ceilalți, care-afară capul scotu-l, cel atîrnînd din neagra mutră-i Brut: se zvîrcolește, da'-i tăcut cu totul;	66
Cassiu-i cellalt, părăind bine făcut. Dar cade noaptea și de-acuma, hai, să mergem fiindcă toate le-am văzut“.	69
Cum îmi ceru, de gîtu-i mă-atîrnai; el, doar, știu pe unde, cît să-adaste; iar cînd deschis fu-al aripilor strai,	73
se prinse strîns de-mpăroșate coaste: din smoc în smoc drumu-și dădu la vale printre păr des, prin ghețurile aste.	75

Cînd am ajuns la coapsă, lîngă șale unde e șoldul cel mai gros, adică, suflînd cu greu, stăpînu-mi, de osteneale,	78
se-ntoarse spre picioare, va să zică, și se-agăță de peri, să urce iară, de eu credeam că-n iad iar mă ridică.	81
„Ține-te bine, căci pe astă scară“ zise maestru-mi, gîfîind greoi, „ne despărțim de rău, plecăm afară“.	84
Apoi ieși prin, spart, un nalt pietroi, mă puse pe o margine să stau; dibaci săltă și el pe-același sloi.	87
Ochii mi-am înălțat, crezînd că dau de Lucifer așa cum îl lăsasem: picioarele în sus i se-ntindeau;	90
ce mult atuncea eu mă tulburasem, gîndească-se cel prost, care nu vede ce punct era acela de-l lăsasem.	93
„Ridică-te“, maestru'-a zis, „nu șede: drumul e lung și calea-i prăpăstioasă, spre-a doua oră soarele purcede.“	96
Nu era sală de palat, fastuoasă, unde ne-aflam, ci-o peșteră adîncă cu solul rău și foarte-ntunecoasă.	99
„Pînă să ies eu din abis și stîncă, maestre-al meu“, am zis, cînd am fost drept, „ca de-ndoieli să scap vorbește-mi încă:	102
unde e gheața? cel pînă la piept înfipt cum răsturnat e? cum de iute din seară-n zori soarele-a mers, drept?“	105
Și mie, el: „Tu crezi pe întrecute că ești dincol' de centru, unde-am prins de păr cel vierme ce-n pămînt căzut e.	108
Acolo-ai fost atît cît am descins; cînd m-am întors, tu punctul îl trecuseși spre care orice greu se lasă-mpins.	111
Iar emisfera-n care stai acuși i-opusă aceleia care uscatul l-acoperă; sub culmea-i, cunoscuși,	114
ucis fu cel ce n-a știut păcatul: tu stai acum pe-acea mărunță sferă care Giudeccăi îi opune latul.	117

De-i dimineată-aici, acolo-i seară:
 iar cesta, ce-a făcut scară din peri,
 e-nfipt și-acum cum fost-a prima oară. 120

Pe astă parte el căzu din cer;
 pământul, care-ntîi aici se-mpunse,
 de frica-i, făcu marea lăicer, 123

și-n emisfera noastră-nalt pătrunse;
 poate spre a scăpa de el, socot
 lăasă ăst gol și-acolo sus ajunsă“. 126

Este un loc de Belzebut de tot
 îndepărtat, cît ăst mormînt se-ntinde;
 nu-l știi prin văz: prin sunetul ce-l scot 129

apele-unui pîrîu ce-acol' descinde
 prin gura unei pietre-n care-a ros,
 cu-al său curs ce,-nclinat, ocoluri prinde. 132

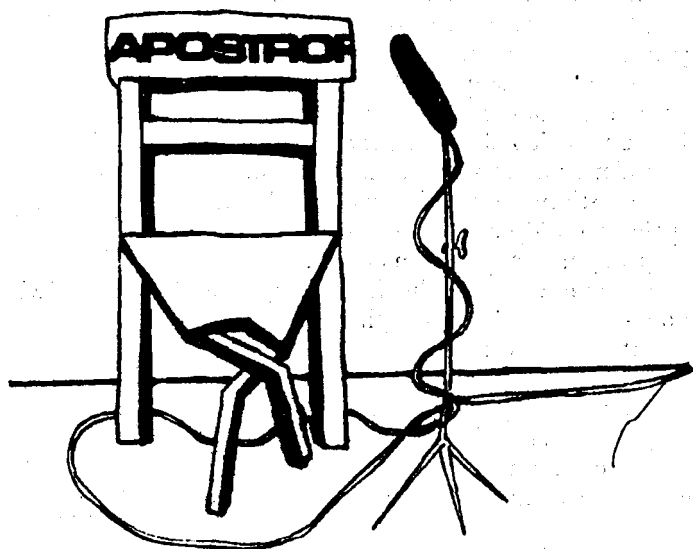
Eu și-acel călăuz pe drum stîncos
 intrarăm spre-a veni pe-al lumii prund;
 și fără al odihnei bun folos 135

urcarăm, el întîi, iar eu secund,
 pînă-am văzut frumoasele acele
 aflate-n cer, printr-un fâgaș rotund; 138

ieșirăm deci pentru-a vedea iar stele.

conversații cu...

Marian Papahay

„Diminețile la Roma au vara o prospețime de nebănuț”

Marta Petreu: *Dragă domnule Marian Papahagi, faceți o mulțime de lucruri: scrieți cărți și studii erudite, sunteți profesor la Litere, vă ocupați de bursele Tempus, conduceți o editură prestigioasă, în plus, o mulțime de activități publice despre care nu știu prea multe. Vă place să faceți tot ceea ce faceți? La ce „îndatoriri” ați renunța fără regret și ce altceva ați dori (sau credeți că ar trebui) să faceți în schimb?*

Marian Papahagi: Nu știu dacă sînt chiar atît de multe lucrurile pe care le fac, dar mai ales nu știu cît de bine izbutesc să le duc la capăt pe cele cu adevărat importante. Bruma de experiență pe care o am îmi e totuși suficientă pentru a evita (măcar în parte) ceea ce nu mă atrage sau nu-mi stîrnește interesul, așa încît pot să spun că, în general, oricît ar părea de curios, încerc să fac numai ceea ce îmi place (ceea ce nu înseamnă că-mi fac de cap!). Regret că n-am mai mult timp ca să mă ocup de studiile mele de italianistică (am scris totuși în ultima vreme vreo două-trei lucrări de care nu-mi e chiar rușine despre poezia secolului al XIII-lea și despre Dante și aștept să le văd apărute – în Italia și la noi). Aș renunța fără mari regrete la o parte din multele ore de curs pe care – din lipsă acută de tineri capabili să predea la nivel universitar – sînt obligat să le fac, pentru a da mai mult timp studiului și cercetării: simt că am acum ceva de spus, în chestiuni de medievistică italiană mai ales. Posibilitatea de a mă documenta în Italia a crescut și sper ca în anii următori să găsesc răgazul necesar pentru a scrie mai mult (mai ales că s-au înmulțit invitațiile la colocvii și congrese pe teme de specialitate).

Marta Petreu: *Dumneavoastră ați fost „botezătorul” Echinoux-ului. La aniversarea a 25 de ani de la apariția revistei ați dat nu mai puțin de șapte definiții ale Echinoux-ului, cîte*

Octombrie, 1970:
 Ștefan Damian, Eugen Uricaru,
 Ioan Peianov-Radin, Marian
 Papahagi, Al. Pintescu, Ion Pop,
 Vasile Sav.

una pentru fiecare zi a săptămânii Facerii. Improvizați, vă rog, 15 definiții, câte una pentru fiecare din cei 15 ani cât l-ați făcut.

Marian Papahagi: Am fost unul din inițiatorii *Echinox*-ului, dar de atunci a trecut o viață de om: azi-mîine vor ajunge în redacție fiii noștri (și nu e o simplă metaforă, ci chiar realitatea). Cred de aceea că și definițiile mele sînt oarecum depășite, în acord, desigur, cu statutul meu de veteran echinoxist. Iată-le totuși (cu inevitabila lor notă subiectivă): *Echinox* a fost mai întîi o speranță (1), a devenit apoi un exemplu despre faptul că o conjunctură (fie ea politică ori de alt fel), oricît de nefavorabilă, nu poate fi o scuză pentru lipsa de inițiativă în cultură (2), un atelier literar – și nu numai literar (3), o școală „în aer liber“, lipsită de programe și înlesnind, de aceea, o experiență benefică a pluralității (4), o exersare zilnică, la fel de necesară, a unei cordialități neafiate în contradicție cu spiritul critic (5), un spațiu pentru toleranță și colaborare interetnică (6), un exercițiu de libertate (7), un teritoriu magic al prieteniei (cine n-a fost niciodată la ședințele de cenaclu de la sfîrșitul anilor '60 nu are cum să înțeleagă ce vreau să spun) (8), o oglindă a cîtorva generații literare (9), o bibliotecă virtuală (10), o bibliotecă reală (11), un mit generos permițînd despre sine toate variantele posibile (12), un capitol de istorie literară (13), o emblemă (14), o amintire foarte vie încă (15). Aș mai putea da, firește, și altele (15 nu e numărul meu!), dar respect bineînțeles termenii întrebării. Totuși, ca să facem mai mult decît un schimb de grațiozități, aș adăuga că, dacă altădată *Echinoxul* mă atrăgea ca spațiu posibil – oricît de limitat – pentru construcția intelectuală independentă, azi el mă interesează ca fenomen, ca să zic așa „instituțional“, ca instituție clădită în jurul unei idei, avînd acum în spate o istorie, o identitate profesională și morală.

Marta Petreu: *Care a fost cel mai greu moment din istoria Echinox-ului? Dar cea mai importantă bătălie cîștigată?*

Marian Papahagi: *Echinoxul* a avut momente grele încă de la început, pentru că, de-abia apărută cu primul său număr, revista a riscat interzicerea și și-a reluat aparițiile după mai multe luni. Statutul de „revistă studentescă de cultură“ i-a fost mereu reproșat și toți cei care au lucrat în redacție știu cît de

1975

Ovidiu Mureșan, Ion
Vartic, Al. Cistelean,
Marian Papahagi, Al.
Th. Ionescu, Werner
Söllner.

greu a trebuit să luptăm pentru a-l menține; la un moment dat s-a redus numărul revistelor studențești din țară de la 54 la 14 și majoritatea titlurilor au fost schimbate (așa de pildă, chiar o revistă prestigioasă precum *Alma Mater*, din Iași, a devenit *Dialog*, *Universitas* din București a devenit *Universitatea comunistă* etc.): noi n-am acceptat schimbarea și am reușit să menținem totul, și frontispiciul și caracterul (unic) de „revistă de cultură” grație nu numai încăpățînării noastre ci și ajutorului pe care l-am primit atunci din partea unui om care azi nu mai este, dar ale cărui merite n-ar trebui uitate (eu, cel puțin, nu le uit): Stelian Moțiu. După cum nu pot să uit că de înlăturarea lui Ion Pop, a lui Ion Vartic și a mea de la cîrma revistei, n-au fost străini Ioan Noja, Ion Cristoiu și prietenul său de atunci Vasile Bontaș, secretarul cu propaganda al UTC. Dar toate acestea sînt azi simple episoade (și vor fi existat și altele). Au fost și biruințe (de pildă publicarea memoriului Blaga, încredințat nouă de profesorul Mircea Zăciu și apărut pe fondul unei trecătoare eclipse a vigilenței cenzurii, sau apariția scenariului scris de Lucian Pintilie la *De ce trag clopotele Mitică?* într-un moment cînd filmul fusese interzis și ascuns), dar cred că totuși victoria cea mai mare a fost afirmarea atîtor nume, menținerea revistei pînă azi și, mai ales, ramificarea spiritului echinoxist într-o mulțime de publicații, între care *Apostroful* domniei tale, Marta Petreu, e cel mai strălucitor exemplu. Un sfert de veac de existență (surprins sintetic de *Dicționarul Echinox* realizat de echipa de studenți condusă azi de Ștefan Borbély și Corin Braga) nu e chiar o medie de viață comună la revistele noastre literare, iar faptul că atîtea din publicațiile românești de azi sînt făcute de foști echinoxști e pentru mine semnul întremător că noi toți nu am lucrat chiar fără rost la *Echinoxul* „vechi”.

Marta Petreu: *Vorbesc mereu despre Echinox-ul de pînă în '83, pentru că acela a fost și Echinox-ul meu. Vă recunoașteți în ceea ce a urmat, inclusiv în Echinox-ul de astăzi?*

Marian Papahagi: Da; n-am oricum motive să nu mă recunosc, în măsura în care revista s-a menținut aproximativ în termenii inițiali și după plecarea noastră din redacție, deși, în ce mă privește, în 1983 m-am despărțit întrucîtva de propria mea tinerețe – acest lucru trebuia să se întîmple odată și-odată. Nu aș mai lucra azi într-o redacție literară de acest fel și singu-

rele publicații pe care mi-ar place să le fac ar fi o revistă universitară de critică și teorie literară (pe care sper s-o pot iniția în curînd) și o revistă de italianistică și filologie romanică (pe care aș dori, de asemenea, s-o pot realiza peste nu prea mult timp). Mă simt astăzi mult mai aproape de lumea universitară decît de ceea ce s-ar putea numi lumea noastră literară. Și mă atrag mai mult cărțile decît publicațiile periodice: iată de ce mă joc (mă joc?) de-a editorul.

Marta Petreu: *În 1990, schimbarea v-a prins eternizat în poziția de asistent universitar. Ați devenit prorector. Domnule Marian Papahagi, vorbiți-mi despre universitate din perspectiva fostului asistent-prorector. Și-apoi din perspectiva secretarului de stat la Ministerul Învățămîntului. Și-apoi, din cea a profesorului de azi.*

Marian Papahagi: Cînd m-am întors din Italia, la începutul anului 1973, eram plin de elan, credeam că în învățămîntul superior sau în cercetare era realmente nevoie de noi, cei care putusem obține, prin concurs, burse de studiu în străinătate; s-a dovedit în continuare că ne cam înșelasem (să nu uităm că avusese loc de puțină vreme dușul glacial al „tezelor din iulie“ după efemera – dar totuși importanta – schiță de liberalizare din anii precedenți, care fuseseră, printre altele, din unghiul meu limitat de vedere, și cei ai întemeierii *Echinoxului* și ai plecării mele la studii). Mulți dintre cei ce pleaseră cu burse atunci nu s-au mai întors; alții, reveniți în țară, s-au pomenit repartizați în posturi mediocre, s-au simțit inutili, nu s-au putut readapta la progresiva mediocrizare a Universității românești, nici nu s-au împăcat cu perspectiva propriei lor ratări și, de îndată ce au putut s-o facă, au plecat și ei. Azi îmi e aproape rușine să spun că nu m-am gîndit niciodată să plec din România – ceea ce de altfel poate demonstra și cît de stupidă a fost interdicția de a călători sub care am trăit – și că am avut, cum am încă, un sentiment acut al obligației față de o instituție de importanța Universității. Prietenul Radu G. Țeposu se întreabă într-un număr recent al *României literare*: „Cine au fost cei care au rămas în țară, deși puteau «fugi» spre a-și face cariere strălucite în Occident? Au fost lașii? Au fost oportuniștii? Au fost resemnații? Cînd le vom citi amintirile vom vedea că și justificările lor au argumente raționale“. Nu îndrăznesc să-i reamintesc că, numărîndu-mă, alături de Ion

Pop și Ion Vartic, printre „lașii, oportuniștii și resemnații” care nu au fugit, când puteau s-o facă, am putut avea privilegiul să încurajez debutul său și pe al altora de-o seamă cu el. Îi înțeleg foarte bine pe cei care au plecat, pentru că îți trebuie o oarecare doză de masochism ca să te obișnuiești cu ideea că pentru tine totul s-a închis. Dar îi apreciez – azi asta sună aproape ca o erezie – pe cei care n-au plecat chiar atunci când ar fi putut s-o facă, pentru că grație lor Universitatea noastră are încă o șansă. Este evident însă că generația noastră – a celor pe care schimbările din 1989 ne-au prins încă relativ tineri (de-abia trecuți de patruzeci de ani) – înregistra o frustrare reală, văzînd cum e condusă și orientată Universitatea de cei aflați în funcții atunci. Nu e de mirare că am devenit rapid de tot inițiatorii unui proces de schimbare: documentul lui prim este – la Cluj – textul apărut în presa locală în 24 decembrie 1989, intitulat *Pentru o nouă Universitate a Daciei Superioare*. Punctajul de atunci a adunat sub însemnul Democrației universitare, printre ai cărei inițiatori m-am numărat, o mare parte din corpul didactic și de cercetare al Universității. Colegii mei mi-au cerut cu acel prilej să sintetizez într-un document rezultatul febrilelor noastre discuții, ce se însumau într-un adevărat program de restructurare și reformă a Universității clujene, cuprinzînd, prin extensie, o sugestie pentru întreaga Universitate românească. S-a întîmplat ca mai buna noastră organizare să depășească elaborările similare din alte universități: am constatat acest lucru pe data de 5 ianuarie 1990, când, aflat la București la reuniunea tuturor reprezentanților instituțiilor de învățămînt superior din țară, eram printre pușinii care aveau un program coerent formulat. Tot ceea ce a urmat, din punctul meu de vedere – și după alegerea mea ca prorector, și pe traseul muncii mele de o jumătate de an la Ministerul Învățămîntului – a fost prelungirea acelui program. Nucleul conceptului de autonomie universitară s-a definit atunci, în spațiul de dezbateră al democrației universitare, cu contribuția tuturor (să-i amintesc pe Andrei Marga, Ioan Piso, Ion Vartic, Ion Pop, Ionel Reghini, Romulus Gidro, Mihai Bărbulescu). Desigur, ulterior am participat la reuniuni internaționale pe temă, am scris chiar cîteva studii pentru CEPES și pentru UNESCO, dar esența se află în documentul de care am vorbit mai înainte. Când voi avea răgazul necesar, voi publica într-o broșură aceste documente și studii, cărora le voi adăuga și proiectul legii autonomiei universitare așa cum l-am predat Parlamentului înainte

de a pleca de la Minister, un text din care n-a rămas decît prea puțin în actualul proiect al legii învățămîntului (și din care s-au înfruptat copios, fără s-o menționeze, și alte elaborări pretins originale, cum ar fi proiectul de lege a învățămîntului al PNT-CD, ce începea prin a amenda generic proiectul ministerial, pentru a-l copia apoi cuvînt cu cuvînt; cînd m-am plîns de acest lucru, mi s-a spus că, dimpotrivă, ar fi trebuit să fiu mîndru că textul coordonat și reelaborat de mine, care era, de altminteri – repet – produsul unei munci colective – a făcut obiectul unei atît de ilustre atenții). Azi aș scrie poate altfel textul acelei legi, chiar dacă nu l-aș schimba fundamental; cred, în același timp, că luarea lui în discuție acum cinci ani ne-ar fi îngăduit să fim acum mai înaintați în reforma universitară, care merge foarte șovăitor și este destul de inconsistentă încă. Dar am dat atunci impuls școlilor postuniversitare, învățămîntului de asistență socială, cooperării cu universitățile europene și americane, unui început de dotare masivă a universităților cu ordinatoare și altor cîtorva proiecte (unele punctuale) și am învățat, în bine și în rău, cîte ceva. Cel dintîi lucru: că universitatea nu poate fi reformată de sus: trebuie început de la temelie. Există încă în multe din facultățile noastre un număr considerabil de persoane mediocru dotate pentru cercetare, care găsiseră înainte de 1989 alibiul – în fond confortabil – al dictaturii pentru a nu face nimic, și care, așa cum era previzibil, n-au făcut nimic nici după aceea, decît oarecare zgomot de fond. Balastul acesta nu va fi înlăturat ușor și el privește, din păcate, toate generațiile active azi în universitate. Al doilea: în România este exclus să poți lucra la adăpost de bănuiala de rea intenție. Cu alte cuvinte: de bună intenție nu te bănuiește la noi nimeni niciodată. Al treilea: că nu poți fi sigur decît de ceea ce faci tu însuși. E motivul pentru care simt astăzi o organică lipsă de aderență la orice grupuri și programe (ceea ce, firește, nu exclude importanța lucrului în echipe mici, funcționale). Lucrez azi cu toată îndîrjirea la mai multe proiecte, unele de oarecare anvergură, dar măsoar totul cu puterea mea de a face ceva în chip nemijlocit, convins că numai fapta concretă și palpabilă ne duce înainte. Din toate credințele anterioare, una a rămas, însă: aceea că e nevoie de instituții adevărate, care să funcționeze.

Marta Petreu: *Datorită dumneavoastră s-a înființat o catedră de italiană la Literele din Cluj. Care sînt proiectele*

dumneavoastră legate de transformarea limbii și literaturii italiene în specialitate principală?

Marian Papahagi: Prima catedră de italiană a Universității noastre a fost înființată în 1920 de profesorul italian Giandomenico Serra; ea a trecut apoi prin diverse transformări, a fost desființată (învățământul de italiană la Cluj supraviețuind totuși după reforma din 1948, grație în primul rând fostelor noastre profesoare, Maria Oprean și Viorica Lascu), a reapărut (pe jumătate) în 1966, când s-a creat la Cluj o secție de Italiană secundar. Din 1991, colega mea Helga Tepperberg și cu mine am decis să ne asumăm efortul nu tocmai simplu de creare a unei secții principale de Italiană, menținând și specialitatea Italiană B. Proiecte imediate: formarea câtorva tineri pentru cercetare și predare (dintre doctoranzii și studenții de acum se întrevăd câteva speranțe), intrarea într-un regim normal de aprovizionare cu publicații (oricât de mult s-ar fi schimbat lucrurile în acest domeniu, ca posibilitate de informare nu depășim încă nivelul unei țări de mîna a doua), publicarea unei reviste de specialitate, definirea unui program de cercetare. E nevoie de cîteva ani pentru a articula cum se cuvine acest proiect: la capătul acestui interval sper să avem la Universitatea din Cluj o catedră de Italianistică de nivel european.

Marta Petreu: *V-am surprins mereu raționînd și acționînd în numele și sub imperativul unui... sindrom de responsabilitate față de destinul cultural național. Vorbiți-mi despre asta.*

Marian Papahagi: E prea mult spus, pentru că nu mă simt atît de important încît să-mi asum o atît de disproporționată răspundere. Ideea mea este aceea a unei vitale nevoi de instituții (și de instituii) în cultura noastră. Nu s-a scris decît parțial istoria instituțiilor noastre: ea este fără îndoială – cum să spun – labirintică, plină de hîrtoape și întoarceri la punctul de pornire. Stăm, se știe, sub semnul blestemat al luării lucrurilor mereu de la început. Nu ignor, desigur, sentimentul igienic și întremător al palingenezei și al înlăturării a ceea ce e vechi și inutil. Dar nepăsarea cu care abandonăm, întrerupte la jumătate, lucrări începute, incuria, lipsa de memorie, elanul cu care începem azi o mie de lucruri și inconștiența infantilă cu care le lăsăm a doua zi să cadă în paragină și uitare, lipsa de continuitate cu noi înșine, apetitul pentru trîncăneală, pentru mari

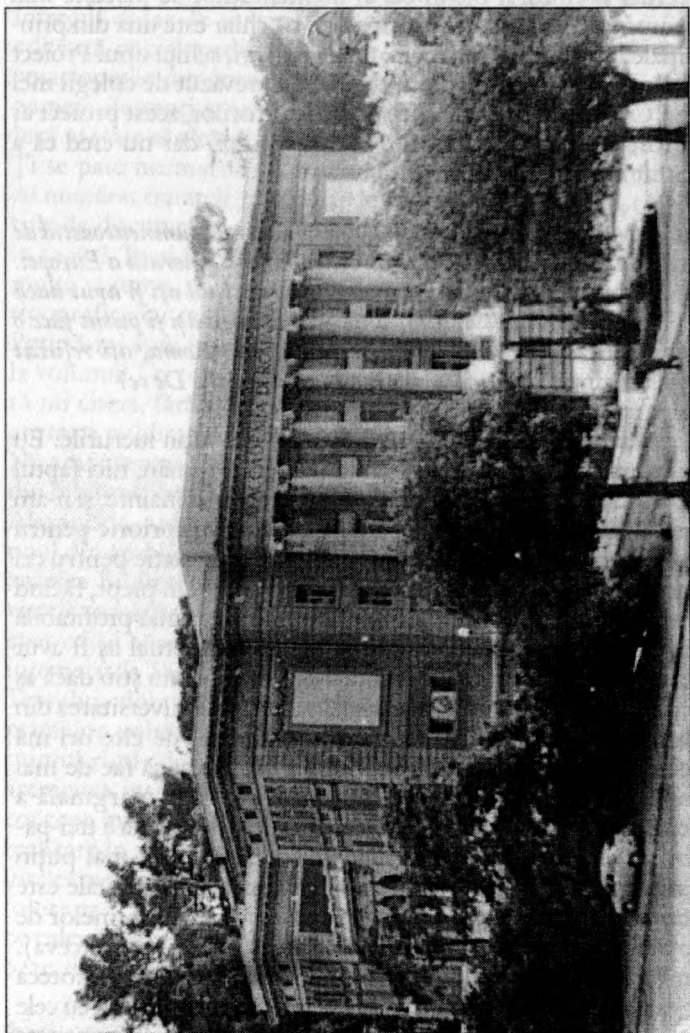
planuri, sortite să nu fie niciodată duse pînă la capăt mă îmbolnăvesc de-a dreptul. E motivul pentru care mă încapățînez să lucrez la *Dicționarul Scriitorilor Români*, coordonat de profesorul Mircea Zăciu, de mine și de Aurel Sasu: o lucrare de dimensiuni considerabile, scrisă de 60 de critici și istorici literari, începută (și interzisă) sub dictatură, oprită, ca informație, la 1982, pe care am decis s-o reluăm și s-o aducem la zi (de fapt la 1989, cînd se încheie o epocă literară) așa imperfectă cum e (încorporînd în primul volum, ca pe o cheie de lectură, întregul dosar de cenzură al cărții). Azi, cînd în Occident se editează enciclopedii concepute multimedial, noi n-avem o enciclopedie românească: ți se pare normal ca o țară plină cu oameni deștepți și școliți, cum e România, să nu fi fost însă încă în stare să alcătuiască o enciclopedie de 15-20 de volume? Ți se pare normal să nu ne fie rușine de această infirmitate? Ai numărat tratatele, dicționarele enciclopedice, edițiile, colecțiile de documente, operele colective începute și neduse pînă la capăt? Te-ai întrebat de ce, cînd publicăm o operă în mai multe volume, nici un volum nu are măcar aceleași conotate tipografice cu celălalt (dar-mi-te același tiraj, aceeași hîrtie)? Poți să-mi spui în ce țară din lume o ediție începe cu un titlu la volumul I și continuă cu altul, de la volumul II încolo? Poți să-mi citezi, fără să clipești, o singură bibliotecă din țară care are *toate* publicațiile unui domeniu de specialitate, fără lacune? Nu am inventariat cumsecade nici măcar fondurile manuscrise din bibliotecile noastre (și toate bibliotecile, nu numai cea din Alexandria, ard, cu toate pretextele posibile, cum bine știi: iar unul din ambiguele simboluri ale lui 1989 este, pentru noi, și arderea Bibliotecii Centrale Universitare din București). Revistele românești putrezesc în depozite inadecvate (în alte țări apar ediții anastatice, se microfilmează publicațiile etc.). Am întemeiat la Facultatea de Litere un mic Centru de Analiză a Textului, dotat cu cîteva ordinatoare pentru a pune bazele primelor volume de concordanțe pentru operele literare în primul rînd (dar ar fi necesar și pentru cele filosofice): azi, asemenea instrumente inestimabile, fără de care nu se poate concepe munca științifică serioasă în domeniul umanistic, sînt realizate în alte părți pe CD-uri; la noi poți număra pe degete intelectualii umaniști care știu ce este o concordanță și la ce folosește. Ca să nu mai vorbesc de faptul că ar trebui realizate pe calculator tezaurul lexical al limbii române și o mulțime de baze de date în cele mai diferite domenii (începînd cu cel

bibliografic). Sigur, pentru toate acestea e nevoie întâi de toate de bani, deci de voință politică de investire în domeniul învățămîntului și culturii, or ea nu se întrevade nici măcar ca tendință. Pentru a remedia dezastrul, întârzierile și lipsurile din cultură, din cercetarea umanistă etc. ar fi nevoie ca un proiect de lege să dedice constant un procent semnificativ din venitul național în aceste domenii, pentru că întârzierea în plan intelectual și cultural ori în cel al mentalităților se plătește mai scump decît întârzierea economică, ba chiar este una din principalele ei cauze. Am redactat, pe vremuri, schița unui Proiect de lege pentru protecția culturii scrise; revăzut de colegii mei din Comitetul director al Uniunii Scriitorilor, acest proiect ar fi fost predat, pe căi legale, Parlamentului, dar nu cred că a intrat vreodată în vederile cuiva.

Marta Petreu: *Și-acum, despre destinul dumneavoastră de intelectual dintr-o cultură marginală și ignorată a Europei. V-ați gîndit vreodată ce destin intelectual ați fi avut dacă v-ați fi născut în altă țară? Știu că, deși ați fi putut face o carieră strălucită la Universitatea din Roma, ați refuzat constant ideea de-a rămîne în străinătate. De ce?*

Marian Papahagi: Să redimensionăm puțin lucrurile. Eu nu consider o infirmitate nici faptul de a fi român, nici faptul de a lucra în România, în ciuda celor spuse mai înainte, și n-am nici o simpatie pentru cei care au un dispreț aprioric pentru ceea ce e românesc, așa cum nu am nici o simpatie pentru cei care se bat de dimineată pînă seara cu pumnul în piept, făcînd de altminteri din marele lor „naționalism“ cea mai profitabilă investiție cu puțință. Nu știu ce destin intelectual aș fi avut dacă m-aș fi născut într-o altă țară din Europa, nu știu dacă aș fi putut face vreo carieră, strălucită sau nu, la Universitatea din Roma (unde, de altfel, mă simt foarte bine, de cîte ori mă reîntorc, ceea ce, din fericire, mi s-a întîmplat să fac de mai multe ori în ultimii ani). Cît despre condiția marginală a culturii române, se poate discuta: de fapt, cu excepția a trei-patru mari culturi, toate celelalte sînt mai mult sau mai puțin marginale; las la o parte faptul că tendința lumii actuale este aceea de a acorda atenție marginalilor și particularismelor de tot felul (faptul că nu știm să vedem această tendință e altceva). În biblioteca mea (nu numai în cea reală, ci și în biblioteca mea ideală) cărțile românești se bucură de aceeași stimă cu cele

Accademia di Romania
din Roma, fotografie
din 1969, din vremea
studenției lui Marian
Papahagi

italiene, franceze, germane, spaniole, engleze sau portugheze. E nevoie totuși măcar de o doză ponderată de respect de sine pentru a putea construi ceva (fie și modest) în spațiul culturii. Disprețul continuu de sine, practicat la noi pe scară largă, e principala piedică în fața oricărei împliniri culturale reale: ar fi bine dacă l-am înlocui cu luciditatea și cu spiritul critic. Sînt convins de altfel că pornirea autodistructivă și iconoclastă e o simplă criză de creștere. E nevoie de o constantă revizuire a valorilor – o știm de la Lovinescu – și această necesitate e azi mai actuală ca oricînd; dar acest lucru nu anulează nevoia de valori, sprijinul pe care ele îl reprezintă. Ca atare rostul reflecției critice e mai evident ca niciodată. Dar reflecția critică presupune calm, detașare, echilibru, o anumită desprindere de obiectul ei, o „desprindere implicată” însă, oricît ar părea de contradictorie această sintagmă. Din acest punct de vedere, nu cred că un adevărat proces critic și reflexiv ar fi început la noi: azi pozițiile se cer definite tranșant, nu trăim un timp al nuanțelor. Din nefericire pentru mine, nu mă pot descurca fără nuanțe: nu pot rosti o judecată tranșantă fără să-mi vină în minte o excepție, un exemplu ce-mi atenuează și relativizează opiniile prea categorice. Cred însă că am cam deviat de la întrebare... Eram, parcă, la Roma...

Marta Petreu: *Descrieți-mi o zi din viața dumneavoastră cotidiană... la Roma, orașul biografiei dumneavoastră spirituale.*

Marian Papahagi: Netrăind la Roma (unde am petrecut în tinerețe patru ani, unde în ultimii ani am stat, totuși, la un loc, cîteva luni) nu pot furniza decît într-un sens foarte larg eșantioane de viață cotidiană. De obicei o jumătate de zi mi-o petrec într-o bibliotecă (la Biblioteca Națională, la aceea a Departamentului romanic al Facultății de Litere, la Biblioteca Casanatense sau – mai rar în ultimii ani – la Biblioteca Vaticană); gătesc (bucătăria mediteraniană, pe care o cunosc din păcate doar sumar, e o formă de cultură, nu crezi?); alte cîteva ceasuri lucrez „acasă”; colind anticariatele și librăriile (cumpăr – nu foarte des – cîte o carte); mă plimb prin aceleași locuri etern emoționante: Piazza de Popolo, via del Corso, Piazza di Spagna, Piazza Navona, Piazza San Pietro, în Trastevere, pe Lungotevere sau prin Villa Borghese; cinez, uneori, cu prietenii, în vreo *trattoria*; atrag – didactic – atenția cîte unui

prieten cu care se întâmplă să fiu, soției sau copiilor mei, când îi am lângă mine, asupra culorilor romane (cerul pictat într-un albastru intens subliniat de albul imaculat al norilor, sau violet noaptea, ocrul, rozul sau portocaliul caselor, verdele intens al pinilor) sau asupra câte unei inscripții consemnând trecerea prin cutare casă a vreunui scriitor celebru (Ariosto, Shelley, Thomas Mann). Adorm târziu. Mă trezesc devreme. Diminețile la Roma au vara o proșteime de nebănuț.

Marta Petreu: *Domnule profesor, vorbiți-mi despre Clujul intelectual și politic de azi.*

Marian Papahagi: Nu prea văd legătura: ba aș spune chiar că între Clujul intelectual și cel politic nu e nici o legătură. Clujul este, însă, în ciuda faimei proaste de care are astăzi parte – integral produsul politicianilor, însă, nu al intelectualilor – un oraș cu o vocație europeană. N-are o viață intelectuală legată, are mai degrabă individualități sau grupuri închise, are însă instituții de cultură (cîteva universități de bună calitate, teatre, o excelentă orchestră simfonică, biblioteci, cîteva publicații de bună ținută) ce funcționează și, oricît de provincial și de ursuz, are, totuși, o reală vocație științifică și culturală. Povestea înființării Universității din Cluj e una din cele mai pasionante și mai frumoase din cîte cunosc. Defectul fundamental al acestui oraș: lipsa de comunicare, ce dă uneori într-o ipocrizie devenită a doua natură a locuitorilor săi. Are un tineret extraordinar: serios, civilizat, dornic de muncă, și nu e de mirare că au apărut aici întemeieri culturale (dar mai nou și economice) ale tinerilor. Nu totdeauna știe însă să-și păstreze acest tineret: Clujul e un oraș din care se pleacă, destinat printr-un fel de blestem să devină pentru cei ce s-au format aici o amintire plină de nostalgie (am întâlnit-o la toți foștii absolvenți ai universităților clujene, plecați în alte părți).

Marta Petreu: *Nu ați fost tentat nici o clipă să intrați – ca alți scriitori, ca alți universitari – în politică? Ce partid politic poate reprezenta în acest moment o speranță – sau chiar o garanție – pentru România?*

Marian Papahagi: Am fost tentat: am fost chiar invitat. Faptul că nu fac parte din nici un partid politic nu mă face mai puțin interesat sau implicat în ceea ce se întâmplă în jurul

meu. Intrarea voluntară într-un partid politic, oricare ar fi el, presupune însă un tip de contract pe care nu sînt dispus să-l semnez: rațiuni de disciplină ar putea să mă determine la un moment dat să urmez o direcție cu care n-aș fi de acord. Un partid în care fiecare ar face ceea ce crede n-ar avea nici o rațiune de existență. El îți impune, pe de altă parte, vecinătăți intolerabile. Prefer, în ce mă privește, să-mi las deschisă șansa de a vota de fiecare dată neconstrîns de obligații de partid. Am, în orice caz, idei destul de precise nu numai cu privire la istoria tuturor partidelor politice importante din România, ci și o reprezentare proprie asupra destinului lor cel mai probabil în perioada următoare. Simplificînd, aș spune că după 1989, dacă excludem pletora de formațiuni politice fantomă, au apărut două feluri de organizații politice: partide cu tradiție politică, dotate cu legitimitate, dar lipsite de cadre tinere și, deci, de o necesară energie a înnoirilor, și partide noi, înzestrate cu o

ROMA

Piazza Barberini e fontana del Bernini (notturno)

Barberini Square and Fountain of Bernini (by night)

Place Barberini et Fontaine du Bernini (la nuit)

Barberini Platz und Springbrunnen von Bernini (nachts)

Maestre, Roma, 9.01.88

Alex ce m-
de colo-colo cu parca
terit- 6 m m- ter-
miza de revoluti total
Ary: salutari. Plautus
Te iubesc
Oran

riproduzione vietata

legitimătate vagă, lipsite de o emblemă în stare a fi elocventă prin sine, dar dinamice, animate de lideri relativ tineri, inteligenți sau cel puțin ambițioși. Nu spun, până aici, nimic nou. S-a observat mai puțin, însă, faptul că atât partidele „vechi” cât și partidele „noi” dădeau expresie aceluiași electorat potențial. Un electorat potențial nu este produsul unei conjuncturi trecătoare: el se structurează istoric. România a definit de-a lungul timpului doar trei-patru spații politice (și de interes) distincte: cel rural din Vechiul Regat (în corespondență cu care s-a născut Partidul Țărănesc al lui Ion Mihalache), cel urban, al unui capitalism relativ structurat, dar și al claselor citadine (funcționari, intelectuali etc.), ce și-a găsit expresia mai ales în Partidul Liberal, cel transilvănean (Ardealul constituie un univers distinct a cărui formulă nu le este tocmai evidentă tuturor oamenilor noștri politici neardeleni, indiferent de partidul din care fac parte), pe care s-au definit Partidul Național Român și partidele minorităților, cel muncitoresc (care a dat naștere Partidului Social-democrat). Renăscute după decembrie 1989, partidele consacrate n-au fost în măsură (dintr-un complex de motive care ar merita o analiză separată) să-și preia integral, cum s-ar spune, spațiul politic legitim: ca atare, pe fiecare din zonele lor de definire au apărut câte unul sau chiar mai multe partide „noi” (de dimensiuni, desigur, foarte diferite): FSN (și apoi FDSN, respectiv PDSR) sau chiar PSM cu pretenții la zona social-democrației, PAC (și noile fracțiuni liberale) în spațiul citadin, în mediile intelectuale și, parțial, în lumea afacerilor; PUNR în spațiul ardelean, PDAR în cel rural. Lupta politică n-a presupus la noi numai contrapunerea dintre Putere și Opoziție, așa cum, simplificând, am fi poate înclinați să credem, ci și o concurență „orizontală” între partide „vechi” și partide „noi”, aspirând la același segment de electorat. Pentru mine a fost foarte semnificativ faptul că primul atac vehement la adresa PAC a venit din partea unui politician ca Radu Cîmpeanu, care, după logica primă a lucrurilor, ar fi trebuit să vadă în acest partid un aliat potențial. Căutarea unei alianțe între PAC și PNL este în cea mai mare măsură semnificativă, așa cum sînt semnificative pentru orice observator cît de cît atent faptul că un partid ca PUNR nu critică foarte vehement PNT-CD, sau încercarea mai veche de dialog dintre FSN și PDSR. Cred că spațiul nostru politic își va găsi așezarea firească în clipa cînd energia caracteristică partidelor „noi” se va fi vărsat într-o formă sau alta în spațiul

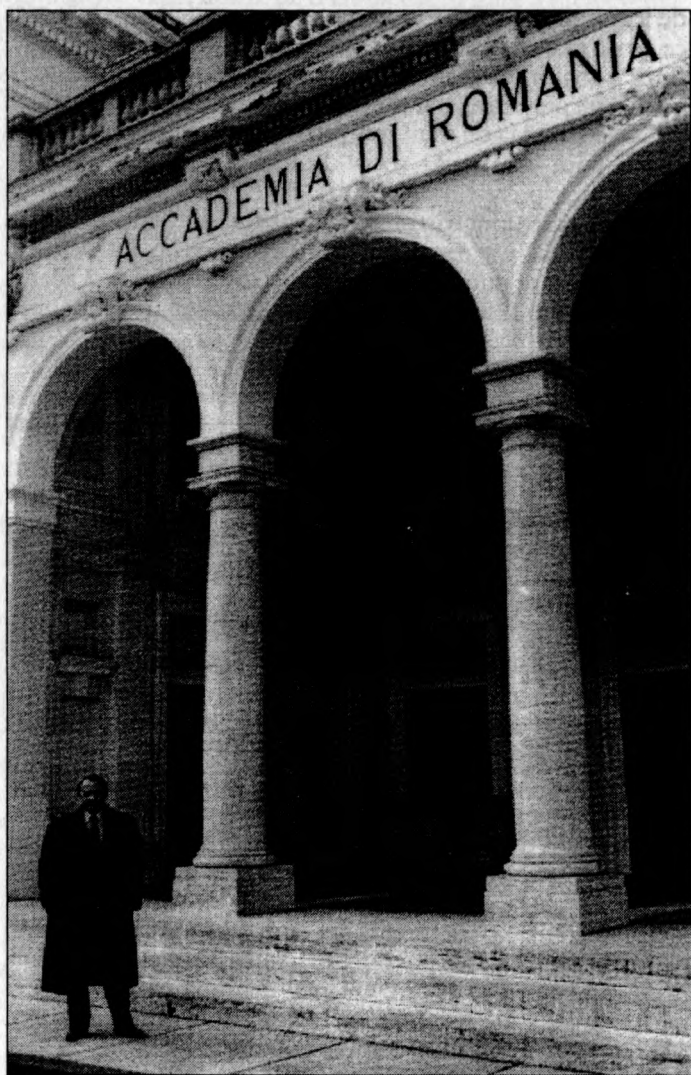
de legitimitate politică reprezentat de partidele „vechi”: ceea ce într-o etapă tranzitorie ar putea să capete forma unei redefiniri a majorității (și, deci, și a opoziției) și, într-un timp istoricește previzibil, s-ar putea traduce în stabilizarea spațiului politic credibil la cel mult trei-patru partide importante: unul liberal, unul – sau două – social-democrat(e), unul național-țărănesc (de tip creștin-democrat). Ar fi, în orice caz, soluția ideală, în care unui partid ipotetic liberal puternic, cu un rol politic central, i-ar reveni probabil poziția cheie, întrucât ar fi singurul care ar putea, în timp istorici distincți, să facă alianță cu oricare din celelalte două partide (teoretic incompatibile între ele).

Marta Petreu: *Atunci ce fel de program ar trebui să aibă un partid politic pentru ca dumneavoastră să... aderăți la el?*

Marian Papahagi: Cred că lumea noastră nu a depășit încă un anume stadiu de infantilism politic. Maturizarea ei va coincide cu momentul în care va înțelege că spațiul politic este prin excelență unul al tranzacției (*transigo, transigere*, în latină, înseamnă „a o scoate la capăt”, „a aduce la îndeplinire”, ba chiar „a împăca”); deocamdată la noi se crede că el ar putea fi unul al moralei, care e prin definiție intransigentă (ceea ce înseamnă, în anume fel, netranzaționistă). Eu l-am citit de mult pe Machiavelli și cred că fundamental secretarul florentin văzuse bine esența însăși a puterii politice. Politica fără tranzacție, calcule de oportunitate, pacte ce se fac și se desfac etc. nu se poate concepe, pentru că ea este în ultimă instanță o tentativă de gestiune a tranzitoriului și o artă pur pragmatică. În ce mă privește, nu sînt suficient de înzestrat pentru tranzacții de orice fel; de asemenea, cred că politica este o îndeletnicire, mai mult – o profesiune – ce se cere făcută bine și lasă prea puțin timp pentru altceva: or, mie îmi place mai mult literatura și filologia decît politica, pentru care am mai degrabă pasiunea spectatorului, nu a jucătorului (ca să folosesc termeni din sport). Mă interesează, mă chiar pasionează, dar nu într-atît încît să inversez ordinea preocupărilor mele. Cred că e bine ca fiecare să-și cunoască limitele: eu mi le cunosc foarte bine.

August, 1994

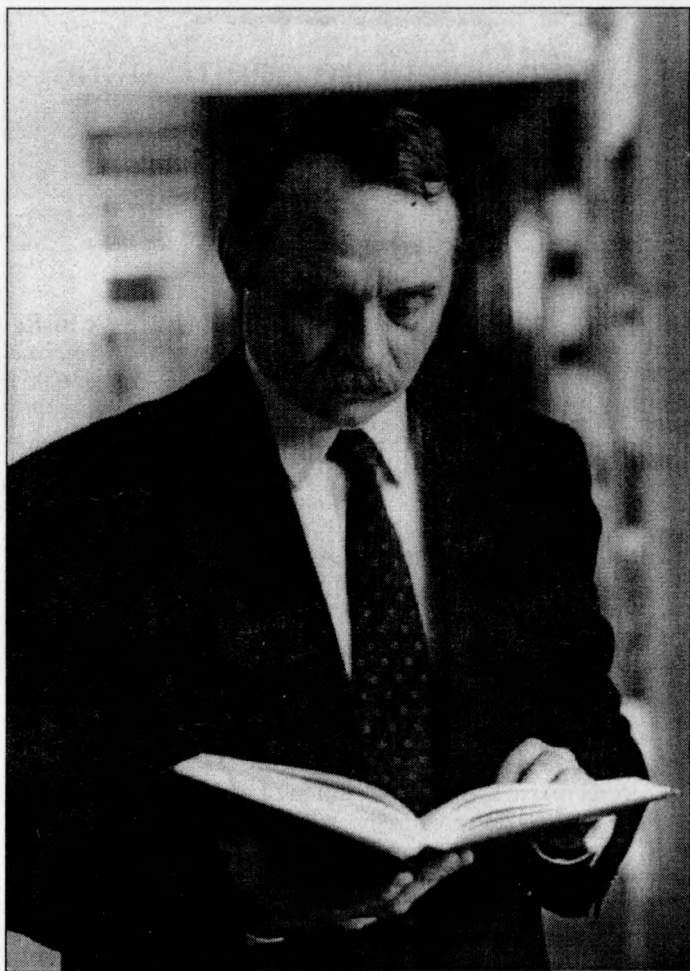
„... din nefericire pentru mine,
timpul meu s-a scurtat
îngrozitor de mult...”

Dinu Flămând: *Marian Papahagi, Accademia di Romania, prestigioasa instituție română pe care o conduci aici la Roma, a organizat în aceste zile un colocviu dedicat figurii împăratului Traian, în momentul în care se împlinesc 1900 de ani de la urcarea lui pe tron. Aceeași Academie va organiza săptămîna viitoare un colocviu internațional Leopardi, care are toate șansele să se bucure de același succes ca și colocviul dedicat lui Traian. Două colocvii internaționale în mai puțin de o lună. Care e secretul acestor reușite, a faptului că Academia merge cu motoarele încinse la maximum, în momentul în care alte instituții românești din străinătate se cam plîng și se simt destul de marginalizate, dacă nu au un aer chiar provincial și vetust?*

Marian Papahagi: Acest colocviu de care mă întrebi e programat de mai multe luni. El încearcă să fie o recuperare a memoriei noastre, inevitabil pentru că atunci cînd vorbim de Traian vorbim și despre întemeierea poporului român, dar mai cu seamă de acea clipă din care, după părerea mea, se poate vorbi despre o integrare a noastră într-un spațiu care este totuși acela al Occidentului.

Din punctul meu de vedere, acest discurs este extrem de important. Eu încerc aici, la Accademia di Romania, să propun unui public prin forța lucrurilor diversificat și nu totdeauna bine informat asupra a ceea ce înseamnă România, cu toate multele ei probleme de toate soiurile, că totuși România nu se reduce numai la copii ai străzii, că nu se reduce numai la SIDA, că nu se reduce numai la toată mizeria pe care o vedem și în România pe ecrane și în toată sfera informației publice, ci că ea înseamnă și o anumită aspirație de cultură și de civilizație.

Am constatat la un moment dat că în Roma nimeni nu se gîndea, prinși toți fiind de febra jubileului din anul 2000, la

Am înțeles că în momentul din 1989, când am început să scriu, România era în pragul unei schimbări radicale. Într-o țară în care se vorbea despre o revoluție, eu, un om care se ocupa de literatură, mă gândeam la ceea ce înseamnă să scrii într-o țară în care se vorbea despre o revoluție. Într-o țară în care se vorbea despre o revoluție, eu, un om care se ocupa de literatură, mă gândeam la ceea ce înseamnă să scrii într-o țară în care se vorbea despre o revoluție.

Am înțeles că în momentul din 1989, când am început să scriu, România era în pragul unei schimbări radicale. Într-o țară în care se vorbea despre o revoluție, eu, un om care se ocupa de literatură, mă gândeam la ceea ce înseamnă să scrii într-o țară în care se vorbea despre o revoluție.

faptul că se împlineau 1900 de ani de cînd Traian, cel pe care tradiția și Pliniu îl chemau „Optimus princeps“ ar fi trebuit să fie sărbătorit.

Ei bine, din această clipă am început să caut parteneri pentru organizarea unui colocviu internațional și i-am găsit la Muzeul Civilizației Romane, o instituție foarte prestigioasă a Romei, și împreună cu doamna Anna Maria Liberati am chemat aici oameni de știință, specialiști, istorici, arheologi din mai multe țări. Pe lângă cei 7 specialiști români, am chemat francezi, italieni, spanioli, germani, englezi, croați, circa 30 de participanți la o manifestare științifică care se întîmplă să fie cea mai importantă între cele dedicate lui Traian în acest an aniversar.

Nu vreau să spun că m-aș contamina de febra aniversărilor care cuprinsese maladiv România înainte vreme. Vei fi de acord cu mine totuși, că 1900 de ani de cînd Traian a devenit împărat e totuși o dată care trebuie cît de cît să fie semnalată și oricum, un bun pretext pentru a organiza un colocviu, colocviu care a fost, cred, o reușită.

El s-a articulat în 2 zile, și, în mod simbolic, am vrut să începă la noi, la Accademia di Romania și apoi, în cea de-a doua zi, să fie organizat la Academia Spaniolă. Au colaborat la el deci și alte academii străine și institute străine și am profitat de acest prilej pentru a anunța vestea, importantă cred eu, a reînființării Școlii române la Roma.

Pentru că Accademia di Romania a fost, atunci cînd a fost înființată, în 1922, în primul rînd o școală superioară românească la Roma, adică un centru de cercetare și de studiu, care vedea la lucru mai mulți tineri, aflați într-un stadiu de studiu post-universitar, capabili deci de cercetare independentă și care își publicau anual producția științifică în două dintre importante reviste românești, aș spune eu, de știință din acest secol, în „Efemeris daco romane“ și „Diplomatarum italicum“. În 1947, această instituție a dispărut, școala română din Roma s-a închis cum s-au închis toate școlile românești în străinătate, precum cea de la Fontenay aux Roses din Paris. Timp de 20 de ani aici clădirea a fost lăsată în ruină și, după cum poți vedea, este o clădire foarte frumoasă. În 1969 s-a deschis aici o bibliotecă românească. În anii aceia era o oarecare deschidere, cum îți aduci, cu siguranță, aminte, erau și anii „Echinoc“ -ului nostru și se deschidea oarecum, sau aparent numai se deschidea cultura română din nou spre Occident. Și atunci s-a deschis

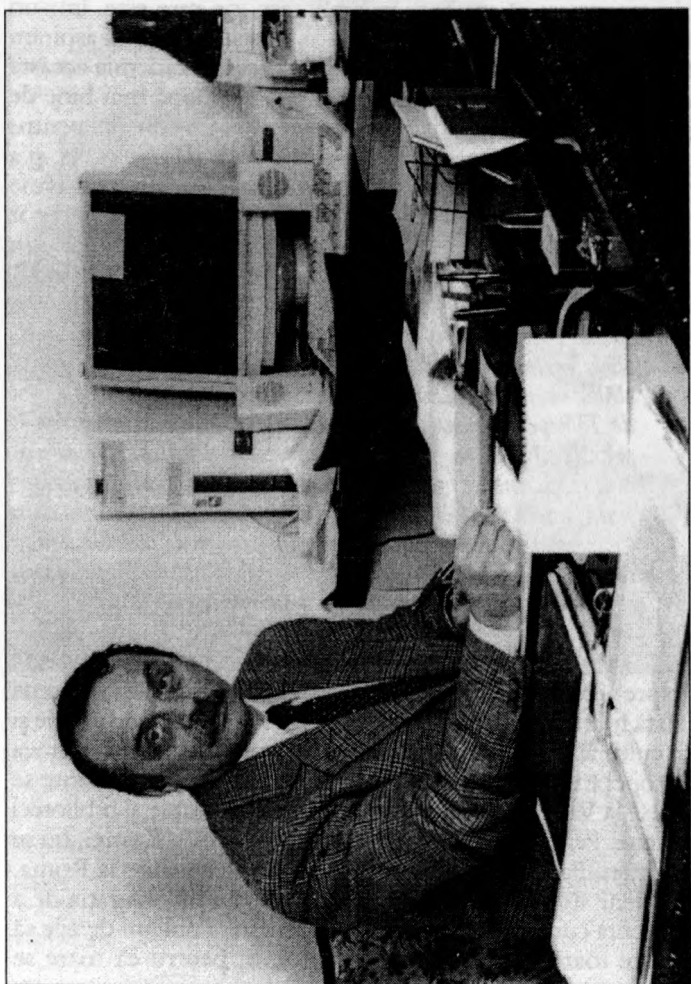

La France a été le premier pays à avoir reconnu l'existence d'un génocide arménien. En 1948, le Parlement français a voté la loi relative au génocide arménien, reconnaissant ainsi le rôle de la France dans la préservation de la mémoire de ce peuple. Cette loi a été complétée en 1991 par la loi relative à la reconnaissance du génocide arménien, qui a permis de réhabiliter la mémoire des victimes et de leur rendre justice.

aici o bibliotecă, care apoi avea să fie transformată într-un centru cultural după 1990. Niciodată în acest interval nu a fost reluată Școala română din Roma și proiectul meu a fost tocmai acesta, proiectul meu principal: acela de a reface în Roma o școală românească care să se alăture celorlalte institute arheologice și istorice de prestigiu care există aici. Firește, nu putem aspira să ajungem la nivelul Institutului German de Arheologie și Istorie, care este o instituție de o asemenea reprezentativitate, încât, aș putea spune, oameni de știință din întreaga lume vin aici pentru ca să studieze în biblioteca lor, care este, într-un fel, perfectă pe acest domeniu. Noi, totuși, trebuie să aspirăm la a ajunge măcar la stadiul la care ajunsese Academia aceasta în urmă cu, iată, mai mult de 50 de ani. După mai bine de jumătate de secol, în România s-a anunțat un concurs pentru ocuparea a 14 burse „Vasile Pârvan” aici și cu acest prilej, și a 6 burse „N. Iorga” la Școala română din Veneția. Am bune speranțe că începând din luna ianuarie, acești 14 bursieri vor fi din nou la lucru și vor cerceta în bibliotecile și arhivele din Roma.

Dinu Flămând: *Într-adevăr, aș vrea să subliniez din amintirile mele faptul că această prestigioasă instituție, de fapt clădirea în primul rând, devenise un fel de han pentru șoferii de TIR pe vremea lui Ceaușescu. Era lăsată în abandon și practic nimeni nu se mai ocupa de scopul inițial al clădirii. Aș vrea să insist puțin, pentru că se produce o mutație esențială, adică revenirea la scopul inițial al Academiei nu e un lucru ușor și aș vrea să insist tocmai pentru ca să se înțeleagă ce va face o asemenea Academie românească în Roma și nu oriunde, ci într-o mare capitală europeană.*

Marian Papahagi: Eu îți mulțumesc pentru că mă întrebi despre acest lucru. E bine să știe ascultătorii noștri că în Roma există foarte multe institute străine de arheologie, de istorie și de cultură în general. Motivul e extrem de simplu. Originea Europei trebuie căutată aici, arhivele cele mai importante se găsesc la Vatican, se găsesc într-o seamă de muzee și biblioteci italiene. Pentru istoria latinității, pentru istoria Romei, nu se poate studia nicăieri altundeva mai bine decât chiar la Roma. Un tânăr studios care ar veni aici, fără să aibă obligația de a frecventa cursuri, ar putea ca pe parcursul a doi ani de zile să asculte toate marile somități ale lumii, pentru că toate se

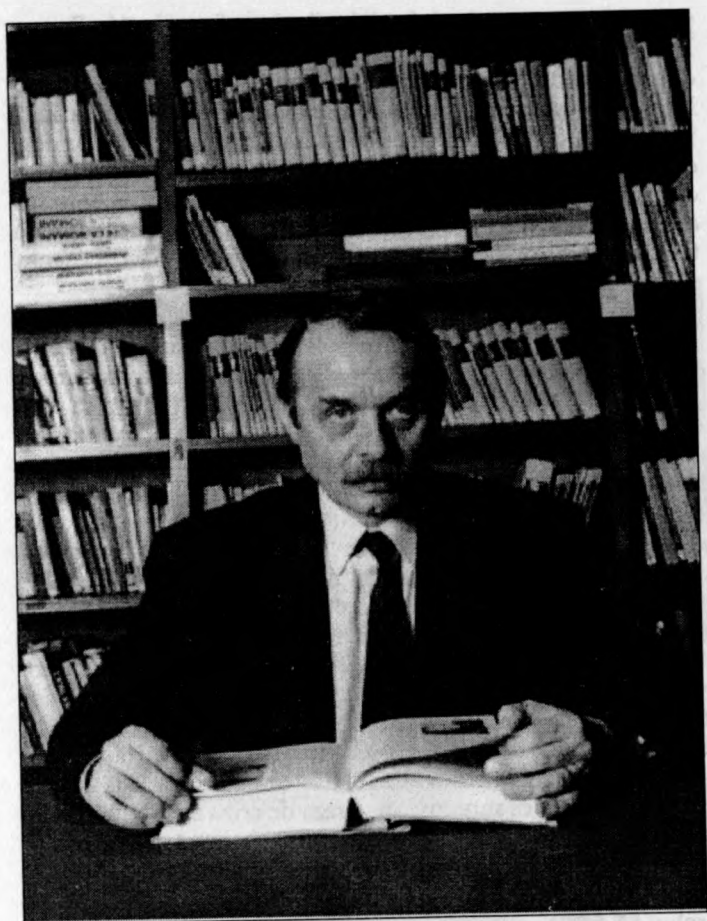

perindă pe parcursul a doi ani de zile și conferențiază în Roma. Deci un tânăr arheolog român ar avea șansa ca pe parcursul a doi ani să asculte marile somități ale științei sale venite la Roma. El are posibilitatea să asiste la marile săpături care se fac încă în Roma, pentru că Roma este încă un spațiu al marilor descoperiri. Iată, de scurtă vreme s-a descoperit o frescă într-o clădire în care s-a intrat poate de mii de ori și în care, acea frescă din epoca lui Nero, n-a fost niciodată văzută. În momentul de față, chiar în zona traianee se fac mari săpături și există șansa unor importante descoperiri în continuare.

Și în timp ce toate țările, chiar cu mai puțină tradiție în ceea ce privește studiile clasice își trimit în fiecare an la studii și să asiste la săpături arheologi și istorici, noi nu trimitem pe nimeni. Iată deci un motiv pentru ca arheologii noștri să vină aici. Dar nu e vorba numai de arheologi. E vorba apoi de cunoscătorii limbilor clasice, care au posibilitatea să intre în arhivele Vaticanului să cerceteze relațiile foarte importante pe care le-au avut franciscanii și iezuiții în primul rînd cu spațiul cultural românesc. În toate bibliotecile Romei există un imens spațiu de cercetare pentru filologii și pentru arhiviștii români.

Dar există un spațiu de cercetare și pentru specialiștii în științele umane în general. Mai mult, Roma este un teren de fertile întâlniri, este un oraș în care au loc zilnic colocvii internaționale importante, în care au zilnic loc conferințe importante și mă refer acum numai la spațiul științelor umane, la filologi, romaniști sau clasiști. Pentru istoricii de artă, pentru arhitecți, pentru arheologi, pentru istorici, prezența la Roma este esențială. Noi suntem într-o fază de criză în spațiul unora din aceste științe. Iată, în clasicistica românească, foarte mulți dintre specialiști au plecat sau nu mai sunt. Avem în țară cîțiva prestigioși cercetători, dar nu avem încă la nivelul la care ar trebui să avem, ca țară latină ce ne pretindem a fi interesați vital de moștenirea Romei. Iată de ce Roma este importantă.

Sigur, așa cum ai spus, în această clădire s-au perindat tot felul de persoane în decursul timpului, clădirea a fost utilizată și ca spațiu de cazare pentru personal diplomatic, totuși și pentru oameni de cultură și știință și pentru profesori și pentru studenți. Și acum sunt studenți, au fost și înainte. Problema nu era aceasta, problema era ca instituțional să reapară aici o școală românească, alături de Centrul cultural român, pentru că nu trebuie nici o secundă să ne imaginăm că nu și-a păstrat importanța. Cu alte cuvinte, în această clădire funcționează în paralel trei distincte instituții.

O Școală românească, care, iată, acum se pune pe picioare. Guvernul României a aprobat bursele Pârvan și Iorga, selecția este în curs și, să zicem, Școala română va începe să existe. Și apoi poate vom vorbi despre cum va funcționa ea.

Centrul cultural român, la rîndul său, a funcționat în toți acești ani de după 1990. El a fost condus în anii din urmă în principal de doamna Zoe Dumitrescu-Bușulenga; au mai fost aici la conducerea sa și Florian Potra și Eugen Uricaru și alții.

Pe de altă parte, alături de Centrul cultural român și de Școala română, există și o bibliotecă românească, care are circa 35.000 de cărți, în care vor trebui să fie readuse cărțile de altădată, cele 20.000 de cărți pe care le cuprindea biblioteca în 1947, cînd s-a închis Școala română din Roma și care sunt probabil în cea mai mare parte la Academie. Noi am reperat o parte din acest fond. 2500 de cărți deja au sosit aici de mai multă vreme, alte 1500 au fost identificate. Nu e foarte simplu să fie identificate aceste cărți, dar ele vor fi identificate și am bune speranțe că în perioada următoare și aceste volume vor veni. Cu siguranță, e vorba de opere fundamentale, dar sunt totuși cărți vechi. Ca atare, noi avem obligația să găsim fonduri pentru a readuce la un nivel de bibliotecă de cercetare o bibliotecă care căpătase între timp altă valență, aceea a unei biblioteci reprezentative pentru cultura română. Și e foarte bine că există o asemenea bibliotecă în Italia, unde există mulți profesori de română la cîteva universități, unde să spunem că ar putea exista un anumit interes pentru cultura română. Totuși, numărul de cititori potențiali ai bibliotecii e foarte scăzut. Bibliotecile institutelor de acest fel sunt de fapt deschise în principal propriilor elevi ai școlilor respective. Și toate țările, mai mari sau mai mici, au un număr de elevi. Corespunzător statutului și, aș spune, prestigiului școlii românești de istorie și arheologie, cei 14 bursieri reprezintă un număr acceptabil. E bine să știm că Școala britanică are doar 12 elevi și am senzația că se va putea lucra bine în această privință.

Iată, și colocviul acesta l-am organizat oarecum înainte de a deveni în mod oficial o Școală românească, dar dînd un semnal în această privință. Eu zic că a fost un colocviu important pentru cei care cunosc puțin această lume. Aș spune că nume precum Eugen Cizek, un reputat specialist, autor al unor monografii despre Nero și chiar despre Traian, publicate la Paris, Mihai Bărbulescu, Ioan Piso de la Universitatea din Cluj, sau Coriolan Opreanu, sau Constantin Petolescu, sau

Ioan Glodariu, sau Lucia Marinescu dintre oamenii de cultură români, printre arheologii și istoricii români înseamnă ceva în acest spațiu.

Dar aș adăuga alături de aceștia, numele Annei Maria Liberati, numele lui Brizzi, al lui Luca Bianchi, al Lucreziei Ungaro, numele lui Egon Schalmeyer, un reputat specialist german, numele lui Yann Le Boec, un reputat specialist francez, numele lui Peter Conally, al lui José Olasquez, al Aliciei Canto, care, împreună, alcătuiesc un conclav de spirite, un conclav de mari specialiști în epoca pe care am studiat-o. Și vreau să spun, spre bucuria mea, au fost abordate atât de multe aspecte ale celor două decenii ale domniei lui Traian ca Principe, ca Imperator, încât aș putea spune că în momentul în care va apare volumul ce cuprinde aceste lucrări se va vedea un fel de monografie din piese distincte dar totuși comunicante între ele a epocii traianee, a figurii marelui Imperator.

Sigur că tot un colocviu științific este și cel, bilateral, despre Leopardi. Fiindcă sunt 200 de ani de la nașterea lui și întrucât în România a avut loc în vară un bun colocviu despre italianistica din țările de est și care s-a dedicat tot lui Leopardi, m-am gândit să reiau o parte din aceste comunicări și la Roma și să invit câțiva specialiști reputați.

Și aici e vorba de oameni de prim nivel, pentru că profesorul Achille Tartar este autorul celei mai importante monografii a lui Leopardi. Giulio Ferroni este un reputat specialist, autor al unei mari istorii a literaturii italiene, Giorgio Brugnoli este un dantolog emerit, este în același timp unul dintre cei mai buni filologi italieni. Specialiști în Leopardi sunt apoi și Novella Bellucci și Mario Andrea Lioni și Bruno Ferraro și, alături de ei, firește, se vor afla câțiva cercetători români între care aș aminti de la București pe doamna Doina Condrea-Derer, pe doamna Smaranda Bratu-Statu, pe doamna Lorina Popescu, pe doamna Eleonora Carcaleanu de la Iași, pe colega mea Helga Tepperberg care, alături de mine, reprezentăm Universitatea din Cluj, și vor veni de asemenea reprezentanții Centrului Național de studii Leopardine din Recanati, Franco Foschi și Rolando Garbuglia, vom inaugura expoziții – expoziția de pictură dedicată, de pildă, chiar lui Leopardi, o expoziție foto-documentară leopardiană și acest colocviu bilateral va putea să pună într-un fel în evidență și existența unei școli românești de italianistică, cu valoarea ei pe care urmează s-o testăm și prin acest colocviu, și care trebuie să ajute la un alt dialog științific cu Italia.

Mie mi se pare că, în ciuda deosebirii de tematică, suntem în aceeași linie, adică aceea conform căreia, eu aș afirma un adevăr foarte simplu: cultura română este o parte a culturii occidentale. Acest lucru nu rezultă cu suficientă claritate din cauza faptului că ne încurcăm de foarte multe ori în concepte și în subiecte. Toată lumea uită că Bizanțul este tot Roma, da, sunt complexe și false complexe de care ar fi cazul să ne cam debarasăm... eu mărturisesc că m-am plictisit de ele... Cultura română este o cultură care, cred eu, merită să fie făcută cunoscută. Fără false orgolii, fără umilințe inutile, cu normalitatea pe care ar trebui să izbutim să o găsim cel puțin în spațiul academic. Și, în ce mă privește, am chiar intenția să mențin acest accent academic, firește alături de o sumă întreagă de alte lucruri.

Pentru că, trebuie să-ți spun, în acest ultim an au fost aici zeci de manifestări de tot felul: am avut concerte, expoziții, am avut de pildă o importantă expoziție Horia Bernea care, după mai mulți ani de zile, înseamnă o revenire la o tradiție a acestei Academii și a Academiei din Roma. Tradiția constă în faptul că, de pildă, aici lucrau în atelierele pe care le-ai văzut și care sunt niște bune spații de lucru, artiști români care la capătul unui an expuneau. Își expuneau lucrările. Aici s-au format Eugeniu Drăguțescu, Mac Constantinescu, aici au fost alcătuite expoziții substanțiale în anii când funcționa Școala română din Roma. Ei bine, Horia Bernea, care este unul dintre numele cele mai reprezentative ale picturii românești contemporane, a stat trei luni la Roma într-un atelier unde a pictat și a făcut o expoziție numai cu ceea ce a făcut la Roma. Pentru mine a fost... aș putea spune... aproape emoționant într-un fel acest lucru.

Și am avut apoi concerte reprezentative, grupul Archaeus de exemplu, Remus și Bianca Manoleanu. Vom mai avea asemenea concerte, pentru că, în sfârșit, Academia a început să fie bine dotată, am deja un pian nou, am instalații digitale electronice – aș putea spune de ultim nivel, de cel mai important nivel. Cred că, cu toată sărăcia și cu toată mizeria și complicațiile României, România nu trebuie să uite că are obligația să mențină un anumit standard cultural. Și despre acest standard vreau să vorbim, dacă ești de acord.

Dinu Flămând: *Îmi vine foarte greu să-mi fac munca de reporter pentru că îmi anticipezi întrebările și iată, n-am cum să te întrerup, dar într-adevăr am atins un subiect care*

este de actualitate în România, o actualitate care de multe ori produce și multe suferințe – complexul „provincialității” noastre – o punem între ghilimele.

Marian Papahagi: Eu nu cred că avem motive să ne declarăm provinciali, însă avem suficiente inabilități ca să ne comportăm într-un mod provincial.

Dinu Flămând: *Aș vrea să insisti totuși, dacă crezi că este nevoie de acest tip de Academie ca lucrurile să meargă bine, să reintrăm în circuitul valorilor, respectând cutumele internaționale sau trebuie să ne mărginim, să zicem, la niște centre culturale românești care sunt mai mult sau mai puțin de fațadă.*

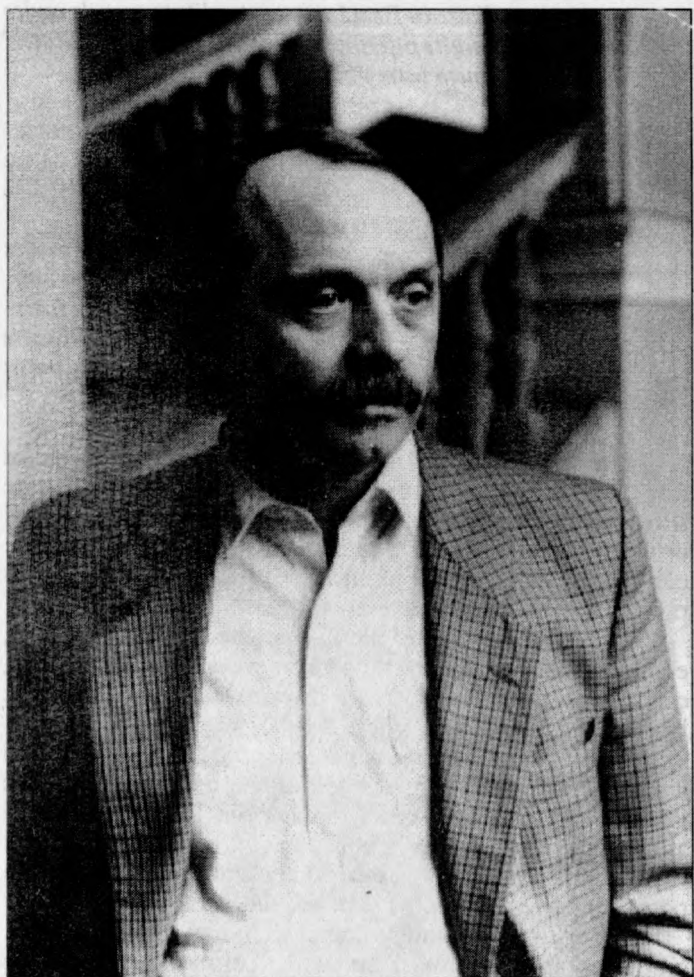
Marian Papahagi: Vreau să spun că după părerea mea sunt două lucruri distincte. Adică toate țările din lume, țările care se respectă și care au sentimentul că au un patrimoniu cultural de apărut și de arătat, au și centre culturale, au și institute de cultură. Iar România a avut înainte de război mai multe importante asemenea centre mai peste tot.

Școlile românești, și cea din Roma, și cea din Paris de pildă, erau prestigioase, cum prestigioasă era și cea din Sofia de pildă, care ajuta la formarea slaviștilor de care este încă mare nevoie în România și în această clipă.

Eu vreau să cred că redeschiderea Școlii române din Roma înseamnă un început pentru redeschiderea celorlalte școli. Este vital să se redeschidă Școala română din Franța, pentru că atunci când Nicolae Iorga a obținut în Parlamentul României votul care a dat naștere acestor două școli, el le-a format în paralel și pe cea din Roma și pe cea din Paris.

Noi, ca români, suntem interesați în mai multe culturi... am avut înainte vreme și un centru cultural în Spania, de pildă... Noi trebuie să refacem un centru cultural în Spania. În momentul de față, România are centre culturale în SUA, în Austria, în Ungaria, în Franța și în scurtă vreme se va deschide un centru și în Germania. După câte știu, ministrul Pleșu a tratat deja această chestiune și am impresia că există chiar și o clădire în care se naște acest institut.

E bine să semnalăm de la bun început – eu o spun fără nici un fel de orgolii inutile – România nu este o țară de mîna a doua. România este o țară care are un bun trecut cultural, are

El finc es semantim de la son inopon - en o span firs mri
un fel de orgon uenile - Gromin's in case o far, de mris a
dous. Kromin's est o firs case - en o span firs mri

Wool X ac 17000 1000 • 100

instituțiile necesare pentru a face față unei bune prezențe în străinătate, are mari probleme, are nevoie să refacă un întreg țesut cultural și intern și în străinătate, dar nu este o țară în situație de dezastru cultural. Ci dimpotrivă, așa spune eu, o țară capabilă să facă față unei confruntări internaționale. Și din această cauză, mie mi se pare, repet, cu toată sărăcia, trebuie planificate aceste lucruri.

Într-o perspectivă nu foarte îndepărtată trebuie redeschisă și Școala română din Paris cel puțin. Noi va trebui să deschidem măcar Centre... chiar rezumate la o formulă esențială, și în spațiul cultural oriental, de pildă, și în Turcia. Noi avem încă foarte mult de cercetat acolo și n-avem încă turcologi suficienți, pentru că istoria noastră este legată și de acest spațiu. Avem nevoie să deschidem centre de cercetare și în spațiul slav, nu numai cel sudic, dar și cel septentrional, pentru că suntem... istoria noastră e legată de aceste spații. Dar mai cu seamă în spațiul occidental, de Roma ne leagă atât de multe lucruri, să nu uităm că cele dintâi știri cât de cât consistente despre spațiul cultural românesc le-au dat franciscanii care erau, evident, în principiu italieni, dar au fost și spanioli și de alte etnii, și iezuiții. Iezuiții au fost foarte prezenți în Transilvania în special... deci venind din secolul al XVI-lea... dar și, în general, italienii, au fost foarte prezenți în acest spațiu. Și noi avem interesul să regăsim toate aceste urme pînă la faimoasa „De propaganda fide“, care, să spunem, că este mai bine studiată.

Alături de ele, firește, trebuie să existe centrele culturale. Ele au o altă menire. Dacă noi am fi o țară suficient de bogată, ar trebui, probabil, să deschidem distinct o altă clădire, un Institut, care să fie mai deschis acestei comunicări mai generale, alături de cea specializată pe care o prezintă școlile. Neputînd să facem acest lucru, putem foarte bine să ne imaginăm funcționarea concomitentă și paralelă, în același spațiu fizic, a două instituții cum sunt un Centru cultural și o Școală. Nu văd nici un fel de dificultate. Și se poate chiar găsi o anumită armonizare, de altfel vreau să spun că sunt și alte țări – nu de primă anvergură, să zicem, de primă mărime – ale Europei, care alcătuiesc concomitent două distincte linii de activitate în același spațiu. Este cazul belgienilor, este cazul suedezilor, este cazul danezilor, este cazul austriecilor. Noi putem foarte bine să facem același lucru. Sigur, sunt și țări cu care ne-am putea compara, care au două-trei institute în Roma. Este cazul Poloniei, de pildă.

În grădina de la Accademia di Romania, cu profesorul Gh. Caragiani de
la Institutul de Limbi Orientale din Napoli

Dar cred că, dincolo de aceasta, faptul că noi deținem totuși, din fericire, în Italia două atît de prestigioase clădiri cum sunt aceea a Academiei României la Roma, construită de Petre Antonescu cu banii Băncii Naționale și încheiată în 1934, sau cum este Palatul Correr de la Veneția, unde există Institutul român de cultură și cercetare umanistică gîndit de Iorga ca Școală românească pentru a forma specialiști în Istoria celui mai important stat al Occidentului care s-a implicat în viața și în comerțul și în cultura Orientului – mă refer la Veneția – acest fapt în sine vorbește foarte mult despre posibilele aspirații culturale ale noastre.

Eu, repet, cu toată sărăcia, cu toată dificultatea prin care trece România, ea trebuie să-și poată permite să mențină ritmul unei cercetări științifice articulate. Există de altfel la ora actuală foarte multe programe europene, mulți dintre tinerii români au plecat în străinătate cu tot felul de burse, există din fericire o bună cooperare internațională occidentală cu spațiul est-european și deci și cu cel universitar. Eu lucrez într-o universitate și depun în primă instanță mărturie pentru aceste cooperări și Academiiile noastre vor putea să intre deci într-un țesut, chiar aș spune mai generos decît cel de altădată.

Dinu Flămînd: *Marian Papahagi, am vorbit atîta despre instituții, nu uit însă că ești profesor, un profesor special, e adevărat, cu bilete de avion în permanență valabile cînd spre Cluj, cînd spre Copenhaga și probabil cu tot felul de manuscrise neterminate ale criticului literar care ești... Te rog să ataci aceste subiecte.*

Marian Papahagi: Da, adaug și Roma, pentru că și la Roma urmează să fiu profesor începînd din ianuarie. Voi preda cîteva luni la Universitate, voi face niște cursuri pentru studenții aflați la doctorat acolo.

La Cluj, firește, am rămas profesor la Cluj, pentru că mi-e foarte greu să părăsesc o catedră la formarea căreia am lucrat, e vorba de Catedra de limbi romanice de la Cluj, pe care în continuare o conduc, așa încît, periodic mă reîntorc acolo pentru a-mi ține cursurile. De altfel, dacă îți aduci aminte, chiar și în aceste zile ale „Echinox“-ului în care ne-am revăzut după mai mulți ani la Cluj, am mai fugit din cînd în cînd de pe la întîlnirile noastre ca să-mi țin examenele de doctorat și ca să mai fac cîteva ore de curs. Voi mai fi din nou în ianuarie acolo și așa mai departe.

La Copenhaga am fost invitat ca *visiting professor* de italiană și română, mi-a făcut plăcere să-mi reiau măcar pentru un timp scurt profesiunea la care n-am renunțat și la care mă voi întoarce după o oarecare perioadă de stagiu în Italia, așa încît, firește, între toate aceste deplasări cele care suferă în primul rînd sunt manuscrisele de care vorbeai. Din păcate ele chiar așteaptă.

Pentru că din nefericire pentru mine timpul meu s-a scurtat îngrozitor de mult, trebuie să fac multă administrație, trebuie să pregătesc cursuri, trebuie să pregătesc conferințe, dar sunt mai multe texte care s-au adunat între timp, totuși, prin atîtea congrese și colocvii și s-ar putea să încerc, dacă voi avea un oarecare răgaz, să le mai pun la un loc.

Deocamdată lucrez la traducerea și comentariul „Divinei Comedii“, pentru că am terminat de tradus „Infernul“ lui Dante și am comentat mai multe cînturi. Pe o parte le-am publicat în revista „Apostrof“, traduc în continuare la „Purgatoriu“ și lucrez la cîteva studii de literatură italiană medievală care vor alcătui o carte pe care sper să o pot publica în Italia.

Alte două cărți așteaptă să încerc să le public în România și mai cu seamă mă interesează în această clipă să refac publicațiile Școlii române din Roma. În acest sens am avut o bună discuție chiar la Editura Fundației Culturale Române unde sper să poată apărea o colecție pusă sub egida Academiei.

Și, pe urmă, sunt apoi și editor după cum știi, există o mică editură numită Editura Echinox de care mă mai ocup așa, printre picături, atît cît pot, alături de prietenul și colegul meu Eugen Pop și în timpul foarte puțin pe care îl mai am, ajung chiar să mai intru și prin librării, în cîte un muzeu, la cîte un concert.

Roma, noiembrie 1998

C
A
F
É

A P O S T R O F

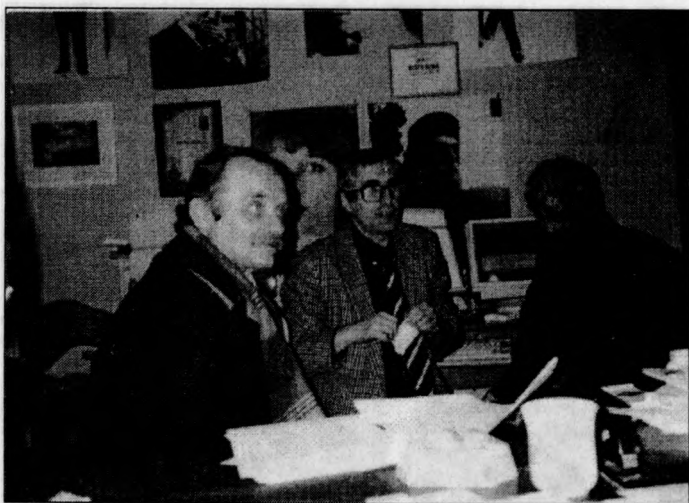
• Lui Marian Papahagi îi plăcea să fie prezent la „Café Apostrof”. Cred că îi plăcea și să bea câte o cafea cu noi, când ne făcea câte o vizită fulgerătoare la redacție, iar noi, emoționați, luam în fața lui poziție de dreptți ca în fața unui general... Mereu grăbit, ne anunța, încă din clipa când deschidea ușa, că nu poate să stea decît cinci minute; pentru ca graba lui să fie convingătoare, în anotimpurile reci, în ciuda temperaturii din redacție, nici nu-și mai scotea treniul sau paltonul. Așa l-a surprins fotograful și în noiembrie 1997, în ajunul plecării sale la Roma. Venise să-și ia rămas bun și, cum întârziase să ne aducă cîntul șase din *Infernul* lui Dante, am încercat să-l culpabilizăm arătîndu-i registrul de redacție cu planul de număr viitor și paginile rezervate pentru traducerea lui. Ne-a promis că-l trimite din Italia, iar noi, mai în glumă, mai în serios, l-am

pus să ne declare asta în scris: s-a conformat mîzgălind rapid cu creionul în registrul redacției promisiunea sa fermă:

26 7 Dante ? Vine de la Bona
27
28 J. V. P.

Ca întotdeauna, Marian Papahagi s-a ținut de cuvînt: ne-a trimis cîntul șase: peste vreo zece luni, adică la începutul toamnei 1998...

Sus și jos: Apostrof, noiembrie 1997: cu Ion Vartic și Horváth Sándor

Apostrof, noiembrie 1997: cu Dora Pavel, Ion Vartic și Horváth Sándor

Salonul de carte de la Cluj, octombrie 1998: cu Dan C. Mihăilescu

Salonul de carte de la Cluj, octombrie 1998: cu Ileana Mălăncioiu, Dan C. Mihăilescu și Octavian Dohotaru

În următoarele trei pagini, Marian Papahagi ca poet ocazional

Portret după natură
(Lom Pop)

Utriciuri diverse rezidă de vreme
neserată cu hrană
sau într-un colț Ivașitelor, pînă la
din ochi.

(Ar' e Arda?) la fel imbrăcat, și
la Vălcău

Lipsit de umor interior, se ține
într-un tălăș dețenă

Adăstînd răsunat ca să se auză
— de o țenă — în auz,
între sticle stîluite Rucășu

Trec într-o altă țară mănăstirească,
a filozof de dăruire

Măturînd între lîni concepte caltabani
cu stămină

Papabășii (plural, singur?)

doamne, țîch — neamuri —
cu valoare — furi și arti de
chibrit

și poate toate atributele directoriale
pe care le are

flor înaltă zădărnă.

Leu Hic

Se plouă în răsună în
mural

Cercind în revela în

se în vedea în ^{ciupesc} secretul pe valse
Si în alcool abia în
leac

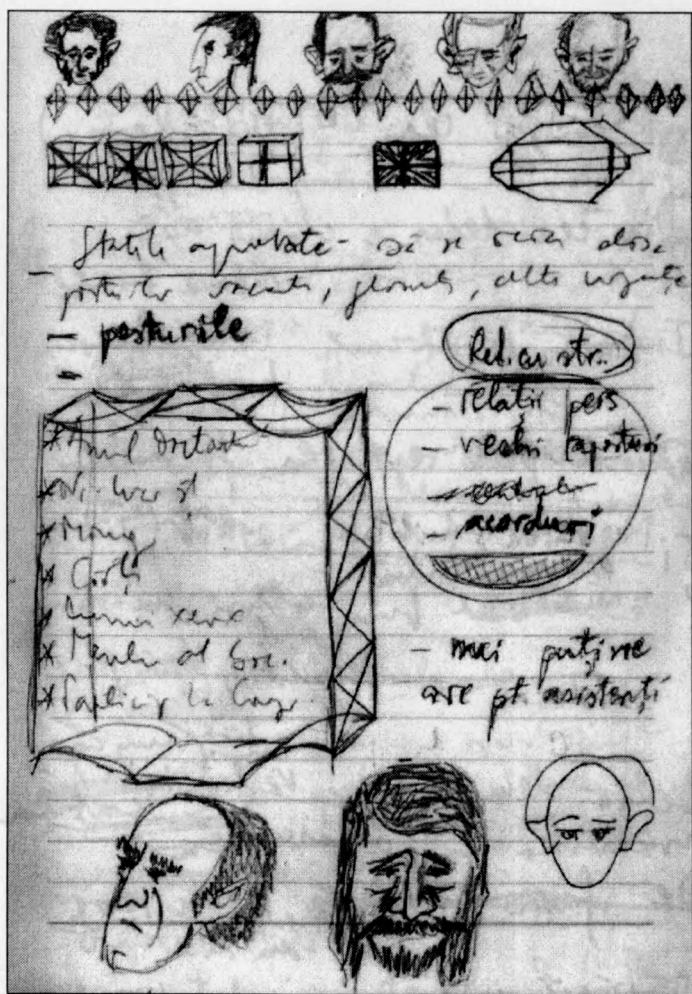
Pe prag intri în nebulă în

Obii pînă în gura de ^{surf} timpuri
cîrca

~~Pe prag intri în~~

Si gîti în ^{o mîna} sucit am tot

Si ~~pe~~ grabă în surf în ^{fi} tîr
Nidei di care bea.

Din agenda pe 1990 a lui Marian Papahagi

III

Criteriul :

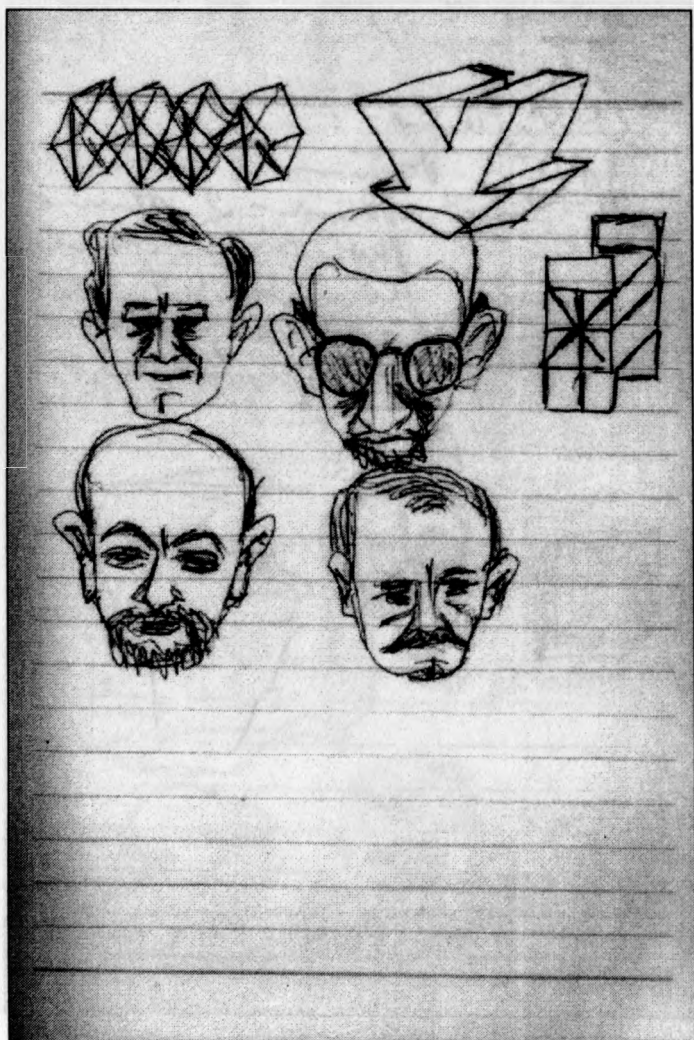
Prof

Prim

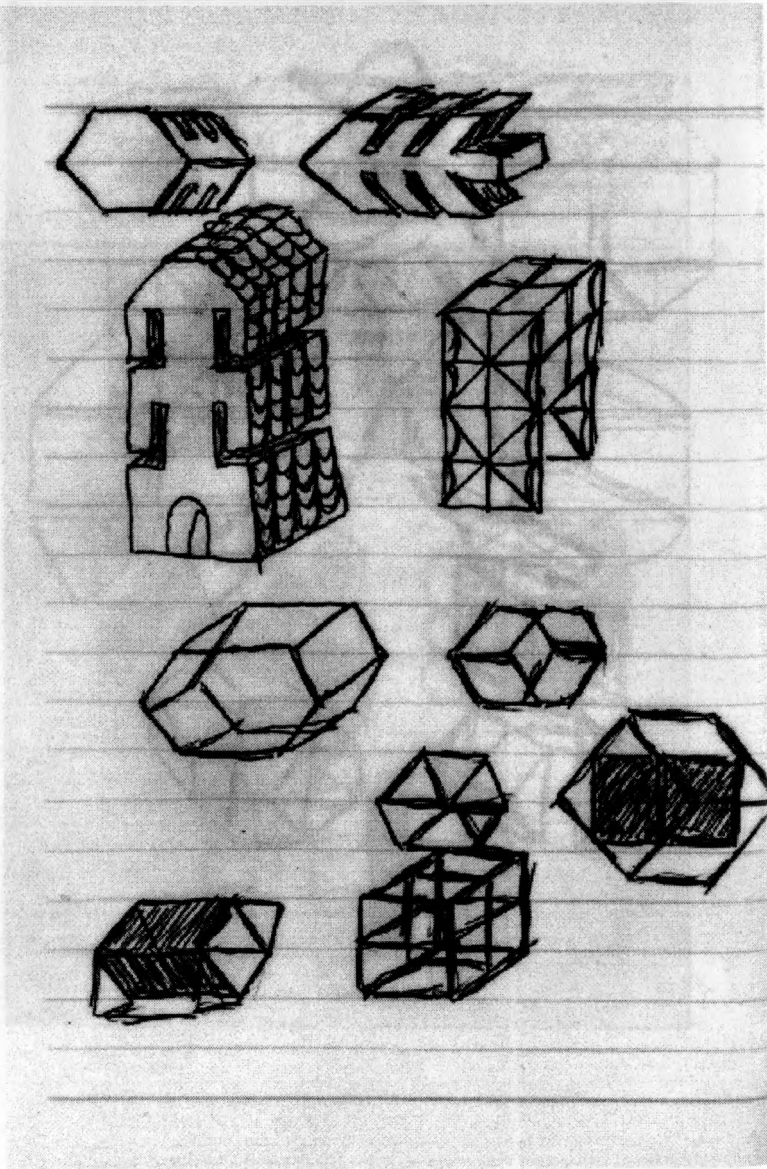
Lit.

Minim 2 volume
 foto-studiu vârstnic,
 comentariu personal
 activitate publică.
 particip. interesat.

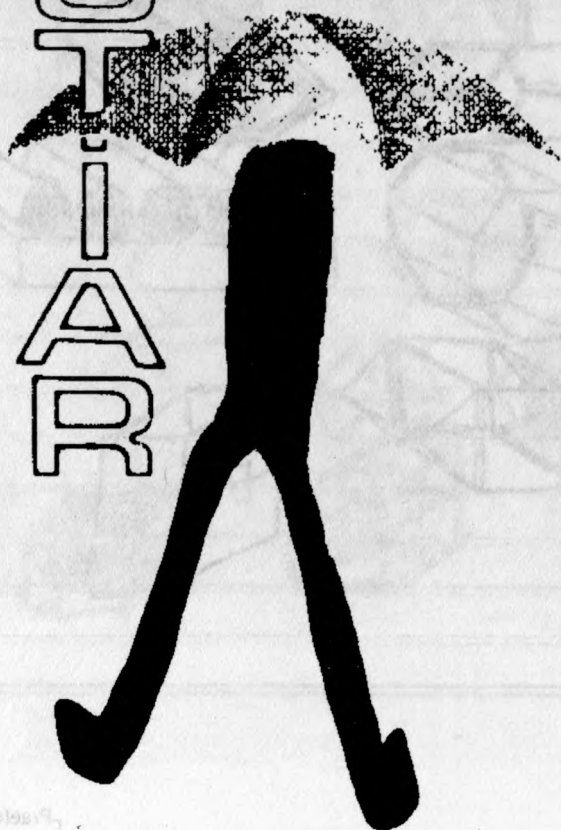

Revista revistelor

VESTIAR

„Marian Papahagi a fost unul dintre cei mai iluștri profesori, un umanist de excepție. Într-un timp foarte scurt a reușit să repună principiile pe baza cărora Accademia di Romania din Roma a fost înființată. Tot el a condus un program coerent de burse pentru studenții români. Este o pierdere uriașă pentru Cultura și Învățământul românesc.“

Ion Caramitru,
în *Ziua de Ardeal*, marți, 19 ianuarie 1999

„L-am întâlnit pe Marian Papahagi acum 10 zile în Librăria Anticariat de pe Doja, când l-am întrebat ce face. Era bine și mi-a spus că se află în țară, pentru a ține studenților de la Facultatea de Litere un curs la care nu vrea să renunțe. Regret profund dispariția prematură a profesorului Papahagi, care nu era cu nimic mai prejos oricărui savant occidental. Ar fi putut fi unul dintre pilonii maturizării culturii române și ai sincronizării ei cu cea Occidentală.“

Alexandru Vlad,
în *Ziua de Ardeal*, marți, 19 ianuarie 1999

„În 1994 a devenit ofițer al ordinului francez Palmes Académiques. Din 1998 era directorul Accademiei di Romania de la Roma, unde a desfășurat o activitate neobosită, de la concepția programelor și până la imprimarea lor, fiind pe punctul de a-și realiza proiectul, acela de a face din această instituție ceea ce fusese inițial: un loc de studiu și rezidență pentru studenți, doctoranzi, artiști, iar nu rezidență a diplomaților români, cum devenise sub comuniști și continua să fie când Marian Papahagi a sosit acolo.“

Nicolae Prelipceanu,
în *România liberă*, marți, 19 ianuarie 1999

„Marian Papahagi, membru reprezentativ al Corpului Academic Național și personalitate de prim plan a învățământului filologic din România, a constituit un model exemplar de intelectual angajat în Agora. [...] A fost un dascăl de vocație, un cercetător de excepție, cu respect față de carte.“

Mircea Muthu,
în *Ziua de Ardeal*, marți, 19 ianuarie 1999

„Având o pregătire cuprinzătoare și profundă, cu o rară înzestrare intelectuală, mereu brilliant, Marian Papahagi a fost, în orice context, o personalitate plină de inițiativă și o adevărată referință. A fost unul dintre cei mai importanți romaniști din țară și din această parte a Europei și unul din filologii de prim plan din cultura românească. Prin cărțile și studiile sale, standardele cercetării și vieții academice din țara noastră au fost plasate la nivelul cel mai ridicat.“

Andrei Marga,

în *Adevărul*, marți, 19 ianuarie 1999

„Literatura, cultura Ardealului și întreaga cultură națională suferă o pierdere majoră prin dispariția brutală, neașteptată, a celui ce a fost până foarte de curând prietenul nostru, marele profesor, critic și istoric literar, eseist de excepție și ambasador al culturii române la Roma: Marian Papahagi.“

„Revista *Contemporanul* – ideea europeană, care numără nu puțini prieteni, sperăm, în Ardealul literar, cultural și național, este profund solidară cu durerea prietenilor clujeni ai marelui dispărut; îmbrățișăm și plângem împreună cu familia și apropiatii săi, șocați de această nemeritată moarte.“

Contemporanul – ideea europeană, nr. 3, 21 ianuarie 1999

„Sute de profesori universitari, studenți, oameni de știință și politicieni au participat, sâmbătă, la funeraliile profesorului universitar Marian Papahagi, directorul Centrului Cultural Român din Roma.“

Adevărul, luni, 25 ianuarie 1999

„A fost spiritul cel mai întreprinzător, mai reconfortant pe care l-am întâlnit vreodată. [...] Mă duceam la ședințele de redacție de la revista „Echinox“ (printre ai cărei întemeietori s-a numărat) cu plăcerea cu care te duci la un film bun. Ședințele acestea conduse de Marian Papahagi erau un spectacol în sine și ele, cel puțin pentru mine, au constituit adevărata școală universitară clujeană. Fără ele, aș fi astăzi infinit mai sărac intelectual.“

Ioan Groșan,

în *Ziua*, marți, 26 ianuarie 1999

„Personalitate charismatică, polimorfă și imprevizibilă, imposibil de fixat într-o formulă, pe cât de erudit și de abstras din conjunctură în investigații docte, tot pe atât de exploziv, de dinamic și de eficient social, deopotrivă cercetător, eseist, profesor și catalizator cultural, Marian Papahagi transgresează limitele oricărui domeniu și rămâne un fenomen unic în viața intelectuală românească postbelică.“

Monica Spiridon,
în *Luceafărul*, nr. 3, miercuri, 27 ianuarie 1999

„Marian Papahagi a dăruit energie creatoare oamenilor și instituțiilor culturii românești, a lucrat cu o frenezie de neimaginat, greu de înțeles. Acum putem înțelege – *se gâmbă*. [...] A fost un spirit renașcentist, avea o sensibilitate romantică și o gândire de enciclopedist.“

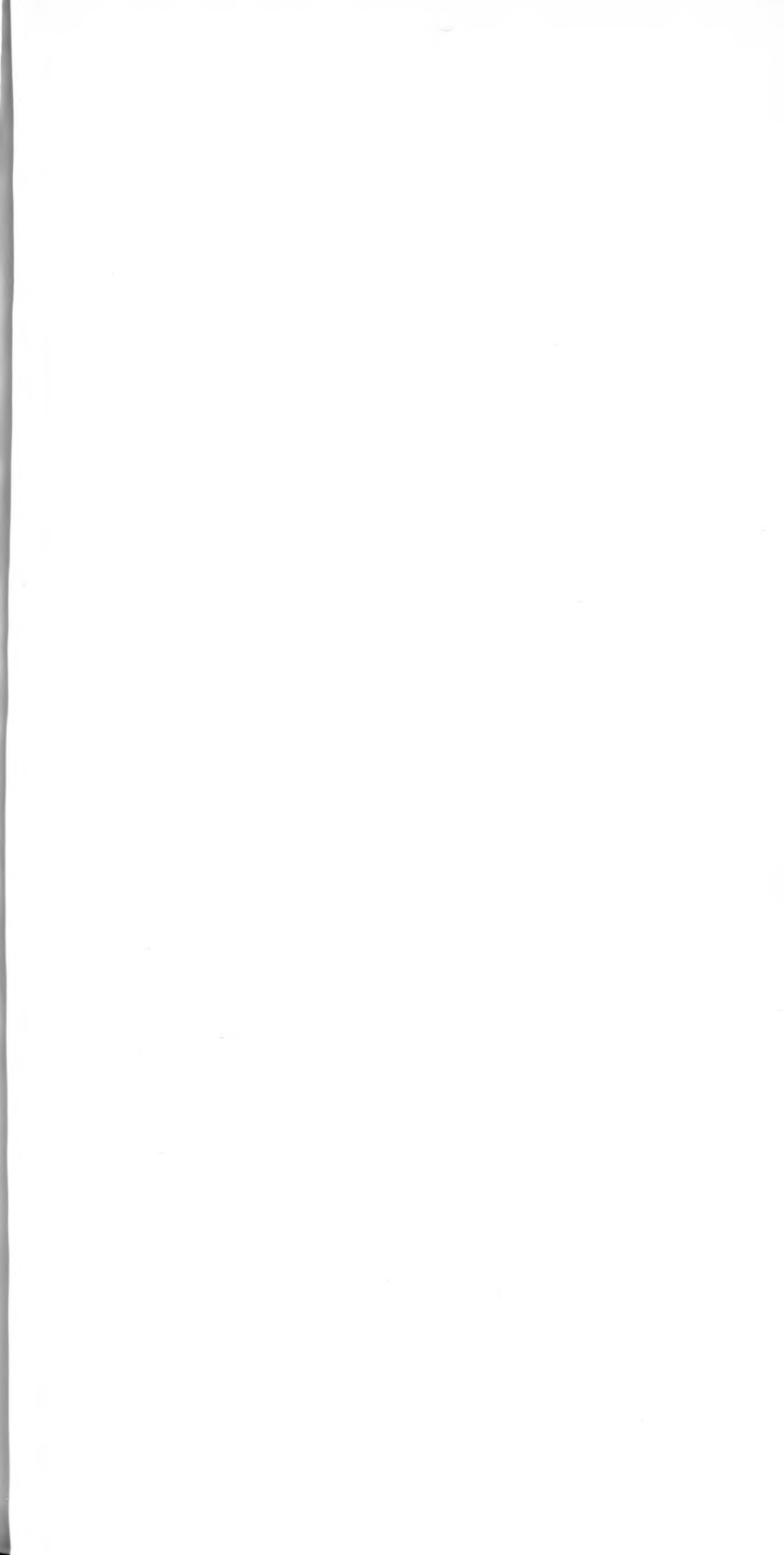
Eugen Uricaru,
în *România literară*, nr. 3, 27 ianuarie-2 februarie 1999

„*Nimeni* nu a fost mai viu, mai activ, mai dinamic – mai frământat de proiecte – decât a fost el. Și mai ubicuu...”

„Marian Papahagi a fost nu numai un eminent italianist (poate cel mai autentic din câți am avut), nu numai un dascăl adevărat dedicat Universității și învățămîntului –, dar mai ales *un constructor* al României de astăzi.“

Alexandru Niculescu,
în *România literară*, nr. 3, 27 ianuarie-2 februarie 1999

Tiparul executat la
Imprimeria „ARDEALUL” Cluj
Com. nr. 90020

APOSTROF

revistă a uniunii scriitorilor

DOSAR

Marin Barnea

5.000 lei

